

Sociologisk Forskning

Tidskrift för Sveriges Sociologförbund • Journal of the Swedish Sociological Association

Årgång 54 • Nr 3 • 2017

Sociologisk Forskning

Sociologisk Forskning är en facktidskrift för svenska sociologer och för andra som intresserar sig för den empiriska, teoretiska och metodologiska utvecklingen inom samhällsvetenskaperna. I Sociologisk Forskning presenteras kontinuerligt resultat från pågående forskningsprojekt och diskussioner kring teoretiska utvecklingsmöjligheter. Tidskriften har ett särskilt fokus på den svenska och nordiska samhälls-utvecklingen och har dessutom emellanåt olika temanummer. Vidare har Sociologisk Forskning en omfattande recensionsavdelning där svensk och internationell sociologisk och samhällsvetenskaplig litteratur recenserar. Tidskriften ges ut av Sveriges Sociologförbund med stöd av Vetenskapsrådet och kommer ut med 4 nummer om året. Den grundades 1964.

Sociologisk forskning indexeras i bl.a. följande databaser:

ArticleFirst, Artikelsök, Cambridge Scientific Abstracts, Collection Search International Nuclear Information System, Social Services Abstract, Current Abstracts, IBZ: Internationale Bibliographie der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Zeitschriftenliteratur, Internationale Bibliographie der Rezensionen Geistes- und Sozialwissenschaftlicher Literatur, Periodicals Index Online, SCOPUS, Sociological Abstracts, SOCIindex, Social Sciences Citation Index, Social Services Abstracts, TOC premier, Thomson Reuters Web of Science, Worldwide Political Science Abstracts

Planerad utgivning 2017

Nr 1–2: v 13 Nr 3: v 39 Nr 4: v 50

Redaktör & ansvarig utgivare

Redaktörer: Christofer Edling & Sara Eldén

Ansvarig utgivare: Katarina Jacobsson

Grafisk produktion: RPform, Köping

Tryck: Reklamtryckeriet, Köping

ISSN 0038-0342, 2002-066X (elektronisk).

© Sveriges Sociologförbund och författarna

Adress

Sociologisk Forskning

Sociologiska institutionen, Lunds universitet

Box 114, 221 00 Lund

sociologiskforskning@sverigessociologforbund.se

www.sociologiskforskning.se

Redaktion

Christofer Edling, Sara Eldén

Åsa Lundqvist, David Wästerfors

Diana Mulinari, Mikael Klintman

Redaktionsråd

Ylva Almqvist, Stockholms universitet

Alireza Behtoui, Södertörns högskola

Patrik Aspers, Uppsala universitet

Katrine Fangen, Universitetet i Oslo

Peter Hedström, Linköpings universitet

Mikael Hjerm, Umeå universitet

Tora Holmberg, Uppsala universitet

Bengt Larsson, Göteborgs universitet

Christine Roman, Örebro universitet

Stefan Svallfors, Institutet för framtidsstudier

Östen Wahlbeck, Helsingfors universitet

Malin Åkerström, Lunds universitet

Sveriges Sociologförbund

Sveriges Sociologförbund är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syfte att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får du bland annat förbundets egen tidskrift Sociologisk Forskning i elektronisk form och den internationella tidskriften Acta Sociologica, som utkommer fyra gånger per år.

Vill du bli medlem? Se Sociologförbundets hemsida www.sverigessociologforbund.se för information.

Sociologförbundets styrelse

Ordförande: Tora Holmberg, Uppsala universitet

Vice ordförande: Katarina Jacobsson, Lunds universitet

Sekreterare: Ingemar Johansson Sevä, Umeå universitet

Kassör: Anna Olofsson, Mittuniversitetet

Ordinarie ledamöter: Ylva Ulfsdotter Eriksson, Göteborgs universitet, Magnus Boström, Örebro

universitet, Susanna Nordström, Högskolan i Skövde, Annika Jonsson, Karlstads universitet,

Petter Bengtsson, Stockholms universitet

Suppleanter: Glenn Sjöstrand, Linnéuniversitetet, Eva Sundström, Umeå universitet

Innehåll

Redaktörerna har ordet	161
Visible persons, invisible work? Exploring articulation work in the implementation of person-centred care on a hospital ward	163
<i>Doris Lydahl</i>	
Massmedias hantering av vetenskaplig kritik mot Ritalin, Concerta och Strattera: Ett socialkonstruktionistiskt perspektiv på psykofarmaka	181
<i>Jonas Lindblom & Josef Qaderi</i>	
Kontextualiseringens svåra konst: Kunskap, kön och förbindelselinjer i en förundersökning om ”hedersvåld”	209
<i>Jenny Westerstrand</i>	
An interview with Hans Joas	233
<i>Carl-Göran Heidegren</i>	
Recensioner	245
Sandberg, Åke m.fl. <i>På jakt efter framtidens arbete: utmaningar i arbetets organisering och forskning</i> . Stockholm: Tankesmedjan Tiden, 2016. Recension av <i>Gunnar Augustsson</i> .	
Johan Asplund <i>Ord för ord. En polygraf</i> . Göteborg: Daidalos, 2017. Recension av <i>Lars-Erik Berg</i> .	
Erica Righard, Magnus Johansson & Tapio Salonen (red.): <i>Social transformations in Scandinavian cities. Nordic perspectives on urban marginalization and social sustainability</i> . Lund: Nordic Academic Press, 2015. Recension av <i>Mats Franzén</i> .	
Elin Ennerberg, <i>Destination Employment? Contradictions and ambiguities in Swedish labour market policy for newly arrived migrants</i> . Lund dissertations in sociology, 115. Lund: Department of Sociology, 2017. Recension av <i>Sven E O Hort</i> .	

Frida Petersson & Tobias Davidsson (red.), *Social exkludering. Perspektiv, process, problemkonstruktion*. Lund: Studentlitteratur, 2016.

Recension av *Jan Inge Jönhill*.

Anna Gavanoas, Pensionärsplaneten. *Spaniensvenskar och pensionsmigration i en globaliserad värld*. Göteborg: Makadam Förlag, 2016.

Recension av *Hege Høyer Leivestad*.

Mikael Stigendal, *Samhällsgränser: ojämlikhetens orsaker och framtidsmöjligheterna i en storstad som Malmö*. Stockholm: Liber, 2016.

Recension av *Leandro Schclarek Mulinari*.

Sociologiförbundet: Sociologidagarna 2018 267

Lundaredaktionen har tagit över

DET HÄR ÄR det första numret av Sociologisk Forskning producerat av den nya redaktionen i Lund, men som läsare kommer du att känna igen dig. Tidskriften har ett väl inarbetat format som vi behåller också fortsättningsvis. Således innehåller detta nummer tre externt granskade forskningsartiklar och ett antal bokrecensioner. Men vi kommer också tillåta oss en och annan innovation som vi tror kan öka tidskriftens attraktionskraft.

En nyhet är att vi med detta nummer påbörjar en serie intervjuer med namnkunniga sociologer. Först ut är Carl-Göran Heidegrens intervju med Hans Joas. Intervjun fokuserar på utvecklingslinjerna i Joas omfattande sociologiska arbeten, men rymmer också några intressanta kommentarer om tillståndet i dagen sociologi.

Tidskriftens ryggrad är, liksom tidigare, de externt granskade vetenskapliga artiklarna.

Den första artikeln i detta nummer har rubriken ”Visible persons, invisible work? Exploring articulation work in the implementation of person-centred care on a hospital ward” och är skriven av Doris Lydahl. Med utgångspunkt i en etnografisk studie av så kallad personcentrerad omvårdnad, en typ av omvårdnad som blivit mer och mer vanligt förekommande inom vissa delar av vården, visar Lydahl på intressanta och oväntade spänningar: de metoder som var avsedda att leda till mer personligt anpassad vård kunde istället få standardiserande konsekvenser, medan insatser som verkligen var personligt anpassade förblev osynliga.

Jonas Lindblom och Josef Qaderi gör i ”Massmedias hantering av vetenskaplig kritik mot Ritalin, Concerta och Strattera: Ett socialkonstruktionistiskt perspektiv på psykofarmaka” en innehållsanalys av hur vetenskaplig kritik av psykofarmaka kommer till uttryck i dagspressen. Med hjälp av socialkonstruktivism hävdar de den ”psykofarmakologiska tøjbarheten”, det vill säga den ambivalens och osäkerhet som existerar kring psykofarmakas vetenskapliga status i samhället, samtidigt som de konstaterar att både kritiska medicinska men också samhällsvetenskapliga perspektiv saknas i mediadiskussionen om medicinering av ADHD-diagnoser.

I numrets tredje artikel ”Kontextualiseringens svåra konst: Kunskap, kön och förbindelselinjer i en förundersökning om ’hedersvåld’” diskuterar Jenny Westerstrand vikten av att ha en sammanhållen våldsförståelse i arbetet mot våld i hederns namn. Med utgångspunkt i en fallstudie bestående av en förundersökning i ett ungdomsmål där tal om rykten, oskuld och heder omger parterna visar hon hur olika typer av kontextualiseringar av våldet äger rum. Detta kan, menar Westerstrand, leda till en

fragmentisering av våldet, något som i förlängningen leder till att våldet hamnar ur fokus.

Artiklarna följs av sju recensioner av aktuell litteratur och av ett kortare ”Sociologförbundet har ordet” som denna gång bjuder in till Sociologdagarna i Lund, 7–9 mars 2018.

Utöver undertecknade bemannas redaktionen i Lund av Mikael Klintman, Åsa Lundqvist, Diana Mulinari och David Wästerfors. Med ny redaktion följer ett nytt redaktionsråd. Vi vill ta tillfället i akt att dels tacka det avgående redaktionsrådet för fina insatser, dels välkomna ett nytt redaktionsråd.

Ett varmt och uppriktigt tack till Boel Berner, Margareta Bertilsson, Ulla Björnberg, Hedvig Ekerwald, Lars Bo Kaspersen, Gerd Lindgren och Richard Swedberg för det stöd ni visat tidskriften under de gångna åren.

Ett varmt välkommen till Ylva Almqvist, Patrik Aspens, Alireza Behtoui, Katrine Fangen, Peter Hedström, Mikael Hjerm, Tora Holmberg, Bengt Larsson, Christine Roman, Stefan Svallfors, Östen Wahlbeck och Malin Åkerström. Vi förlitar oss på att er sociologiska kompetens och ert goda ambassadörskap ska tjäna tidskriften väl!

En av artiklarna i detta nummer, samt intervjun med Joas publiceras på engelska. Det finns pragmatiska skäl till detta, men vi vill också signalera redaktionens ambition att publicera bidrag på tidskriftens samtliga språk: svenska och övriga skandinaviska språk samt engelska. Denna språkliga bredd i kombination med att Sociologisk Forskning indexerats i ett stort antal internationella databaser, publiceras med omedelbar open access och finns tillgänglig genom JSTOR (se tidskriftens hemsida för vidare detaljer) borde göra tidskriften till ett konkurrenskraftigt alternativ till andra, mindre prestigefulla, publikationskanaler. Sänd oss uppslag till recensioner och temanummer, men framförallt, sänd oss era manus!

Christofer Edling och Sara Eldén
Redaktörer

Visible persons, invisible work?

Exploring articulation work in the implementation of person-centred care on a hospital ward

Visible persons, invisible work? Exploring articulation work in the implementation of person-centred care on a hospital ward

Recently, many initiatives promoting a holistic view of the patient have been developed. In the last 20 years, different models and frameworks have been advanced to operationalize these different forms of holistic care. This article focuses on one specific case of holistic person-centred care, using the sociological theories of articulation work and invisible work to investigate the efforts involved in sustaining its realization. The article builds on a small ethnographic study conducted at a ward in a Swedish hospital implementing person-centred care. Following a nurse, and her patient, through a 'person-centred' admission process and its subsequent procedures, it is argued that person-centred care depends on nurses performing many new tasks which are rarely recognized and appreciated. Secondly, it is argued that nurses are continually asked to do what Anselm Strauss defined as articulation work, coordinating between these different new tasks and established duties. Thirdly, the article discusses the tensions arising when implementing a formalized model of care, which builds on a critique of standardization and objectification, and the work that is excluded and invisible in such routinized operationalization. Finally, it is concluded that while the successful implementation of person-centred care is often argued to rely on the willingness of nurses to surrender old habits, it seems rather to hinge on the skilled inventiveness of these nurses and their ability to overcome the practical difficulties they encounter.

Keywords: articulation work, invisible work, person-centred care, holistic care, nursing practice, shadowing

HEALTHCARE WORK HAS been described as a complex work activity, the core of which consists of 'managing patient trajectories', by investigating, monitoring and intervening to cure or relieve patients' problems (Strauss, 1985b). This has also been seen as entailing the ability to cope with 'the constant emergence of contingencies that require ad hoc and pragmatic responses' (Berg, 1999: 90). *Articulation work* is a form of work serving to get things 'back on track' after such unanticipated contingencies (Star, 1991; Star and Strauss, 1999). While this kind of work is immensely important it tends to be invisible to outsiders and is rarely acknowledged in official accounts. In this paper, I draw on the concept of articulation work to explore the new and additional work that is involved in implementing an increasingly prominent model of healthcare organization called person-centred care.

Person-centred care is a particular approach to holistic care, in which it is argued that by centring care on the patient as a person, inviting them to share their stories and preferences and participate more actively in the delivery of their own health care, patient satisfaction will increase, as well as efficiency furthering a more appropriate allocation of health care resources. It is commonly conceptualized as linked to the perceived limitations of the conventional way of doing medicine which dictates a 'clinical method focused on identifying and treating standard disease entities' (Mead & Bower, 2000: 1088). While holistic and humanistic care have been long discussed in sociological- (see for example: Jewson, 1976; Armstrong, 1979) and healthcare research (Rogers, 1951; Balint, 1957; Engel, 1977), we currently find increased efforts to bring about their realization through models of person-centred care (McCormack et al., 2012). This trend can also be found in Sweden, where for example the new patient law (SFS 2014:821) is argued to contribute to the increased patient-centeredness of Swedish healthcare (Winblad et al., 2015). Some social scientists have contributed to this development by arguing the importance of listening to the patient's voice and paying attention to their lifeworld experiences (Rier, 2010). Others have argued, however, that person-centred care is a feature of a larger personalization trend in society transforming recipients of social and medical care into consumers and furthering the commodification of welfare services (Beresford, 2014). It has also been argued that person-centred care implies increased self-surveillance of both doctor and patient aligning it with a neo-liberal political rationality in which individuals are governed at a distance (Osborne, 1994: 532).

However, few have studied the actual work that goes into implementing and upholding models and standards of person-centred care. In this paper, I examine one particular case of person-centred care in action which promises to make health care genuinely holistic through the introduction of a 'few simple routines' (Ekman et al., 2011; Ekman, 2014). Based on a small ethnographic study carried out at an internal medicinal person-centred care ward I seek to reveal the layers of work 'that goes on around a dominant narrative' (Goodwin, 2014: 48). Additionally, I investigate the tensions arising when trying to formalize a model of care that has its basis in a critique of standardization as giving rise to reductionism and objectification. In doing so I demonstrate how articulation work is especially important under such circumstances. Because while there exist formal descriptions of person-centred care, getting it to work in practice depends on the inventiveness and skills of caregivers in clinical practice.

Methods

This article is based on a small ethnographic study carried out at a hospital ward over a period of 3 weeks during the summer and autumn of 2014. The ward, which I call ward E, is a general internal medicinal ward, of a large Swedish university hospital, accommodating 28 patients. It is structured around four different care modules and three different specialities. In each module a nurse and an assistant nurse work as a team. The work is structured in three shifts (day, evening and night). In each speciality a team of doctors, led by a chief physician, also works. The patient clientele at ward E is very mixed, ranging from acutely ill and bed confined patients to chronically ill but self-managing patients who are scheduled for regular hospital visits.

When doing an ethnographic study of the ways of working of groups like healthcare professional the technique, and attitude, of *shadowing* has been discussed as advantageous (Czarniawska, 2007: 17). According to Czarniawska (2007: 17), shadowing means ‘following selected people in their everyday occupations for a time’, thereby moving with them through their day and being present for all their tasks. Shadowing also enables a view beyond the dominant narrative, especially in studies of organizations, as this approach encourages one ‘to learn what *is* going on, rather than what *should* be going on, as resulting from formal documents and even interviews’ (Czarniawska, 2007: 33).

Shadowing one physician, four nurses and three assistant nurses over three weeks took me all around the ward and the hospital. I attended internal meetings, witnessed handovers and rounds, saw medications being prepared and distributed, helped distributing dinner trays, witnessed patient admissions and so on and so forth. All the professionals that I followed approved my shadowing in advance. All patients that I encountered were informed about my presence and could choose to let me shadow the professional as they interacted with them, or they could ask me to leave. All participants have been given pseudonyms beginning with the first letter of their role. For example, nurses have all been given a name starting with N.

The excerpts analysed in this paper are taken from my field notes. Field notes have been conceptualized as both a marker of an ethnographer’s competence and at the same time ‘an embodiment of invisible work’ (Star & Strauss, 1999, p. 22). The excerpts presented here did not look as neat and comprehensible when scribbled down in field. Rather, I developed the notes to lengthy descriptions soon after completing my observations, and these have in turn been worked and re-worked to both summarize and unravel what I witnessed.

As described below I draw on concepts from the sociology of work, as defined by Anselm Strauss (1985b; 1988), to analyse my empirical findings. In coding the material, I have therefore constructed codes through theory, while also allowing for the empirical material to ‘kick-back’ and be anomalous and surprising (Timmermans and Tavory, 2012). Employing this abductive approach I generated theory driven codes such as *type of task* (with sub-categories, developed more inductively, such as *documenting*; *preparing medicine*; *talking to patients*), *coordination* which I specified as either

tasks following each other or as *simultaneousness*, and *breakdowns*. I also generated more empirically driven codes relating to *confusion*; *feeling of insufficiency*; and *definition of person-centred care*. The coding process was accompanied by memo-writing of my own preliminary interpretations and thoughts.

Before and during coding and analysis I have repeatedly read and re-read my field notes with a particular focus on the visibility and invisibility of the work that was carried out. Paying attention to in/visibility means that I have had to consider how the work is represented. Therefore I have also analysed written materials, instructions and documentation internally produced at the hospital ward. These were analysed and coded in tandem with my field notes. Taking advantage of the benefits of shadowing as an ethnographic technique for investigating what is actually going on rather than what *should* be going on, my analysis focused on similarities and differences between my field notes and written materials encountered in the field. I did so by using my theory driven codes on these written materials. This allowed me to see the variation in the content of the codes, and also when the codes did not coincide. Moreover, I could conclude that several of my empirically generated codes were not applicable to the written materials from the field.

The visibility and invisibility of work

My analysis is informed by theories relating to the visibility and invisibility of work. According to scholars in the micro-oriented sociology of work there is nothing that is given in what counts as work (Star and Strauss, 1999). Work that is visible is often associated with 'formal work that is authorised and documented' (Allen, 2014: 4). A lot of work, related to care and home-care, is often made invisible. Holding a hand, changing a diaper or coordinating care can be seen as work that 'just gets done' (Bowker and Star, 1999: 232), meaning that it has no voice, and that it is 'invisible both to friends and family, and to others in the paid employment workplace' (Star and Strauss, 1999: 12).

Star and Strauss (1999) suggest thinking of the visibility vis a vis invisibility of work not as two stable absolutes, but rather as two endpoints along a continuum. This means that work can be more or less visible. The creation of a non-person is one node in this scale. Here, the work is visible but the person doing the work is rendered invisible. An example of this is domestic and service work where '[o]n the one hand, employers usually oversee the work done, sometimes to an astonishing degree of micromanagement. On the other hand, the employees are socially invisible to the employers' (Star and Strauss, 1999: 16). The type of invisible work analysed in this paper is another instance on this scale. Here the workers are visible but the work they perform is invisible, relegated to the background. Nursing is a good example of this as nursing work has a long history of being deeply embedded and invisible both in terms of work descriptions and in terms of record keeping. This invisibility has also been a research topic in nursing studies (McWilliam and Wong, 1994; Latimer, 2000; Allen, 2004; Liaschenko and Peter, 2004; Allen, 2014; Urban, 2014). Nursing work that is routinized and planned is often depicted as visible (Jackson, 1997), while work

relating to social transactions, emotions and the creation of a therapeutic relationship remains hidden (Jackson, 1997; Liaschenko, 2002; McQueen, 2000). According to Bjorklund (2004: 114) the moral concerns of nurses are regularly dismissed, as nurses are often reduced to persons speaking for others rather than being regarded as persons speaking for themselves. Further, the biomedical structure of health care has been argued to obscure practicing nurses 'keen eye for ethical problems' (Bjorklund, 2004: 110). In general, this invisible work is not reimbursed, and it generates a lot of unseen costs, including the donation of free time and 'guilt, fatigue, adverse effects on their psychological, social and physical health' (Bjorklund, 2004: 116).

However, to make work visible is not without its costs, and invisibility is somewhat of a double-edged sword. While visibility can be used as 'resources for workers' own use in negotiations with management', it can also increase 'workers vulnerability to rationalizing agendas' (Suchman, 1995: 60). And while visibility can 'work against automation based on simplified notions of work' it can also lead to increased rationalization (ibid.). This means that visibility simultaneously can mean increased legitimacy *and* augmented surveillance and control (Bowker and Star, 1999; Star and Strauss, 1999). Therefore, making nursing work visible is not necessarily a good thing.

One important form of work which is often invisible is articulation work. The concept of articulation work was originally developed by Strauss (1985a; 1985b; 1988) to describe the linking together of tasks, 'the specifics of putting together tasks, task sequences, task clusters – even aligning larger units of work such as lines of work or subprojects – in the service of flow' (Strauss, 1988: 164). However, articulation is more than coordination. It also includes 'the meshing of the often numerous tasks, clusters of tasks, and the segments of the total arc'; 'the meshing of efforts of various unit workers'; and the 'meshing of actors with their various types of work and implicated tasks' (Strauss, 1985a: 8). Articulation is also work happening after breakdowns or unanticipated contingencies as it is 'work that gets things "back on track" in the face of the unexpected' (Star, 1991: 275; Star and Strauss, 1999: 10). Star emphasizes that this work is invisible to 'rationalized models of work' which means that 'representations of work and production that consider a smooth, unproblematic sequence of events as an adequate representation cannot, and will not, admit of local, unique, unexpected solutions to problems' (Star, 1991: 275). In other words, this means that work that is carried out to solve problems arising when routines in rational models breakdown won't be acknowledged, but instead will remain in the background. Furthermore, Gerson and Star (1986: 258) argue that without taking into account and understanding articulation work, we will only be able to provide an idealized representation of work and fail to describe actual situations.

Articulation work as an analytical concept has been used to examine the coordination of activities and tasks and collaborative practices between health care professionals (Goorman and Berg, 2000; Jonvallen, 2009). Grant and colleagues (2015) use it to investigate formal and informal work carried out by GPs and receptionists for repeated prescriptions. Timmermans and Freidin (2007) employ it as an analytical lens to understand how mothers take on a caring role for their children and how this affects

their participation in paid work. It has also been argued that articulation work is not only an ‘unplanned response to unanticipated contingencies’ but that it also includes routinized labour (Hampson and Junor, 2005). Furthermore, Hampson and Junor have convincingly argued that there are visible *and* invisible variants of routinized and un-routinized articulation work. Others maintain that articulation work is something done by ‘the invisible armies of nameless secretaries, support staff, technicians, administrative and other help, editors, and other backstage workers’ (Timmermans and Freidin, 2007: 1351).

Routines for seeing the person

Person-centred care was implemented at ward E in line with a particular model of person-centred care developed at a Swedish research centre. This model had shown, in controlled studies, to have positive effect on the efficiency of the care process, and as a result had been implemented at all internal medicinal wards at a large hospital. Ward E, which is situated at another large hospital in the same city, was not part of this change process. Inspired by this change process, person-centred care was implemented for a trial-period on ward E after a clinic board decision.

The model was presented to the staff by a researcher at a kick-off meeting at the end of the summer of 2014. This kick-off meeting functioned as an education day for the staff at the ward. Some of them had heard of person-centred care before and others not. During this meeting we learned that person-centred care builds on three cornerstones: *patient narrative*, *partnership* and *documentation*. These cornerstones were also called *routines* and had been further adapted and developed by a group of staff representatives and researchers from the research centre for person-centred care. The group had produced an assessment protocol to be used in assessment interviews, a patient diary, and instructions for how to write a care plan and how to document the procedure in the medical record.

We were informed that the assessment protocol should be used in assessment interviews with newly admitted patients. By asking the questions in the protocol the nurse would be able to elicit the patient narrative. Based on this patient narrative the medical team would be able to establish a partnership with the patient, a partnership which should be documented in a care plan. Further, it was emphasized that entries in the medical record should be written in such a way that patients could understand them. Preferably, one should write in the patient’s own words.

Before the end of the kick-off meeting, the researchers from the centre informed us about an ongoing study at the ward. In this study, data had been collected about how patients experienced the care they received, and about how staff experienced the care environment. This data would be followed up in six months. Another part of the study was to review patient records to analyse if person-centred care was visible in the documentation. One of the researchers told us that the aim of this was to discover if one could see the *person* in the documentation or if it remained ‘the same old objectification’.

To ensure the visibility of the person a leaflet on documentation routines was distributed to all staff-members. However, the only guidance available on this topic was the instruction to ‘formulate a patient story’. This can on the one hand be seen as leaving a lot of space for discretionary judgement on behalf of the nurse, who is to carry out the assessment interview. On the other hand this space is circumscribed by the verbal information to write this story in the patient’s own words. Moreover, to break down person-centeredness into, more or less, well-defined routines implies that one can see person-centred care as a series of tasks that need to be carried out and coordinated. As will be presented below, the coordination of these tasks and all the other tasks a nurse has to perform in a normal working day is not always so easy to manage.

Admission

To present the work around person-centred care I will introduce you to Nilla, a young nurse, and Patrick, her patient. Nilla and Patrick first met during a person-centred assessment interview. Before commencing, Nilla and I had participated in a meeting where we had learned that Patrick had a very low blood count, which according to the chief physician was a possible sign of internal bleeding.

Excerpt 1

Before starting the assessment interview Nilla has to find a room where we can sit and talk undisturbed. Patrick shares a room with three other patients so we cannot sit there. Fortunately, one of the examination rooms is available and Nilla leads the way.

To start off the interview Nilla explains to Patrick that this interview is person-centred, “But what is person-centred care one could ask”, she says and laughs, but without answering the question. She glances at the assessment protocol and asks, “could you tell me about why you came to the hospital?”. Patrick says that he has been feeling quite tired recently and that he therefore made an appointment with his family doctor. Since he had such low blood pressure his doctor encouraged him to immediately visit the emergency ward. We discuss Patrick’s goal for his hospital visit which he explains is to receive blood so that he will be able to participate in an important boule game tomorrow.

A person-centred assessment interview is not something that will happen without the articulation work of the nurse. At the outset, Nilla has to find a room where she and Patrick can sit and talk undisturbed. This is vital for person-centred care, but it is not mentioned in the written material given to the nurses, nor was it something discussed at the kick-off meeting. Oudshoorn (2008) has pointed to similar features of invisible work in telemedicine. Discussing the work of home-care nurses Oudshoorn concludes that nurses often have to perform many activities which are not included in the training they receive. In her case, this work includes reassuring patients that they are capable of mastering a new telemedicine technology. Invisible work in this definition is work

that has to be carried out, but which is not included in training and descriptions (Oudshoorn, 2008).

Something similar can be said to be taking place in relation to the excerpt above. Doing a person-centred assessment interview and eliciting a patient narrative is not just a matter of reading questions and following a protocol but requires the continuous efforts of the nurse to make the protocol workable and understandable. However, this is not something that nurses receive any training in. In fact, the only 'training' they received in this particular case was the provision of the type of information given at kick-off meeting. In this sense, nurses are being subjected to new demands. They have to master a potentially highly complicated task, namely eliciting a narrative, without prior instruction.

Documentation

The work that Nilla has to perform not only relates to carrying out the assessment interview, but is also connected to the documentation of the narrative. Therefore, person-centred documentation involves a lot of tinkering by nurses in order to align the assessment protocol with the electronic patient-record. However, this again is not the only kind of work that nurses have to perform.

Excerpt 2

Nilla opens a tab called arrival conversation, double-clicks on reason for admission and starts typing. She tells me that it is difficult to write what has been said during the assessment interview. Nurses are supposed to write in the form of direct quotations, she explains, but as she only took notes on some main points she has problems remembering what Patrick actually said. She asks me if I have any notes from the meeting, but I have to admit that my notes are useless in this situation.

Another problem to grapple with is what to write as reason for admission. Should she write low blood pressure as Patrick said, or low blood count which is the result of the blood test? Again she turns to me and asks what I think. If she writes blood pressure there will be an error which may lead to problems, but if she writes blood count she doesn't write in the words of the patient which she also perceives as wrong.

Once again, Nilla is expected to master a craft in which she has little prior training. The craft of unravelling stories through a few keywords is a skill that ethnographic researchers are trained in and develop over a period of years. Nilla is not an ethnographer, but a nurse and yet she is expected to listen and learn from a narrative, taking notes while doing this and then refining the narrative in the electronic patient record. Previous research also suggests that while nurses engage with patients' beliefs and values, the nursing records and information regarding the psychosocial aspects of care is often incomplete (Broderick and Coffey, 2013). This has been accounted for in various ways. Some cite a lack of nursing knowledge and confidence, while other

stress the high workload, time pressure and lack of supervision (Björvell et al., 2003; Cheevakasemsook et al., 2006).

Further, much coordination of different information and tasks is required for Nilla to be able to document the assessment interview. There is a plurality of tasks: on the one hand Nilla has to follow the person-centred care model which says that she should document Patrick's story in his own words, and on the other she has to account for the chief physician's assessment of Patrick. To do this she cannot depend on the documentation routine since it offers no instructions about what to do. The instructions concerning how to document can be found in the previously mentioned leaflet. When a patient is admitted from the emergency ward, as Patrick was, nurses should consult one routine described as 'Admission from emergency ward' which is presented in figure 1.

ROUTINE FOR ADMISSION FROM EMERGENCY WARD

- use admission notes from emergency ward
- assessment interview to be done by nurse, including patient narrative and advanced assessment, within 24 hours after arrival
- write complementing daily status, and physician should control medicine list

Based on the information above and in collaboration with patient create a Care plan in medical record, written by physician and nurse and handed over to patient after round.

Care plan

Open Care plan in medical record. There you find key words (headlines) to choose from. Use the following:

Health problem, formulate patient story and summarize advanced assessment

Goal, formulate goals with care, including goals formulated by patient

Planned treatment, write planned examinations, treatments, care, as well as patient's capabilities. Formulate patient's need of coordinating activities with e.g. relatives, nursing home and others

Expected length of stay, can be revised if needed.

Figure 1: Routine for admission from emergency ward

Two things can be noted in regards to this routine for admission. First, it is not only an attempt to guide the nurse through the admission process but also a means of formalizing person-centred nursing work. While the routine does not for example specify in detail how long time an assessment interview should take, it does set out parameters for what should be judged as a person-centred admission procedure. Here then, person-centred care seems to have more to do with following a set of instructions than adopting a holistic approach. Furthermore, the routine dictates that assessment interviews should be carried out within 24 hours of admission, leaving no leeway for things to be done differently in the face of varying circumstances. Second, the routine depicts the tasks that are specified as a ‘smooth, unproblematic sequence of events’ (Star, 1991: 275) and does not take into consideration problems that may occur or the articulation work that may need to be carried out. Suchman (1995: 59) has argued that representations of work always involve particular interests and perspectives and that the further away we are from the work of others the more simplified is our view of their work. Studying work at a law firm she discovered that document coding described by attorneys at the firm as a ‘mindless’ labour actually required quite complex interpretations and judgements. Narrative documentation is not exactly represented as unskilled work but neither is the complexity of the task appreciated. While the documentation routines make some work visible, and thus accountable, they simultaneously leave other dimensions implicit. Things that are left implicit are ‘doubly invisible: it is the residue left over when other sorts of invisible work have been made visible’ (Bowker and Star, 1999: 247). In concrete terms, the time spent on things related to person-centred care, and to making person-centred care work, such as thinking out ways of documenting contradictory information will be left implicit, while tasks included in the routine such as ‘formulate a patient story’ are rendered visible.

Coordination

The fact that Nilla decided to practice person-centred care on Patrick does not mean that her other tasks disappeared. She still had to take part in handovers and rounds, get familiar with her other patients (this day there were 6 of them), prepare antibiotics and distribute medicines, take blood tests, document distributed medications and write a nursing report for each patient. This involved considerable work coordinating all these tasks.

Excerpt 3

The last time Nilla documented a person-centred assessment interview she had to stay until 11 pm, and tonight she really wants to get the documentation out of the way. After attending to other tasks she says “Well, I guess I should continue. As you can see I am really hesitant to do this”. She continues writing in the form of direct quotations, but she often deletes what she has written and she does not look comfortable. During the rest of the evening, she often tries to sit down in front of the computer to write, but remembers other things that she has to do or is called away by one of her other patients. I leave Nilla when her shift is supposed to end, at 9.30 pm.

Although interruptions have been described as characteristic of caring work and not only associated with negative aspects (Grant et al., 2015: 317), the interruptions in Nilla's work have fairly severe consequences. The articulation work that Nilla needs to carry out, when dealing with the problems encountered documenting Patrick's narrative has to be done in-between, and after, other tasks she has to deal with. To solve this problem Nilla ends up working an extra hour at the end of her shift to finish the documentation. Both the work balancing the different tasks and the extra hour needed are invisible. They will not be registered in any official statistics (Hampson and Junor, 2005). Rather, they will – like the work performed by the technician described in Shapin's (1989) seminal article – be invisible in the historical accounts. In this way, making the person visible in the documentation of person-centred care appears to imply the performance of invisible work by the nurse.

Ironically, Nilla ends up spending more time engaged in the background work required to follow the person-centred care routines than with Patrick. This finding is also in line with prior research in which literature reviews have revealed that a 'considerable amount of nursing activity is centred on the creation and maintenance of clinical documentation' (Allen, 2004: 277). Although this could easily be dismissed as reflecting Nilla's potential incompetence as a nurse the opposite can also be argued. Nilla appears a highly skilled nurse, but she is asked to do so many tasks for which she has no formal training and for which she has to continually find ways of compensating for unclear routines and unexpected situations. In this sense, the difficulties of performing person-centred care have less to do with Nilla and more to do with the practices routinizing person-centred care as an alternative model of care.

Person-centred care outside the routines?

Taking the definition of person-centred care provided at the kick-off meeting seriously as building on the elicitation of the patient narrative and on partnership in form of an agreed upon care plan it turned out to be anything but straightforward to observe person-centred care in practice. After almost two weeks at ward E, I had not been able to participate in any person-centred assessment interviews. The situation changed when I met Nilla, but it also left me puzzled because prior to meeting Nilla I had observed so many situations which to me seemed person-centred.

Excerpt 4

Peter is at the hospital for an abuse related illness. Today, he will be discharged from ward E and moved to a rehabilitation home. It is early in the morning and Amy, an experienced assistant nurse is talking about Peter who has fallen during the night and injured his hand as he comes towards us. Rather than talking of his hand, Peter wants to talk about when he will be discharged. Amy is talking very animatedly and smiles and laughs when talking. She has a hand on Peter's un-injured arm. Even though Peter looks tired and worried he seems to relax somewhat when talking to Amy. Amy suggests that she can make some sandwiches he can take with him when leaving the ward as it will take an hour or two to travel to the rehabilitation home. A while later

Amy prepares sandwiches for Peter. She tells me that Peter likes to eat and that he easily gets frustrated when he is hungry. However, he has not been that fond of the hospital food. But as he likes sandwiches Amy has prepared quite a few of them for him.

An interesting paradox of person-centred care can be teased out through a close reading of this excerpt. On the one hand, person-centred care is said to be an approach to health care, or a way of being a health care professional. On the other, to advance its uptake person-centred care has been narrowed down to a set of routines. The paradox is that this streamlining and routinization of person-centred care leads to the exclusion of a lot of activities which could be considered highly person-centred. Like in this example when Amy looks beyond Peter as a difficult patient, and sees Peter as young man who needs to eat regularly but who doesn't really like the hospital food. Routinizing person-centred care, the person-centred work that Amy does on the ward will not be visible or recognized as such in any accounts or evaluations of person-centred care on ward E. Moreover, not even Amy considers the work she does outside of the set routines as person-centred. When asked if person-centred care has changed her work she says the assistant nurses are not part of the routines.

As previously argued, nursing scholars have long been highlighting the invisibility of care work and pointing out how their emotional and relational labour and moral concerns are regularly hidden and sometimes even dismissed (Bjorklund, 2004; Jackson, 1997; McQueen, 2000). Bearing this in mind, it is tempting to argue that the kind of caring work that Amy does deserves to be included in the definition of person-centred care and its routines. However, this does not necessarily imply that making all aspects of nursing work visible would be entirely a good thing. In a noteworthy chapter on the consequences of classification Bowker and Star (1999; see also: Timmermans et al., 1998) describe the efforts to build a classification system for nursing interventions. While the system makes a lot of nursing tasks visible there is also a risk of creating over-elaborate work descriptions: 'To tell veteran nurses to shake down a thermometer after taking a temperature puts them in a child-like position' (Bowker and Star, 1999: 249). Another risk is that the classification of tasks will be linked to determining the costs of services, which in turn will imply closer surveillance of nursing work.

By including more and more things in the definition and routinization of person-centred care there is a risk that the autonomy of nursing work will be reduced. Furthermore, nurses' space for discretionary judgement, inventing contingent solutions and tinkering might become more circumscribed. Rather, one might feasibly consider including fewer things, and making less work visible in the definition of person-centred care. As Star and Strauss have argued a lot of invisible work remains invisible for good reasons:

For example, workers – nurses or teachers come to mind as good examples – may quietly carry work reflecting a holistic view of the student or patient, carefully kept out of range of a more bureaucratic, reductionist set of organizational values. Sometimes positive invisibility comes with discretion, and with not *having* to reveal your work processes to others (Star and Strauss, 1999: 23)

In this view it is not so problematic that Amy's work is invisible, but rather that many of the tasks that Nilla has to carry out are specified and routinized.

Conclusions

In this paper I have shown how articulation work is still an important concept to understand the complexities of healthcare work. Shadowing healthcare professionals at a person-centred care ward I have aimed to highlight the background work sustaining person-centred care and the relevance of attending to 'what *is* going on, rather than what *should* be going on' (Czarniawska, 2007: 33). The success of person-centred care has been described elsewhere as depending on organizational cultures, and an ability to overcome a 'reluctance to give up old habits' (Carlström and Ekman, 2012: 175). This supports the view that if only health professionals would adopt a new mind-set so the new routines of person-centred care would be able to significantly raise the quality of care delivery. In this paper, I have attempted to question this view. My empirical reading suggests that the success of such practice may well depend on a lot of barely visible and poorly appreciated work.

Moreover, I have shown how the operationalization of person-centred care in the form of new routines to be followed gives rise to an interesting tension. Even though person-centred care is in principle opposed to standardized models of clinical practice, formalized routines and taxonomies are developed and used at the ward to initiate and safeguard person-centeredness. In so doing, person-centred care is transformed from an abstract model to a set of instructions to be followed. While this may lead to the advancement of person-centred care, it may also imply the increased scrutiny of nurses' work. Furthermore, activities which are not included in the routines are rendered invisible and unspoken both in official accounts and for the healthcare professionals performing them.

I have demonstrated that articulation work and invisible work are vital. While the routines for person-centred care present some basic standard instructions, no concrete guidance about how to perform person-centred care under different circumstances is provided. Therefore, all real person-centred caring is left in the hands of those putting person-centred into practice. The creativity and inventiveness of nurses is required in each case of person-centred care.

Furthermore, nurses do not only need to carry out a lot of complicated tasks, in which they receive little training and instructions, they also need to find ways of coordinating sometimes contradictory information and tasks. I have also shown that the available instructions only make visible some aspects of the work, leaving other invisible. These instructions also depict the work that need to be carried out as unproblematic. Therefore, when unanticipated situations arises nurses again has to perform articulation work – and all this while balancing the articulation with additional tasks and duties.

Introducing seemingly simple routines of person-centred care into practice is not easy but requires inventiveness, skills and sacrifices from nurses. In other words: what

could be interpreted as the reluctance of nurses to give up old habits reflects rather the practical difficulties they encounter when introducing person-centred care in a new context. While it may be tempting to make the invisible dimensions of person-centred care visible by including them in ever more specified routines, it may also be better if the routines are kept simple and advanced as practical guidelines. Arguably, what is required is an acknowledgement of the practical challenges faced when implementing person-centred care and thereby a consideration of the relationship of healthcare professionals to the system, structure and context of care.

References

- Allen D. (2004) "Re-Reading Nursing and Re-Writing Practice: Towards an Empirically Based Reformulation of the Nursing Mandate". *Nursing Inquiry* 11 (4): 271–283.
- Allen D. (2014) *The Invisible Work of Nurses: Hospitals, Organisation and Healthcare*. London: Routledge.
- Armstrong D. (1979) "The Emancipation of Biographical Medicine". *Social Science & Medicine. Part A: Medical Psychology & Medical Sociology* 13: 1–8.
- Balint M. (1957) *The Doctor, His Patient and the Illness*. London: Tavistock Publications.
- Beresford P. (2014) *Personalisation*. Bristol: Policy Press.
- Berg M. (1999) "Patient Care Information Systems and Health Care Work: A Socio-technical Approach". *International journal of medical informatics* 55 (2): 87–101.
- Bjorklund P. (2004) "Invisibility, Moral Knowledge and Nursing Work in the Writings of Joan Liaschenko and Patricia Rodney". *Nursing Ethics* 11 (2): 110–121.
- Björvell C, Wredling R and Thorell-Ekstrand I. (2003) "Improving Documentation Using a Nursing Model". *Journal of advanced nursing* 43 (4): 402–410.
- Bowker GC and Star SL. (1999) *Sorting Things Out : Classification and Its Consequences*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Broderick MC and Coffey A. (2013) "Person-Centred Care in Nursing Documentation". *International Journal of Older People Nursing* 8 (4): 309–318.
- Carlström ED and Ekman I. (2012) "Organisational Culture and Change: Implementing Person-Centred Care". *Journal of health organization and management* 26 (2): 175–191.
- Cheevakasemsook A, Chapman Y, Francis K, et al. (2006) "The Study of Nursing Documentation Complexities". *International journal of nursing practice* 12 (6): 366–374.
- Czarniawska B. (2007) *Shadowing and Other Techniques for Doing Fieldwork in Modern Societies*, Malmö: Liber.
- Ekman I. (2014) *Personcentrerad Inom Hälso- Och Sjukvård: Från Filosofi Till Praktik*. Stockholm: Liber.
- Ekman I, Swedberg K, Taft C, et al. (2011) "Person-Centered Care – Ready for Prime Time". *European Journal of Cardiovascular Nursing* 10 (4): 248–251.

- Engel GL. (1977) "The Need for a New Medical Model: A Challenge for Biomedicine". *Science* 196 (4286): 129–136.
- Gerson EM and Star SL. (1986) "Analyzing Due Process in the Workplace". *ACM Transactions on Information Systems (TOIS)* 4 (3): 257–270.
- Goodwin D. (2014) "Decision-Making and Accountability: Differences of Distribution". *Sociology of health & Illness* 36 (1): 44–59.
- Goorman E and Berg M. (2000) "Modelling Nursing Activities: Electronic Patient Records and Their Discontents". *Nursing Inquiry* 7 (1): 3–9.
- Grant S, Mesman J and Guthrie B. (2015) "Spatio-Temporal Elements of Articulation Work in the Achievement of Repeat Prescribing Safety in Uk General Practice". *Sociology of health & Illness* 38 (2): 306–324.
- Hampson I and Junor A. (2005) "Invisible Work, Invisible Skills: Interactive Customer Service as Articulation Work". *New Technology, Work and Employment* 20 (2): 166–181.
- Jackson EM. (1997) "Dimensions of Care in Five United States Nursing Homes: Identifying Invisible Work in Care-Giving". *International journal of nursing studies* 34 (3): 192–200.
- James N. (1992) "Care= Organisation+ Physical Labour+ Emotional Labour". *Sociology of health & Illness* 14 (4): 488–509.
- Jewson ND. (1976) "The Disappearance of the Sick-Man from Medical Cosmology, 1770–1870". *Sociology* 10 (2): 225–244.
- Jonvallen P. (2009) "Compliance Revisited: Pharmaceutical Drug Trials in the Era of the Contract Research Organization". *Nursing Inquiry* 16 (4): 347–354.
- Latimer J. (2000) *The Conduct of Care: Understanding Nursing Practice*. Oxford: Blackwell Science.
- Liaschenko J. (2002) "Thoughts on Nursing Work". *Journal of Nursing Administration* 32 (2): 69–70.
- Liaschenko J and Peter E. (2004) "Nursing Ethics and Conceptualizations of Nursing: Profession, Practice and Work". *Journal of advanced nursing* 46 (5): 488–495.
- McCormack B, Roberts T, Meyer J, et al. (2012) "Appreciating the 'Person' in Long-Term Care". *International Journal of Older People Nursing* 7 (4): 284–294.
- McQueen A. (2000) "Nurse–Patient Relationships and Partnership in Hospital Care". *Journal of clinical nursing* 9 (5): 723–731.
- McWilliam CL and Wong CA. (1994) "Keeping It Secret: The Costs and Benefits of Nursing's Hidden Work in Discharging Patients". *Journal of advanced nursing* 19 (1): 152–163.
- Mead N & Bower P. (2000) "Patient-centredness: a conceptual framework and review of the empirical literature". *Social science & medicine* 51(7): 1087–1110.
- Osborne T. (1994) "Power and Persons: On Ethical Stylisation and Person-Centred Medicine". *Sociology of health & Illness* 16 (4): 515–535.
- Oudshoorn N. (2008) "Diagnosis at a Distance: The Invisible Work of Patients and Healthcare Professionals in Cardiac Telemonitoring Technology". *Sociology of health & Illness* 30 (2): 272–288.

- Rier DA. (2010) "The Patient's Experience of Illness", 163–178 In: Bird CE (ed) *Handbook of Medical Sociology*. Nashville: Vanderbilt University Press.
- Rogers CR. (1951) *Client-Centered Therapy : Its Current Practice, Implications, and Theory*. Boston: Houghton Mifflin.
- Shapin S. (1989) "The Invisible Technician". *American scientist* 77 (6): 554–563.
- Star SL. (1991) "The Sociology of the Invisible: The Primacy of Work in the Writings of Anselm Strauss", 265–283 In: Strauss A and Maines DR (eds) *Social Organization and Social Process : Essays in Honor of Anselm Strauss*. New York: A. de Gruyter.
- Star SL and Strauss A. (1999) "Layers of Silence, Arenas of Voice: The Ecology of Visible and Invisible Work". *Computer Supported Cooperative Work (CSCW)* 8 (1–2): 9–30.
- Strauss A. (1985a) "Work and the Division of Labor". *The Sociological Quarterly* 26 (1): 1–19.
- Strauss A. (1988) "The Articulation of Project Work: An Organizational Process". *The Sociological Quarterly* 29 (2): 163–178.
- Strauss AL. (1985b) *Social Organization of Medical Work*, Chicago: Univ. of Chicago Press.
- Suchman L. (1995) "Making Work Visible". *Communications of the ACM* 38 (9): 56–64.
- Timmermans S, Bowker GC and Star SL. (1998) "The Architecture of Difference: Visibility, Control, and Comparability in Building a Nursing Intervention Classification", 202–226 In: Berg M and Mol A (eds) *Differences in Medicine : Unraveling Practices, Techniques, and Bodies*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Timmermans S and Freidin B. (2007) "Caretaking as Articulation Work: The Effects of Taking up Responsibility for a Child with Asthma on Labor Force Participation". *Social science & medicine* 65 (7): 1351–1363.
- Timmermans S and Tavory I. (2012) "Theory Construction in Qualitative Research from Grounded Theory to Abductive Analysis". *Sociological Theory* 30 (3): 167–186.
- Urban AM. (2014) "Taken for Granted: Normalizing Nurses' Work in Hospitals". *Nursing Inquiry* 21 (1): 69–78.
- van Loon E and Zuiderent-Jerak T. (2012) "Framing Reflexivity in Quality Improvement Devices in the Care for Older People". *Health Care Analysis* 20 (2): 119–138.
- van Loon E, Zuiderent-Jerak T and Bal R. (2014) "Diagnostic Work through Evidence-Based Guidelines: Avoiding Gaps between Development and Implementation of a Guideline for Problem Behaviour in Elderly Care". *Science as Culture* 23 (2): 153–176.
- Winblad U, Blomqvist P and Boström L. (2015) *Patientcentrering I Sverige: Aktuella Initiativ*, Stockholm: Forum för Health Policy
- Zuiderent-Jerak T. (2015) *Situated Intervention: Sociological Experiments in Healthcare*. Cambridge, MA: MIT Press.

Korresponderande författare:

Doris Lydahl

Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap

Göteborgs Universitet, Box 720, 405 30 Göteborg

doris.lydahl@gu.se

Författarpresentation:

Doris Lydahl är fil. Dr och vikarierande lektor vid institutionen för sociologi och arbetsvetenskap på Göteborgs Universitet. Hon disputerade i juni 2017 med en avhandling om relationen mellan personcentrerad vård och standardisering. I denna studerade hon särskilt det arbete som görs för att upprätthålla och anpassa standardiserade former av vård i praktiken.

Sociology in a polarized world

Sociologi i en polariserad värld

Swedish Sociological Association ■ Sociologidagarna 7-9 March 2018 Lund

Call for Abstracts

Divisions and polarizations are increasingly prevalent in contemporary societies. They are visible in growing income disparities, divisions between rural and urban areas, between locals and migrants, and also in rifts between the political establishment and popular sentiments. The recent rise of populist movements and social upheavals have challenged the liberal consensus and power blocs that have shaped the last decades in many societies. These contenders may also unleash social forces imbued with xenophobia and anti-democratic sentiments.

Sociology has tools able to address the problem of growing polarizations, and its 'voice' in public debates is critical in this changing social landscape. This conference invites sociologists to take part in a critical examination of the current polarizing conditions as well as in a reassessment of sociology's contributions to the public debate.

Keynote speakers:

*Michèle Lamont (Harvard University) and
Elena Zdravomyslova (European University at St. Petersburg).*

Semi-plenaries are also being arranged on the topic.

We warmly welcome presentations of original work at our regular sessions, organized by our working groups, on any sociological theme. Please submit a 200-word abstract through our online system. Papers are welcome in either Swedish or English.

Working groups: https://mkon.nu/sociologidagarna/working_groups_english

Abstract submissions: https://mkon.nu/sociologidagarna/abstract_submission

The deadline for abstract submissions is 1 November 2017.

Welcome to Lund in March 2018!

Sincerely,

Sara Eldén and Christopher Swader,

Chairs of the organizing committee

www.sociologidagarna2018.se

Massmedias hantering av vetenskaplig kritik mot Ritalin, Concerta och Strattera

Ett socialkonstruktivistiskt perspektiv på psykofarmaka

Mass media's Handling of Scientific Critique of Ritalin, Concerta and Strattera: A Social Constructionist Perspective on Psychotropic Agents

This article aims to examine how scientific critique of pharmacological treatment with Ritalin, Concerta and Strattera for ADHD (Attention-Deficit Hyperactivity Disorder) is handled in eight of the largest newspapers in Sweden, 2002–2015 (n=183 articles). The media study explores the terminology used; the depiction of long-term harmful effects; the actors given space to express their views; the attention displayed to alternative treatments; the representation of pharmaceutical studies; the role of news and debate articles; the significance of conflicts of interest; and whether ADHD is portrayed as a medical condition. The results show that mass media, in numerous ways, neglects or undermines the critique of pharmacological interventions for ADHD put forward in the scientific literature. In the article a social constructionist approach to psychotropic agents is developed, highlighting the significance of what the authors call “psychopharmacological elasticity.” The concept illustrates that the boundary between medicines and harmful agents, such as drugs, is flexible from a scientific standpoint and depends on collective definitional processes in society.

Keywords : ADHD, medication, Ritalin, social construction, mass media

SEDAN MILLENNIESKIFTET HAR det publicerats en ansevärd mängd vetenskapliga studier som kritiserar den ökade användningen av psykofarmaka i samhället. I tongivande verk som *Deadly Psychiatry and Organized Denial* (Gøtzsche 2015); *Mad Science* (Kirk et al. 2013); *Pharmageddon* (Healy 2012); *Anatomy of an Epidemic* (Whitaker 2010) och *Selling Sickness* (Moynihan & Cassels 2005) framhålls att det råder en skadlig övermedicinering samt att många farmakologiska medel i sig själva är skadliga. Kritikerna inrymmer både individer inom och utanför medicinen. Peter Gøtzsche är professor i internmedicin och en av grundarna av det nordiska Cochrane-nätverket för läkemedelsforskning. Stuart Kirk är professor i socialt arbete och författare till flera arbeten om diagnostisering och medicinering. David Healy är professor i psykiatri och bedriver forskning inom farmakologin och dess historia. Robert Whitaker är vetenskapsjournalist, författare och upphovsman till den internetbaserade mötesplatsen ”Mad in America” där forskare och behandlare kommunicerar om psykiatrisk behandling. Ray Moynihan och Alan Cassels är medicinska forskare och journalister som

skriver böcker och producerar dokumentärer om medicinering. I föreliggande artikel undersöks det diskursiva innehållet och betydelsen av denna växande idéströmning (jfr Burr 2003; Berger & Luckmann (1967[1966])).

Den vetenskapliga kritiken mot psykofarmaka sporrar av att användningen av receptbelagda läkemedel framhålls vara ett alarmerande hot mot folkhälsan. Gøtzsches beräkningar (2015, 2013) pekar på att farmakologisk behandling för mentala och kroppsliga besvär utgör den tredje vanligaste dödsorsaken efter hjärt-kärlsjukdomar och cancer i USA och Europa. Människor använder, framhåller Gøtzsche, många preparat där de gynnsamma effekterna är små medan de negativa följderna för hälsan är stora. Vanliga medel för exempelvis psykoser, depression, viktninskning, illamående, astma, influensa, högt blodtryck, hjärtproblem, epilepsi och artrit är behäftade med dödsfall och invalidiserande konsekvenser. Gøtzsche baserar bland annat sina skattningar på utlåtanden från Europakommissionen om skadeeffekterna av farmakologiska medel för EU-medborgares hälsa (t.ex. Archibald et al. 2011), undersökningar som belyser de direkta och indirekta skadeeffekterna av farmakologiska interventioner på sjukhus (t.ex. Ebbesen et al. 2001) och studier av skadeeffekterna av enskilda farmaceutiska produkter såsom det antipsykotiska medlet Zyprexa (t.ex. Schneider et al. 2005).

Vidare pekar Whitaker (2010) på att skadeverkningarna av farmakologisk behandling visar sig i samhällsstatistiken över invaliditetstal. Sedan psykofarmaka började användas i större skala på 1950-talet har den psykiska ohälsan i samband med arbetsförmåga, förtidspensioneringar och långtidssjukskrivningar dramatiskt ökat. Utvecklingen märks, klarlägger Whitaker, exempelvis i nationer som Sverige, USA, Island, Danmark, Australien och Nya Zeeland där ohälsotalen stigit i takt med att bruket vuxit. Psykofarmaka understryks orsaka störningar hos nervbanornas funktion i hjärnan vilket undergräver individens motståndskraft och möjlighet till rehabilitering (se även Moncrieff 2013).

De vetenskapliga ifrågasättandena av farmakologisk behandling reser sociologiska frågor om vilken uppmärksamhet som kritiken ges i offentliga fora och om den medverkar till samhällsförändring. Forskare har pekat på att massmedia intar en central roll vid etableringen av vetenskaplig kunskap i samhället. Massmedia utgör en ledande kommunikativ länk mellan vetenskap och vardag. Det är vanligen genom massmedias rapportering som vetenskapliga modeller och begrepp vinner allmän giltighet eller, alternativt, stoppas från denna möjlighet (t.ex. Lindblom 2015; Schmitz et al. 2003). Mot denna bakgrund syftar denna artikel till att studera den massmediala hanteringen av vetenskaplig kritik mot psykofarmaka. Artikeln bidrar till medieforskningen om psykiatriska diagnoser och interventioner som i begränsad utsträckning studerat den vetenskapsbaserade kontroversen om bruket, regleringen och testningen av farmakologiska medel (jfr Davis & Abraham 2013; Abraham 1995). Genom att ta utgångspunkt i medicinsk och samhällsvetenskaplig kritik mot psykofarmaka och sedan undersöka hur den hanteras i massmedia utgör artikeln ett tillskott till tidigare medieforskning (se t.ex. Vogt Isaksen & Tjora 2016; Williams et al. 2008; Schmitz et al. 2003; Danforth & Navarro 2001; Börjesson 1999).

Denna artikel bygger på en studie om det utrymme som åtta av de största svenska

dags- och kvällstidningarna tilldelar vetenskaplig kritik mot bruket av Ritalin, Concerta och Strattera. Dessa farmakologiska medel används vid behandlingen av den neuropsykiatriska funktionsnedläggningen ADHD (Attention-Deficit Hyperactivity Disorder) som utmärks av svårigheter med uppmärksamhet, impuls kontroll och hyperaktivitet. Förskrivningen av medel för ADHD har expanderat på ett omfattande sätt i västvärlden. Under 2015 medicinerades i Sverige 96 878 barn och vuxna, vilket är en ökning med 463% jämfört med 2006 (Socialstyrelsen 2016). Bruksnivåerna skiljer sig emellertid mellan olika länder. Internationell statistik visar att ADHD-medel skrivs ut till 6% av de amerikanska barnen medan 1% eller mindre av barnen medicineras i Frankrike, Finland och Storbritannien (Wedge 2015; Currie et al. 2014). I Sverige är motsvarande siffror 3–4% (Socialstyrelsen 2016). De kurativa effekterna i form av förbättrad koncentration och minskad impulsivitet hos skolbarn och vuxna framhålls motivera den ökade användningen (t.ex. Biederman 1998; Richters 1995; Faraone & Biederman 1994). Samtidigt ifrågasätts både effektiviteten och säkerheten hos medicineringen. Bruket av Ritalin, Concerta och Strattera anges vara skadligt och relateras till risker för att utveckla hjärnsador, negativa personlighetsförändringar, depression och ångest (t.ex. Timimi 2008; DeGrandpre 2006; Breggin 1998).

Psykofarmakologisk tøjbarhet

Vilka teoretiska implikationer har de vetenskapliga motsättningarna om farmakologisk behandling? Hur kan oenigheterna förstås sociologiskt? I föreliggande mediestudie utvecklas ett socialkonstruktionistiskt perspektiv på psykofarmaka (för en översikt av sociologisk forskning om farmakologiska medel, se Sismondo & Greene 2015; Williams et al. 2009). Det påvisar förekomsten och vikten av vad vi i detta sammanhang valt att kalla för *psykofarmakologisk tøjbarhet*. Begreppet åskådliggör att gränsen mellan läkemedel och skadliga medel, som t.ex. droger, ur vetenskaplig synpunkt är flexibel och beroende av kollektiva definitionsprocesser. Till skillnad från den medicinska vetenskapen betraktas psykofarmaka inte som materiella ting med fysiologiska effekter. I enlighet med ett sociologiskt socialkonstruktionistiskt perspektiv förstås psykofarmaka istället som meningsbärande representationer formade i samspel mellan individer och gemenskaper (jfr Cohen et al. 2001).

Enligt den sociala konstruktionismen (t.ex. Burr 2003; Berger & Luckmann 1967[1966]) är föreställningar om farmakologiska medel diskursivt förankrade. En diskurs etablerar språkliga raster för vad som kan tänkas, sägas, skrivas och bildligt uttryckas om ett objekt i samhället. Diskursen skildrar handlingar och företeelser som objektivt givna samtidigt som den utesluter alternativa versioner av verkligheten som grundlösa eller avvikande. Vilka diskurser som dominerar skiftar över historisk tid och rådande kulturella normer. Fenomen konstitueras därigenom socialt och kan inte beskrivas i termer av invariabla essenser.

Vad som här kallas psykofarmakologisk tøjbarhet är intimt relaterat till diskursbegreppet. Förståelsen av den medicinska identiteten hos farmakologiska medel som

läkemedel eller skadliga medel är beroende av rådande diskurser. Denna elasticitet går etymologiskt att härleda till det antika grekiska ordet *pharmakon* som både betyder bot och gift. På liknande sätt används engelskans *drugs* för att hänvisa till både läkemedel och droger. Vidare utgår man i läkemedelsstudier typiskt från farmakologiska medels biologiska och kemiska egenskaper. Det sociala betraktas som biasfaktorer som förhindrar en neutral observation av substansers effekter på människokroppen (t.ex. Goldacre 2013). Den psykofarmakologiska tøjbarheten innebär ett ifrågasättande av om en sådan opartisk varseblivning är möjlig. Den åskådliggör att historiska och kulturella förhållanden influerar de grundläggande villkoren för förståelsen och användningen av psykofarmaka i samhället.

Den psykofarmakologiska tøjbarheten reflekterar befintligheten av olika diskurser om farmakologiska medel. Inom den biomedicinska diskursen som dominerar i dagens samhälle skildras psykofarmaka som kurativa. Diskursen utgår från en sjukdomsmodell som artikulerar genetiska och/eller neurologiska orsaker till psykisk ohälsa (t.ex. Hallerstedt 2006). Sociologisk forskning har framhållit att den biomedicinska diskursen kommit att ta nya former genom den teknovetenskapliga utvecklingen (t.ex. organtransplantation och molekylär biologi) och moraliska imperativ för individen att ta ansvar för sin hälsa (t.ex. Clarke et al. 2010). I denna artikel uppmärksammas främst diskurser som istället betonar psykofarmakas skadeeffekter. Genom att utmana den biomedicinska diskursens sanningsanspråk påvisar de alternativa diskurserna om psykofarmaka möjligheten av andra och divergerande verklighetsversioner. Som Burr (2003) formulerar det när hon talar om diskursiva kamper: "Prevailing discourses are always under implicit threat from alternatives, which can dislodge them from their position as truth. In fact you could say that if it weren't for this resistance, there would be no need to constantly reaffirm their truthfulness" (Burr 2003:80). Avsikten med föreliggande studie är därmed inte att argumentera för de alternativa diskursernas giltighet. Syftet är istället att klarlägga att den biomedicinska diskursen om psykofarmaka är utsatt för betydande vetenskaplig kritik och studera hur den hanteras i massmedia.

Ett synliggörande av den psykofarmakologiska tøjbarheten utgör ett hot mot den institutionella ordningen. Den psykofarmakologiska tøjbarheten väcker frågor, oro och tvivel på om farmakologisk behandling är hälsosamt och ger upphov till vetenskapsbaserade kontroverser (jfr Davis & Abraham 2013; Abraham 1995). Mot denna bakgrund kan vi förstå mass medias betydelse. Som informationskanal med vittomfattande kontaktytor i samhället kan massmedia bidra till att dölja den psykofarmakologiska tøjbarheten.

Detta förhållande anknyter till det konstruktionistiska legitimeringsbegreppet (Berger & Luckmann (1967[1966])). Legitimering avser att den institutionella ordningen behöver rättfärdigas när den är ifrågasatt. Legitimeringen möjliggörs genom idéer, talesätt och levnadsregler som bekräftar att den sociala verkligheten är objektivt given. Som Berger och Luckmann pekar på håller legitimeringen oordning borta: "All societies are constructions in the face of chaos. The constant possibility of anomic terror is actualized whenever the legitimations that obscure the precariousness are threatened or collapse" (Berger & Luckmann 1967[1966]:103). Den psykofarmakologiska tøjbar-

heten exponerar denna skörhet. Allmänheten behöver därför övertygas om giltigheten i den biomedicinska diskursens klassifikationer och här spelar massmedia en central roll. Massmedia sprider och förankrar sociala föreställningar om vad som är ett läkemedel, när något är ett läkemedel och hur något ska användas för att vara ett läkemedel.

Vi ska återkomma till analysen av den psykofarmakologiska tøjbarheten för att vidareutveckla begreppet och förankra det i en massmedial kontext efter att mediestudiens resultat presenterats.

Metod och material

Denna studie omfattar 183 tidningsartiklar, publicerade under tidsperioden 2002–2015, och är hämtade från Mediearkivet. Som läkemedel godkändes i Sverige Ritalin 1977, Concerta 2002 och Strattera 2006 (Socialstyrelsen 2014). Året då Concerta auktoriserades för behandling av ADHD valdes som startpunkt för datainsamlingen. Urvalet av svenska dags- och kvällstidningar har en bred spridning. I studien ingår Dagens Nyheter, Göteborgsposten, Helsingborgs Dagblad, Sydsvenskan, Nerikes Allehanda och Svenska Dagbladet. Dessa tidningar har en daglig upplaga på minst 50 000 exemplar (enligt Svenska Mediehus 2014/2015). Med hänsyn till deras utbredning har även de två största kvällstidningarna, Expressen och Aftonbladet, inkluderats. Samtliga tidningsartiklar som nämner sökorden Ritalin, Concerta eller Strattera från angivna dags- och kvällstidningar ingår i studien. Duplikat av artiklar i samma tidning, och artiklar som innehåller sökord men inte handlar om psykofarmaka, har gallrats bort.

Tidningsartiklarna har analyserats med kvantitativ innehållsanalys (t.ex. Lindblom & Torres 2011). Det betyder att undersökningen är inriktad på förekomsten av olika typer av innehållsliga kategorier i materialet. För att systematisera analyserna användes en kodbok (där alla kodade data registreras) och ett kodschema (som beskriver de principer som används vid kodningen av data). Om en tidningsartikel innehåller olika teman har en huvudkod tagits fram. Huvudkoden fastställdes genom att beräkna förekomsten av antalet spaltmillimeter för varje kod. Exempelvis har den aktör som givits störst utrymme i en artikel kodats. En bearbetning av insamlade data har gjorts i statistikprogrammet SPSS. Baserat på deskriptiv statistik redovisas resultatet från studien i frekvens- och procenttabeller. I syfte att fördjupa de kvantitativa resultaten ingår även innehållsanalyser av ord, uttryck och textutdrag i tidningsmaterialet. För att öka reliabiliteten vid analysen av kategorierna har författarna till denna artikel tillsammans övervägt alternativa kodningar (jfr Creswell 1998).

Forskningsprocessen inleddes med att bearbeta och tematisera innehållet i vetenskaplig kritik mot farmakologisk behandling med Ritalin, Concerta och Strattera. Därefter undersöktes det massmediala utrymmet hos den vetenskapliga kritiken. Föreliggande studie inbegriper kategorierna *terminologi* (namnges psykofarmaka som läkemedel eller droger?); *temporalitet* (anges psykofarmaka ha långsiktiga skadeeffekter för användaren på det sätt som är fallet för drogmissbrukaren?); *aktörer* (vem får uttala sig och vilken attityd till psykofarmaka uttrycks?); *alternativa behandlingsformer* (vilket utrymme tilldelas icke-medicinska behandlingar som ersätter eller kompletterar behandling med

psykofarmaka?); *läkemedelsstudier* (framställs studier om läkemedel som en tillförlitlig informationskälla om psykofarmaka?); *genre* (i vilket forum förekommer aktörers utsagor om psykofarmaka?); *intressekonflikter* (skildras förhållandet att aktörer med ekonomiska intressen yttrar sig i frågor om behandling med psykofarmaka?); och *ADHD som kommersiell diagnos* (skildras ADHD som en medicinskt ogrundad diagnos vilken syftar till att öka försäljningen av psykofarmaka?). I en avslutande fas av forskningsprocessen har de teoretiska implikationerna av mediastudien dragits ut och analyserats. Detta har genererat ett socialkonstruktionistiskt perspektiv på psykofarmaka med fokus på vad som benämnts psykofarmakologisk tøjbarhet.

Resultat

Med utgångspunkt från vetenskaplig kritik som riktas mot psykofarmaka studeras nedan massmedias skildring av medlen Ritalin, Concerta och Strattera.

Terminologi: namnges psykofarmaka som läkemedel eller droger?

Gøtzsche (2013) ifrågasätter huruvida Ritalin och Concerta utgör en medicinsk behandling. Medlen har, framhåller han, liknande effekter på hjärnan som amfetamin och kokain och kan jämföras med droger (se även DeGrandpre 2006). Trots att Strattera officiellt inte klassificeras som centralstimulerande menar Gøtzsche (2015) att det är mycket beroendeframkallande. Strattera framhävs ge upphov till betydande skador, bland annat på levern, och medlets bipacksedel har den allvarligaste varningsmärkningen. Vidare pekar Kirk, Gomory och Cohen (2013) på att amfetamin tidigare använts för ett flertal medicinska syften som idag uppfattas som ohälsosamma. Amfetamin har exempelvis nyttjats för att lindra förkylningar, som bantningspiller, att väcka patienter som förgiftats av sömnmedel och att öka koncentrationen hos soldater. De tidigare medicinska brukna av amfetamin har inledningsvis givit upphov till entusiasm och terapeutisk optimism, vilket senare har upphört när beroendeproblem och andra destruktiva konsekvenser för hälsan uppdagats. Detta har amfetaminet gemensamt med t.ex. heroin, opium och kokain som genomgått liknande historiska karriärer (Kirk et al. 2013).

Mot denna bakgrund blir det intressant att undersöka om Ritalin, Concerta och Strattera skildras som läkemedel eller droger i massmedia. I nedanstående tabell redovisas en undersökning om den terminologi som används för medlen i det studerade tidningsmaterialet. Till läkemedelsrelaterade termer räknas exempelvis "läkemedel", "medicin" och "botemedel." Till drogrelaterade termer hör "drog", "narkotika" och "amfetamin." I kategorin "övriga" ingår mer neutrala eller svårtolkade termer som "medel", "tablett" och "centralstimulantia."

Tabell 1. Terminologi för Ritalin, Concerta och Strattera (n=183)

Terminologi	n	%
Läkemedelsrelaterade termer	138	75.4%
Drogrelaterade termer	30	16.4%
Övriga	15	8.2%
Totalt	183	100%

Resultatet visar att läkemedelsrelaterade termer är vanligast för att beskrivna Ritalin, Concerta och Strattera i massmedia (detta gäller 75.4% av tidningsartiklarna). I mindre utsträckning används drogrelaterade termer (16.4%) och övriga (8.2%). Resultatet exemplifieras av en tidningsartikel om en kvinna som tidigare varit amfetaminmissbrukare men blivit kvitt missbruket genom att förskrivas Ritalin:

[A]tt missbruka amfetamin och vara småbarnsmamma skapade en ångest och Maria var alltid rädd [...] Nu har missbruket ersatts av receptbelagd Ritalin och Maria har äntligen fått ett nytt liv. Hon som tidigare inte ens klarade av att strukturera sig själv tillräckligt mycket för att gå och handla driver nu eget företag (AB 7/6–2008).

En innehållsanalys visar att läkemedel associeras med hälsobringande funktioner, myndighetsförsäkran och läkarens specialistkunskap i massmedia. Droger förknippas istället med en destruktiv livsstil som vållar fysisk och psykisk ohälsa. I massmedia skildras, som nämnda citat belyser, typiskt även Ritalin, Concerta och Strattera som en effektiv behandling av drogmissbruk med amfetamin. Medan missbruket är skadligt blir användningen av amfetamin kurativ och möjlig att ställa under kontroll vid medicineringen.

Temporalitet: anges psykofarmaka ha långsiktiga skadeeffekter för användaren på det sätt som är fallet för drogmissbrukaren?

Gøtzsche (2013:255) framhåller att användningen av centralstimulerande medel har negativa effekter på lång sikt: "[Vi] vet att hjärtat kan skadas på samma sätt som man kan se hos långtidsmissbrukare av kokain, och att det kan vara dödligt, även för barn." Vidare pekar Whitaker och Cosgrove (2015) på att de långsiktiga följderna av centralstimulerande medel för ADHD-diagnostiserade barn är skadliga. Behandling med medicinering framhålls ha sämre utfall än beteendeterapi, kombinerad medicinering och beteendeterapi och allmän hälsovård. Barn som medicinerar får med tiden tilltagande funktionsnedsättningar och trotsbeteende jämfört med övriga grupper. Medicinerade barn uppvisar även en ökad förekomst av ungdomsbrottslighet. Barnen är därtill kortare till växten och väger mindre än de omedicinerade. På liknande sätt konkluderar Currie et al. (2014) att behandling med Ritalin stegvis försämrar barns psykologiska välmående och prosociala beteende med negativa konsekvenser

för skolprestationerna. Användning av Ritalin är förenat med att eleven kommer efter i skolarbetet, avkrävs att gå om en årskurs och hoppar av skolan (se även DeGrandpre 1999).

Kritiken föranleder en undersökning om massmedias framställning av de långsiktiga skadeeffekterna av Ritalin, Concerta och Strattera. När drogrelaterade termer används i massmedia anges centralstimulerande medel ha långsiktiga skadeverkningar och leda till beroendeproblem och skador för hälsan. Av intresse är om långsiktiga skadeverkningar även skildras när medlen uppfattas som läkemedel (tabell 2). Tidningsartiklar som redovisar minst en negativ konsekvens för tillståndet hos den som använder medlen och som anger att detta gäller på lång sikt har kodats ”anger långsiktiga skadeeffekter.” Artiklar som redovisar skadeeffekter som gäller på kort sikt har kodats ”anger kortsiktiga skadeeffekter.”

Tabell 2. Skadeeffekter när centralstimulerande medel anges vara läkemedel (n=138)

	<i>n</i>	%
Anger inga skadeeffekter	112	81.2%
Anger kortsiktiga skadeeffekter	14	10.1%
Anger långsiktiga skadeeffekter	12	8.7%
Totalt	138	100%

Resultatet visar att skadeverkningar av centralstimulerande medel sällan nämns i massmedia (81.2% av de studerade tidningsartiklarna anger inte någon skadeeffekt när dessa betraktas som läkemedel). Vidare framkommer att långsiktiga skadeeffekter av medlen förhållandevis sällan skildras (8.7%). Här anges till exempel centralstimulerande medel orsaka varaktiga växthämningar, gulsot, hjärt- och kärlproblem, självmord och självmordsförsök, förorsaka död, vara beroendeframkallande och ge upphov till leverskador. Något vanligare är att kortsiktiga skadeeffekter redovisas i tidningsmaterialet (10.1%). Medlen anges till exempel förorsaka övergående emotionell instabilitet, ångest, aptitlöshet, huvudvärk, illamående, aggressioner, nervositet, sömnsvårigheter, trötthet, yrsel, humörsvingningar, irritabilitet, panikattacker och uppspeltitet.

Resultatet att långsiktiga skadeverkningar sällan skildras i massmedia exemplifieras av en tidningsartikel där en psykiatriker kommenterar den ökade användningen av Ritalin i samhället: ”Miljontals barn har stått på Ritalin under flera år. Det är en väl beprövad och väldokumenterad behandling som har positiva effekter och få biverkningar” (GP 13/10–2003). Läkemedelsanvändaren avskiljs därigenom från drogmissbrukaren vars nyttjande av centralstimulerande medel förknippas med långsiktiga hälso- och beroendeproblem. I kontrast skildras massmedia Ritalin, Concerta och Strattera vara säkra att använda på både kort och lång sikt. Den långsiktiga användningen anges vara nödvändig då ADHD är en funktionsnedsättning man lider av under en livstid.

Aktörer: vem får uttala sig och vilken attityd till psykofarmaka uttrycks?

Brante (2006) framhäver att den medicinska förståelsen av ADHD och betoningen på farmakologisk behandling baseras på en ensidig bild av människan. Förhållandet att socioekonomiska strukturer, sociala institutioner och biografiska erfarenheter har biologiska effekter negligeras av psykiatrin, menar han. Det behöver beaktas att en social händelse, t.ex. ett trauma, kan sätta bestående spår i hjärnan som i sin tur inverkar på det sociala beteendet (Brante 2006:104). I likhet med Brante framhåller Whitaker och Cosgrove (2015) att mentala dysfunktioner befinner sig i gränslandet mellan social avvikelse, psykisk status och fysiska störningar: ”Truly adopting a bio-psycho-social model would mean that care in this area should be led by a broad collection of people: psychiatrists, psychologists, social workers, philosophers of the mind, sociologists, and so forth” (Whitaker & Cosgrove 2015:206). Sociologer, psykologer och andra aktörer behöver därför få komma till tals i det offentliga samtalet om psykisk ohälsa och betraktas som jämlika forskningspartners med biologiskt orienterade psykiatriker (se även Cohen 2006).

Mot denna bakgrund blir det intressant att studera vilka aktörer som får utrymme att uttala sig om farmakologisk behandling i massmedia. Med ”legitimerar farmakologisk behandling” avses artiklar som anger minst en positiv effekt för hälsotillståndet av Ritalin, Concerta och Strattera utan att någon negativ effekt anges. Omvänt inkluderar ”ifrågasätter farmakologisk behandling” artiklar som anger minst en negativ effekt för hälsotillståndet av medlen utan att någon positiv effekt anges. Artiklar som inte besvarar frågan eller uttalar att medlen har oklara effekter har kodats ”övriga.”

Tabell 3. Aktörers inflytande och attityd till farmakologisk behandling (n=183)

Aktörer	Attityd till farmakologisk behandling							
	Totalt		Legitimerar		Ifrågasätter		Oklart	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Psykiatriker	43	23.5%	38	29.9%	5	12.2%		
ADHD-diagnostiserad	41	22.4%	33	26%	8	19.5%		
Journalist	31	16.9%	11	8.7%	14	34.1%	6	40%
Myndighetsperson	23	12.6%	18	14.2%	3	7.3%	2	13.3%
Anhörig till ADHD-diagnosticerad	14	7.6%	11	8.7%	2	4.9%	1	6.7%
Samhällsvetenskaplig forskare	6	3.3%	4	3.1%	2	4.9%		
Läkare verksam utanför psykiatrin	4	2.2%			4	9.8%		
Företrädare för intresseorganisation	4	2.2%	2	1.6%			2	13.3%
Övriga	17	9.3%	10	7.9%	3	7.3%	4	26.7%
Totalt	183	100%	127	100%	41	100%	15	100%

Resultatet visar att det är drygt tre gånger vanligare att massmedia legitimerar än ifrågasätter behandling med Ritalin, Concerta och Strattera (127 artiklar legitimerar och 41 artiklar ifrågasätter behandling med medlen i tidningsmaterialet). Psykiatriker är den aktör som ges störst utrymme att uttala sig (23.5%) och som även i störst utsträckning legitimerar behandling med medlen (detta gäller i 29.9% av de legitimerande artiklarna). Resultatet illustreras av en tidningsartikel där en psykiatriker tilldelas expertrollen i massmedia: "[Vi kan] konstatera att många som skulle må bra av dessa mediciner inte får dem i dag, säger Hans Forsberg [...] Till saken hör att de centralstimulerande medicinerna är synnerligen effektiva. Nästan alla som får dem blir hjälpta" (SYD 4/9–2008). Andra aktörer som får stort utrymme i massmedia och som legitimerar farmakologisk behandling är ADHD-diagnostiserad (26%) och myndighetsperson, som inkluderar personal inom Socialstyrelsen, domstolar och vissa kommunalt anställda (14.2%). Barn som är diagnostiserade med ADHD uttalar sig endast undantagsvis i det studerade materialet och företräds genomgående av sina föräldrar. Vidare är journalister den aktör som i störst utsträckning ifrågasätter farmakologisk behandling (de står för 34.1% av de ifrågasättande artiklarna). Som kan utläsas av tabellen uttalar sig sällan samhällsvetenskapliga forskare som är kritiska till farmakologisk behandling i massmedia (de figurerar i totalt 6 artiklar varav 4 artiklar legitimerar och 2 artiklar ifrågasätter farmakologisk behandling).

Alternativa behandlingsformer: vilket utrymme tilldelas icke-medicinska behandlingar som ersätter eller kompletterar behandling med psykofarmaka?

Kritiker inom vetenskapen framhäver vikten av alternativa behandlingsalternativ till medicinering av ADHD-beteenden. Exempelvis sätter Kärffe (2000) fokus på skolmiljön och framhåller behovet av sociala och pedagogiska insatser. Mindre klasser, extra stöd till svaga elever och förbättrad integration av barn från socioekonomiskt belastade bostadsområden lyfts fram som framgångsfaktorer. En annan intervention utgörs av samtalsterapi som istället för medicinering riktar uppmärksamheten på hemmiljön. Enligt Öngel (2006) orsakas ADHD av tidiga trauman där föräldrarna inte är kapabla att tillfredsställa barnets behov av fysisk och emotionell säkerhet. En förälder som är strikt i sin framtoning och utdelar straff vid olydnad, men inte förklarar varför reglerna ska följas, är vanligt när barnet uppvisar symtom på ADHD. Enligt Wiener (2012) behöver det vidare beaktas att de oregerliga handlingssätt som uppvisas hos barn med ADHD medför psykologiska vinster. Genom att exempelvis vara högljudd och okoncentrerad vid läxläsningen får barnet stor uppmärksamhet från föräldrarna.

Nedan studeras om massmedia skildrar alternativa behandlingsformer till behandling med psykofarmaka. Artiklar som tar upp minst en icke-farmakologisk intervention har kodats "anger alternativ behandling." Artiklar som tar upp minst en medicinsk intervention har kodats "anger farmakologisk behandling." Artiklar som inkluderar en kombination av minst en medicinsk och en icke-medicinsk intervention har kodats "anger alternativ behandling tillsammans med farmakologisk behandling."

Tabell 4. Alternativa behandlingsformer till psykofarmaka (n=183)

	<i>n</i>	%
Handlar om farmakologisk behandling	157	85.8%
Handlar om alternativ behandling tillsammans med farmakologisk behandling	16	8.7%
Handlar om alternativ behandling	10	5.5%
Totalt	183	100%

Resultatet visar att farmakologisk behandling med Ritalin, Concerta och Strattera genomgående sätts i fokus i massmedia (detta gäller för 85.8% av artiklarna). I mindre utsträckning förekommer ett intresse att skildra alternativ behandling tillsammans med farmakologisk behandling (8.7%). I minst utsträckning presenteras interventioner med alternativ behandling till medicinering (5.5%). En innehållsanalys visar att de alternativa behandlingsformer som presenteras i massmedia utgörs av samtalsterapi, skolpedagogiska interventioner, socialt stöd, motion och behandling med homeopatiska medel. Den massmediala fokuseringen på farmakologisk behandling illustreras av en tidningsartikel där författaren argumenterar för rätten att korrigera sin kropp med Ritalin. Bruket av medlet framställs vara tillräckligt utan att alternativa behandlingsformer behöver beaktas: ”Medicinen blir allt bättre på att ta reda på vad som är problemet för enskilda personer, för att hitta en individuell behandling” (AB 30/6–2008). Den farmakologiska behandlingen presenteras bli alltmer avancerad och individuellt anpassningsbar. Psykofarmaka skildras kunna söka upp och korrigera specifika problem som personen lider av.

Läkemedelsstudier: framställs studier om läkemedel som en tillförlitlig informationskälla om psykofarmaka?

Inom biomedicinen används randomiserade läkemedelsförsök med en experimentell design. Försöken bygger på att slumpmässigt dela in patienter i en försöksgrupp och en kontrollgrupp, där den ena gruppen får det nya medlet och den andra placebo eller ett annat farmakologiskt medel. Sedan utvärderas effekterna statistiskt. De randomiserade studierna introducerades på 1950-talet och utgör idag stommen inom evidensbaserad medicin. Studierna framhävs nå upp till den högsta evidensstandarden (”the gold standard of evidence”). Om ett medel uppfyller de rigorösa krav som anges ställas kan det brukas som läkemedel i samhället. Kritiker framhåller emellertid att randomiserade läkemedelsstudier döljer och maskerar ofta omfattande skadeeffekter av farmakologiska medel. De pekar på att man med felaktiga metoder kan frambringa ett önskat positivt resultat där manipulation av data är vanligt (t.ex. Goldacre 2013; Gøtzsche 2013; Healy 2012). Nedan ges en sammanfattning av de tekniker som vanligen lyfts fram.

Utöver ”bedrägeri” där resultatet är uppdiktat framhåller Goldacre (2013:173–224)

att man kan rekrytera ”ideala patienter” till studierna. Dessa är friskare och uthålligare än gemene man och reagerar därför mer positivt på medlet än patienter som normalt besöker en läkare. Ytterligare ett tillvägagångssätt som Goldacre lyfter fram är att jämföra det nya medlet med något som ”saknar medicinska effekter” för att det ska framstå som effektivt. Om kontrollgruppen istället får ett konkurrerande läkemedel kan individerna i gruppen tilldelas en orimligt hög eller låg dos som får dem att reagera negativt. Vidare gör Goldacre gällande att flera läkemedelsstudier avsiktligt görs ”för korta” i syfte att det nya medlet ska framstå i positiv dager. Sponsorerna av läkemedelsstudier vill ofta publicera sina resultat så snart som möjligt. En studie kan då avslutas tidigare än vad som krävs för att bedöma effekterna av medlet. På liknande sätt kan läkemedelsstudier designas ”för små” och innefatta för få patienter. I allmänhet är omfattande patientpopulationer nödvändiga för att kunna urskilja även en liten skillnad mellan två behandlingar.

Förutom nämnda metoder anger Goldacre (2013) dessutom att flera läkemedelsstudier baseras på framanalyserade ”surrogatresultat.” En statistiskt signifikant skillnad som rör ett mätvärde utan tydlig relevans för människors hälsa betonas vid rapporteringen av studiens resultat. Därtill pekar han på att man ”ignorerar avhoppare.” Patienter som slutar delta beroende på negativa följdverkningar eller att de dör räknas bort för att bättra på resultatet av studien. Vidare används oriktiga ”subgruppsanalyser” vilket sätter den statistiska slumpen ur spel. Goldacre formulerar förhållandet på följande sätt: “If your drug didn’t win in your overall trial you can chop up the data in lots of different ways, to try to see if it won in a subgroup; maybe it works brilliantly in Chinese men between fifty-six and seventy-one” (Goldacre 2013:207). Tekniken med subgrupper liknas av Whitaker och Cosgrove (2015) vid en darts spelare som inte behöver någon tavla. Först kastas pilen planlöst och sedan ritas en rund ring omkring den på väggen.

”Undanhållande av negativa försök” och ”spökskrivande” utgör andra dubiösa metoder som framförs användas för att dölja och maskera skadeeffekter av farmakologiska medel i läkemedelsstudier. Götzsche (2013) pekar på att frånvaron av opublicerade negativa försök är frekvent förekommande och uppgår till cirka 50% av alla genomförda läkemedelsförsök. Bakgrunden utgörs av att det endast krävs två positiva försök där det testade medlet uppvisar kurativa effekter för att det ska godkännas som läkemedel. Övriga försök, pekar han på, behöver inte redovisas varför diskonfirmerande data om skadeverkningar heller inte offentliggörs. Vidare framhäver Healy (2012) att en betydande andel av de randomiserade studierna publiceras i form av spökskrivna vetenskapliga artiklar. Skrivagenturer anlitas som skribenter av artiklarna vilket döljs av att framstående forskare på området, mot finansiell ersättning, anges som författare. Artiklarna publiceras sedan i prestigefyllda medicinska tidskrifter som bästa tillgängliga evidens på området. Healy anger att runt hälften av samtliga offentliggjorda läkemedelsförsök är spökskrivna (se även Sismondo 2015; Brante 2006).

De vetenskapliga ifrågasättandena föranleder en undersökning om hur man inom massmedia framställer läkemedelsstudier om Ritalin, Concerta och Strattera. Med ”läkemedelsstudier” avses här hänvisningar till en farmakologisk undersökning. Även

redovisad statistik eller andra resultat i massmedia som indirekt hänvisar till en farmakologisk undersökning ingår i kategorin. Artiklar som framför minst en negativ synpunkt mot läkemedelsstudier som informationskälla har kodats ”ifrågasätter läkemedelsstudier.” Artiklar som hänvisar till läkemedelsstudier som informationskälla utan att ange någon negativ synpunkt har kodats ”legitimerar läkemedelsstudier.”

Tabell 5. Framställningen av läkemedelsstudier som informationskälla (n=68)

	<i>n</i>	%
Legitimerar läkemedelsstudier	64	94.1%
Ifrågasätter läkemedelsstudier	4	5.9%
Totalt	68	100%

Resultatet belyser att negativa synpunkter om läkemedelsstudier är ovanligt i massmedia (5.9% av artiklarna som hänvisar till läkemedelsstudier ifrågasätter och 94.1% legitimerar dessa som informationskälla). Resultatet illustreras med en tidningsartikel där det rapporteras att läkemedelsstudier visar att Ritalin, Concerta och Strattera är säkra att använda: ”Det finns inga studier som tyder på att man blir beroende av sitt läkemedel. Flera studier visar dessutom att behandlingen skyddar mot missbruk av alkohol och andra droger längre fram i livet” (DN 14/1–2012). En innehållsanalys uppdragar att det inte förekommer någon artikel under den studerade perioden som tar upp ifrågasättandena som rör användningen av manipulationstekniker av data och opublicerade negativa försök. Läkemedelsstudier presenteras i massmedia istället ge en vederhäftig och opartisk information. Statistik från läkemedelsstudier och faktarutor används för att bestyrka att farmakologisk behandling ger symtom lindring och höjd livskvalitet.

Genre: i vilket forum förekommer aktörers utsagor om psykofarmaka?

Whitaker (2010) lyfter fram att den offentliga spridningen av fakta om farmakologiska medel är partisk. Han pekar på att statliga forskningsmyndigheter och läkemedelsföretag utformar pressmeddelanden, informationsfoldrar och läroböcker där man framhåller särskilda upptäckter som viktiga. Om det inte görs någon ansträngning från det medicinska samfundet att publicera ogynnsamma avslöjanden får inte allmänheten ta del av informationen. Enligt Whitaker har åtskilliga fakta inom den medicinska forskningen om farmakologiska medel mörklagts och vinklats av sociala institutioner (se även Goldacre 2013:253–258; Healy 2012).

Mot denna bakgrund blir det relevant att undersöka vilka aktörer som får utrymme att uttala sig om Ritalin, Concerta och Strattera inom nyhetsgenren i massmedia (tabell 6). Att utsagor förekommer inom nyhetsgenren är centralt för att de ska räknas som fakta. Detta i kontrast till debattgenren som i högre grad är associerad med

personliga åsikter och tyckande. Nyhetssidorna innefattar artiklar som journalister författar för att exempelvis informera om händelser, biografiska erfarenheter och forskning. Debattssidorna innehåller artiklar med argumenterande och tyckande inslag som journalister eller externa aktörer författat. Här ingår till exempel kolumner, recensioner och insändare (Lindblom 2015).

Tabell 6. Aktörer som uttalar sig på nyhetssidorna eller författar debattartiklar (n=183)

Aktörer	Genre			
	Nyhetsartikel		Debattartikel	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Psykatriker	39	29.1%	4	8.2%
ADHD-diagnostiserad	36	26.9%	5	10.2%
Journalist	3	2.2%	28	57.1%
Myndighetsperson	23	17.2%		
Anhörig till ADHD-diagnostiserad	10	7.5%	4	8.2%
Samhällsvetenskaplig forskare	2	1.5%	4	8.2%
Läkare verksam utanför psykiatri	1	0.7%	3	6.1%
Företrädare för intresseorganisation	4	3%		
Övriga	16	11.9%	1	2%
Totalt	134	100%	49	100%

Resultatet visar att psykiatriker ges störst utrymme att uttala sig inom nyhetsgenren (detta gäller i 29.1% av nyhetsartiklarna). I en tidigare undersökning (tabell 3) framgår att psykiatriker, ADHD-diagnostiserade, myndighetspersoner och anhöriga ofta uttalar sig i massmedia där de framhåller att farmakologisk behandling har positiva konsekvenser. Ovanstående studie visar att dessa aktörer även dominerar på nyhetssidorna (tillsammans figurerar de i drygt 80% av nyhetsartiklarna). Samhällsvetenskapliga forskare och läkare som är verksamma utanför psykiatri har totalt sett ett begränsat utrymme och deltar oftare på debattssidorna än nyhetssidorna (tillsammans figurerar de i omkring 14% av debattartiklarna och 2% av nyhetsartiklarna). I nyhetsartiklar med fakta skildras farmakologisk behandling som kurativ och säker. Nyhetsrubriker som till exempel "Ritalin till stor hjälp mot ADHD" (AB 11/8–2011), "Mediciner till personer med ADHD minskar risk för brott" (DN 12/11–2012), "Missbrukare drogfria av medicin" (DN 4/11–2002), "ADHD-läkemedel mot droger" (GP 15/10–2013) och "Inga hjärtproblem av ADHD-medicin" (HA 2/11–2011) förstärker intrycket av att det är frågan om information och inte subjektiva åsikter och personliga tyckanden.

Intressekonflikter: skildras förhållandet att aktörer med ekonomiska intressen yttrar sig i frågor om behandling med psykofarmaka?

Vetenskaplig kritik riktas mot att ekonomiska intressen hotar patientsäkerheten. Goldacre (2013) framhåller exempelvis att läkemedelsföretagens fortbildningar och konferenser för läkare kommit att utgöra en del i försäljningsarbetet. Pennor, namnskyltar, skrivpapper, presentationsmaterial med PowerPoints etcetera används för att göra reklam för företagets farmakologiska medel. Det presenteras även, anger han, partisk information om farmakologiska medel i föreläsningar och informationsfolderar vilket influerar läkares behandlingsval. Vidare pekar Götzsche (2013) på att ekonomiska vinstintressen bidrar till att farmakologiska medel lanseras som användbara för svårigheter som de inte är godkända för. Det utvidgade bruket ger upphov till skadeeffekter som läkemedelsmyndigheterna inte kan kontrollera. Valenstein (1998) menar även att information som är ofördelaktig kan exploateras för ekonomisk vinning. Efter att patentet för ett farmakologiskt medel upphör minskar vanligen inkomsterna för läkemedelsföretaget då konkurrenterna ges tillstånd att utbjuda det till försäljning. För att läkemedelsföretagets nya produkt ska framstå i positiv dager kan företaget för första gången avslöja skadeeffekterna med medlet.

Healy (2012) reser även invändningar mot forskningsprocessen som kan motiveras av finansiella motiv och inte följa en medicinsk metodologi. Han framhåller att läkemedelsindustrins kontroll över de randomiserade studierna har bidragit till att skadeverkningarna av farmakologiska medel inte rapporteras i medicinska tidskrifter. Företagen anställer vetenskapare till studierna som redan från början är gynnsamt inställda till deras verksamhet. Vidare pekar Healy på att de randomiserade studierna intar en särställning vid saluförandet av farmakologiska medel eftersom de informerar den medicinska praktiken. Genom läkemedelsföretagens manipulation av studiernas data råder numera förhållandet att PR och annonsering kommit att betraktas som tillförlitlig vetenskap (se även Moynihan & Cassels 2005).

Kritiken föranleder en undersökning om huruvida massmedia skildrar intressekonflikter (tabell 7). Med ”anger att intressekonflikter förekommer” avses artiklar där en aktör med ekonomiska intressen som rör Ritalin, Concerta och Strattera yttrar sig i frågor om behandling med psykofarmaka. När en artikel tar upp intressekonflikter men bestrider detta har kategorin ”dementerar att intressekonflikter förekommer” använts. Med ”tar ej upp frågan om ekonomiska intressekonflikter” avses artiklar som inte behandlar frågan.

Tabell 7. Massmedias skildring av intressekonflikter (n=183)

	<i>n</i>	%
Tar ej upp frågan om intressekonflikter	158	86.3%
Anger att intressekonflikter förekommer	18	9.8%
Dementerar att intressekonflikter förekommer	7	3.8%
Totalt	183	100%

Resultatet visar att majoriteten av de studerade tidningsartiklarna inte presenterar frågan om intressekonflikter (detta gäller 86.3% av artiklarna), eller förnekar att detta utgör ett problem (3.8%). Resultatet illustreras av en tidningsartikel om en psykiatriker som varit anställd av landstinget och finansierats av läkemedelsföretaget Eli Lilly. Psykiatrikern ges utrymme att försvara sina åtaganden och bestrider att det finns intressekonflikter:

Men vi vill ju att de [läkemedelsföretagen] ska ta fram bra mediciner. Vi måste ha ett samarbete med dem för att hjälpa dem att tala om vad de ska hjälpa vården med [...] Jag tycker absolut att det vore bättre om offentliga myndigheter stod för de här kostnaderna för vidareutbildning [av läkare]. Absolut. Men landstingen snålar tyvärr när det gäller vidareutbildning (AB 30/9–2011).

En innehållsanalys visar att artiklar som uttrycker att intressekonflikter utgör ett problem (9.8%) främst berör anklagelser om att psykiatrin och läkemedelsföretagen befinner sig i en skadlig symbios. Vidare uppmärksammas att patientorganisationer samarbetar med och erhåller bistånd från läkemedelsindustrin vilket organisationerna anges dölja. Vanligtvis skildras dock inte frågan om intressekonflikter i massmedia. Kunskapen om psykofarmaka, inte läkemedelsföretagens ekonomiska motiv, används som förklaring till att användningen av centralstimulerande medel ökar i samhället. Utan att relatera till läkemedelsindustrins intressen framförs även att det råder en undermedicinering av psykofarmaka.

ADHD som kommersiell diagnos: skildras ADHD som en medicinskt ogrundad diagnos vilken syftar till att öka försäljningen av psykofarmaka?

Avslutningsvis pekar Kirk, Gomory och Cohen (2013) på att ADHD-diagnosen är central för försäljningen av psykofarmaka. Bruket av Ritalin, Concerta och Strattera berättigas av att individen tilldelas en diagnos. De motiverar påståendet att ADHD har finansiella bevekelsegrunder med att diagnosen både saknar reliabilitet och validitet. ADHD beskriver, menar de, därför inget specifikt problem eller problemkomplex som kan behandlas medicinskt. Den bristande reliabiliteten innebär att ADHD inte tillförlitligt beskriver en avgränsad symtombild som psykiatriker kan känna igen. En reliabilitetsstudie utfördes inför publikationen av DSM-5, den internationellt renommerade manualen för psykiatriska tillstånd (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders). Studien visar att för de 17 psykiatriska diagnoser som undersöktes, däribland ADHD, skiljer sig psykiatriker ofta åt i sina bedömningar och ställer olika diagnoser på samma patient (Kirk et al. 2013:192–195). Vidare framhåller Kirk, Gomory och Cohen att ADHD saknar validitet då diagnosen inte beskriver ett verifierbart fenomen. Det förekommer, pekar de på, inte någon identifierad biologisk markör som är associerad med ADHD. DSM-5 baseras därför på en deskriptiv diagnostik som enbart kan redovisa symtom på ADHD (se även Whitaker & Cosgrove 2015; Cohen 2006).

Moynihan och Cassels (2005) placerar in ADHD-diagnosen i ett vidare perspektiv

och betonar att försäljningen av farmakologiska medel stimuleras av att mänskliga livsproblem psykiatiseras. Följden av, vad de kallar, ”sjukdomsmånglande” är att ett stort antal människor behandlas med psykofarmaka som kan skada dem. I DSM har mängden diagnoser kontinuerligt expanderat. I den första utgåvan, DSM-I (1952), förekommer runt 100 psykiatriska diagnoser. I den senaste, DSM-5 (2013), har antalet ökat till drygt 400 diagnoser samtidigt som kriterierna för ett flertal diagnoser vidgats. Whitaker och Cosgrove (2015) framhåller att 69% av psykiatrierna som var anställda vid arbetspanelerna vid DSM-5 och 57% vid DSM-IV (1994) har finansiella band till olika läkemedelsföretag. Läkemedelsindustrins inflytande på DSM visar, framhåller Gøtzsche (2013), att psykiatriska diagnoser är enkla att exploatera. Den stadigvarande ökningen av sjukdomsbestämningar har gjort psykiatrin till ”läkemedelsindustrins paradiset” (Gøtzsche 2013:251).

I ljuset av den framförda kritiken är det relevant att undersöka om massmedia skildrar ADHD som en medicinskt behandlingsbar problematik (se tabell 8). Om Ritalin, Concerta och Strattera framhålls ha minst en positiv effekt för hälsotillståndet hos den ADHD-diagnostiserade, utan att någon negativ effekt anges, används koden ”legitimerar farmakologisk behandling.” ”Ifrågasätter farmakologisk behandling” innefattar artiklar som anger minst en negativ effekt för hälsotillståndet utan att någon positiv effekt anges. Om en artikel ifrågasätter ADHD och relaterar till diagnosens betydelse för försäljningen av psykofarmaka har detta kodats. Artiklar som inte besvarar frågan eller uttalar att psykofarmaka har oklara effekter för ADHD har kodats ”Övriga.”

Tabell 8. ADHD som medicinsk och kommersiell diagnos (n=150)

	Handlar om ADHD	
	n	%
Legitimerar farmakologisk behandling	118	78.7%
Ifrågasätter farmakologisk behandling utan att relatera till kommersiella skäl	18	12%
Ifrågasätter farmakologisk behandling och relaterar till kommersiella skäl	10	6.7%
Övriga	4	2.7%
Totalt	150	100%

Resultatet visar att majoriteten artiklar skildrar ADHD som en farmakologiskt behandlingsbar problematik (detta gäller i 78.7% av de studerade artiklarna). I begränsad utsträckning ifrågasätts att ADHD kan behandlas farmakologiskt (totalt gäller detta 18.7% av artiklarna). Av de ifrågasättande artiklarna anger ett mindre antal att det finns en kommersiell bevekelsegrund för ADHD (6.7%). ADHD-diagnosen knyts här till finansiella vinster på börserna i samband med att t.ex. Concerta lanseras på marknaden. Vidare rapporteras läkemedelsföretag ha gjort betydande vinster därför

att allt fler individer diagnostiseras med ADHD. Vanligen skildras emellertid ADHD-diagnosen som medicinskt grundad utan att kommersiella skäl till diagnosen tas upp. Detta illustreras i en tidningsartikel om en tonårig kvinna, som efter diagnostisering för ADHD och medicinering med Concerta blivit symtomfri:

Först när Caroline var arton och överfördes från barn till vuxenpsykiatri fick hon diagnosen ADHD. När hon började ta medicinen Concerta vände allt. -Efter bara ett par veckor var jag piggare och gladare. Jag kunde släppa maten och hetsätandet. Jag fick tillbaka livsglädjen. Nu har jag inga symptom av min ADHD (EXP 11/7–2007).

Sammantaget skildras i massmedia Ritalin, Concerta och Strattera vara till hjälp för samtliga av ADHD-diagnosens kardinalsymtom. Medlen anges exempelvis bidra till att förbättra minnet, minska impulsiviteten, förhöja uppmärksamhetsförmågan, motverka negativa sociala reaktioner från omgivningen och bidra till en gladare sinnesstämning. Dessutom framställs medlen vara till hjälp för andra problem som den ADHD-diagnostiserade kan ha; exempelvis ökar medlen självinsikten, förstärker självkänslan och minskar sömnbehovet.

Massmediala tillvägagångssätt att hantera vetenskaplig kritik

Studiens resultat påvisar en rad tillvägagångssätt som generellt används i massmedia för att osynliggöra eller undergräva vetenskaplig kritik mot psykofarmaka. Tillvägagångssätten inkluderar en användning av olika terminologier för att tala om centralstimulerande medel som läkemedel och droger; separation av tidsperspektiv där de långsiktiga skadeverkningarna av centralstimulerande medel som läkemedel och droger beskrivs på motsatta sätt; utestängning av aktörer som ifrågasätter farmakologisk behandling; åsidosättande av alternativa behandlingsformer som ersätter eller kompletterar medicinering; verifiering av läkemedelsstudier som en tillförlitlig informationskälla om psykofarmaka; filtrering av nyhetsgenren vilken används för att legitimera psykofarmaka; nedtoning av ekonomiska intressekonflikter; och auktorisering av ADHD som en medicinsk och inte kommersiellt grundad diagnos. De redovisade tillvägagångssätten att hantera vetenskaplig kritik bidrar till medieforskningens förståelse av hur psykiatriska diagnoser och farmakologisk behandling skildras i massmedia (t.ex. Vogt Isaksen & Tjora 2016; Williams et al. 2008; Schmitz et al. 2003; Danforth & Navarro 2001; Börjesson 1999).

Massmedia och psykofarmakologisk tøjbarhet

Vilka teoretiska implikationer har mediestudiens resultat för ett socialkonstruktionistiskt perspektiv på psykofarmaka? Vi ska nu relatera den genomförda mediestudien till analysen av vad vi tidigare kallat för psykofarmakologisk tøjbarhet, vilket belyser att den vetenskapliga klassifikationen av psykofarmaka som läkemedel eller skadliga medel är elastisk och avhängig kollektiva definitionsprocesser i samhället. Nedan presenteras

ett socialkonstruktionistiskt ramverk med begreppen ”kontext”, ”makt”, ”retorik” och ”marknadisering” som belyser olika aspekter av den psykofarmakologiska tøjbarheten.

Kontext

Inledningsvis visar en undersökning av den språkliga kontexten angelägenheten av att uppmärksamma den psykofarmakologiska tøjbarheten. Inom diskursanalysen framhålls att språkanvändningen är dynamisk och inte statisk. Meningen hos ord, uttryck och satser varierar beroende på interaktionssammanhanget och den institutionella inramningen (t.ex. Horton-Salway 2001). I vilken kontext som utsagor om farmakologiska medel uttalas spelar därför en viktig roll för medlens identitet som läkemedel eller skadliga medel. Inom den biomedicinska diskursen framställs till exempel Ritalin som något annat än den skadliga drogen amfetamin trots att Ritalin har en likartad farmakologisk effekt och påverkar samma signalsubstanser i hjärnan (t.ex. DeGrandpre 2006). I medicinsk mening är Ritalin ett klass-2 läkemedel där användningen fordrar viss försiktighet. Inom området för drogmissbruk anges Ritalin däremot vara beroendeframkallande och förorsaka allvarliga fysiologiska skador (se t.ex. Arria et al. 2008; Shillington et al. 2006). På motsvarande sätt får det olika innebörder om Ritalin förskrivs av en läkare eller köps från en gatuförsäljare. Sociala föreställningar om ”specialist” och ”langare” är väsentliga för tolkningen i de olika sammanhangen. I Sverige förbjöds Ritalin i slutet av 1960-talet efter stigande gatumissbruk (DeGrandpre 1999), men godkändes som läkemedel av myndigheter under mitten av 1970-talet (Socialstyrelsen 2014). Sammanfattningsvis övergår läkemedlet till att betraktas som skadligt medel, eller vice versa, när språkanvändningen skiftar. Likt en bit jord som inte betraktas vara smuts i trädgården men däremot när den sprids på vardagsrumsgolvet (Douglas 1966), genomgår föreställningen om den farmakologiska substansen en förvandling som är kontextuellt bestämd.

Ovanstående observationer relaterar till vad Martin (2006) kallar för ”miniaturisering.” I kontrast till droganvändningen hos vilken skadorna utgör det centrala skildras läkemedelsbrukets skadeverkningar vanligen på ett förminskat sätt i samhället. Martin illustrerar miniaturiseringen med läkemedelsannonser och förpackningar, där huvudutrymmet används till att attrahera kundernas sinnen och önskningar genom iögonfallande ord eller designade bilder. Upplysningarna om negativa följder utgör ett sidospår och är förlagda till bipacksedeln. Här framställs informationen med finstilt text analogt med den delen av ett kontrakt som en kund sällan undersöker. Vidare används termen ”biverkningar.” Det förstärker upplevelsen att skadeverkningarna är av sekundär betydelse i relation till medlets kurativa effekter. Genom den rutinmässiga praktiken med receptbelagda läkemedel tillskrivs skadeeffekterna en perifer innebörd, även när det gäller de allvarligaste varningarna om t.ex. växthämningar och självmord (se även Teter et al. 2005).

Kontextens betydelse kastar ljus över hur man inom massmedia hanterar vetenskaplig kritik mot psykofarmaka. Som framkommit i den redovisade undersökningen skildrar massmedia den ADHD-diagnostiserade och amfetaminmissbrukaren i olika *terminologiska kontexter* (jfr Horton-Salway 2001). När centralstimulerande medel

anges förbättra kontrollmekanismen i hjärnan, understödja minnet och förhöja uppmärksamhetsförmågan gäller detta typiskt endast den ADHD-diagnostiserade. Omvänt talar man i massmedia om abstinens, överdosering och hälsovådlighet för att beskriva amfetaminmissbrukarens användning. Vidare belyser studien att olika *temporal kontexter* nyttjas i massmedia (jfr Horton-Salway 2001:161–167). Ett varaktigt nyttjande av centralstimulerande medel associeras med destruktiva konsekvenser för amfetaminmissbrukaren. Den ADHD-diagnostiserade skildras i kontrast behöva kontinuitet över lång tid i användningen av centralstimulerande medel. När det gäller den ADHD-diagnostiserade beskrivs, som framkommit i studien, sällan uppgifter om långsiktiga skadeverkningar. Istället lyfts medlens omedelbara och kurativa effekter fram. Genom den massmediala kontextanvändningen miniaturiseras skadeverkningarna av centralstimulerande medel för den ADHD-diagnostiserade (jfr Martin 2006).

Mot bakgrund av kontextens betydelse är det även intressant att jämföra de skadeverkningar av Ritalin, Concerta och Strattera som anges i FASS (2015) med dem som skildras i massmedia. FASS är en förteckning över alla godkända läkemedel som används i Sverige. Vid en jämförelse framgår att det i FASS förekommer många skadeeffekter av medlen som inte redovisas i massmedia. Till dessa hör ”depression”, ”hjärtklappning”, ”impotens” och ”svårigheter att andas.” Medlen anges dessutom kunna ge upphov till symptom som relaterar till diagnosen ADHD, exempelvis ”hyperaktivitet”, ”mani”, ”rastlöshet” och ”okontrollerbart tal eller rörelser.” Massmedia kan därmed även sägas miniaturisera skadeverkningarna av psykofarmaka i förhållande till FASS skildring (jfr Martin 2006). Resultatet ligger i linje med medicinsk forskning som redovisar att negativa effekter av farmakologiska medel nedtonas inom press och etermedia (t.ex. Prosser & Clayson 2008; Cassels et al. 2003; Moynihan et al. 2000).

Makt

Dessutom klarlägger en undersökning av makt den psykofarmakologiska tøjbarhetens betydelse. Vem som innehar auktoriserad rätt att tala (Burr 2003), förfogar över resurser att neutralisera motstånd (Berger & Luckmann (1967[1966]) och organiserar den sociala praktiken (Foucault 2003[1975]) avgör om farmakologiska medel betraktas som läkemedel eller skadliga medel i samhället.

Inledningsvis är begreppet ”subjektpositioner” relevant för maktanalysen. Det belyser att en diskurs tilldelar människor olika identiteter som bestämmer deras handlingsutrymme. Som Burr (2003) formulerar det innebär subjektpositioneringen att man är låst i ett hierarkiskt system av rättigheter och skyldigheter. I mötet med läkaren är patienten berättigad att uttrycka sig om vissa spörsmål kring den farmakologiska behandlingen medan andra ses som överträdelse. Skillnader i tillskriven kredibilitet och förväntat talutrymme styr samspelet mellan aktörerna. I föreliggande mediestudie relaterar undersökningen av *aktörers inflytande* till analysen av subjektpositioner. Resultatet av undersökningen påvisar att aktörer som i typfallet är positivt inställda till farmakologisk behandling flitigt kontaktas av massmedia. Subjektpositionen som tillförlitligt vittne om psykofarmaka tilldelas psykiatriker, ADHD-diagnostiserade, myndighetspersoner och anhöriga (jfr Burr 2003). Psykiatrikerens roll som vetenskaplig

expert på psykisk ohälsa och medicinering i massmedia bestyrks även i tidigare forskning (t.ex. Williams et al. 2008; Moynihan et al. 2000).

Vidare pekar Berger och Luckmann (1967[1966]) på en maktanalytisk strategi som de kallar för ”annihilering” vilken belyser hur motstånd mot psykofarmaka kan neutraliseras. Annihilering innebär att den avvikande verklighetsdefinitionen tilldelas en underordnad ontologisk status. Strategin tillämpas i typfallet när terapeutiska försök misslyckats och inkluderingen av den icke-konforma inte framgångsrikt kan genomföras. Annihilering sker ofta genom social utestängning av den oortodoxa uppfattningens representanter. Exempelvis kan kritiker av läkemedelsindustrin hindras från tillträde till akademiska tjänster och deltagande på medicinska konferenser och utbildningar (t.ex. Goldacre 2013). Vidare förekommer en social misskreditering. Motståndare till farmakologisk behandling kan till exempel anges företräda ”antipsykiatri”, utpekade vara ”vänsterextremister” och avfärdas för påstått samre med ”scientologin” (t.ex. Whitaker 2010). Kritiken om psykofarmakas skadeverkningar ogiltigförklaras genom hänvisningar till individens karaktärsbrister och framhårdande i ett hopplöst kognitivt mörker. Annihileringen kastar ljus över det begränsade inflytande som kritiska aktörer av psykofarmaka tilldelas i massmedia. Genom utestängningen från den massmediala arenan tillerkänns deras verklighetsdefinitioner en underordnad ontologisk status med reducerade möjligheter att influera den allmänna opinionen.

Slutligen uppmärksammar Foucault (2003[1975]) att makt är avhängigt organiseringen av sociala praktiker. Faktumet åskådliggör att människors handlingssätt underbygger och bekräftar en diskurs försanthållanden. En psykiatrisk vård som baseras på farmakologisk behandling intygar till exempel den biomedicinska diskursens giltighet. Vårdtagaren konstitueras som ett kunskapsobjekt som står under läkarens föreskrifter och kontroll där alternativa diskurser om hälsa kan diskvalificeras. Kunskap är därmed intimt förknippat med makt vilket Foucault poängterar: “We should admit [...] that power and knowledge directly imply one another; that there is no power relation without the correlative constitution of a field of knowledge, nor any knowledge that does not presuppose and constitute at the same time power relations (Foucault (2003[1975]:27). De sociala praktikernas betingelser för kunskapsproduktion gör dem vitala för förståelsen av makt.

Medieundersökningen om *alternativa behandlingsformers inflytande* anknyter till Foucaults maktanalys. Undersökningens resultat visar att alternativa behandlingsformer som till exempel samtalsterapi, skolpedagogiska interventioner, socialt stöd, motion och behandling med homeopatiska medel, vilka ersätter eller kompletterar farmakologisk behandling, ges begränsad uppmärksamhet i massmedia. Framträdande i massmedia är istället skildringen av psykofarmaka som en kurativ, välbeprövad och nödvändig behandling där den psykiskt lidande ses som funktionsnedsatt med behov av läkarövervakning. Emfasen innebär en tillskärpning av hur man i samhället annars kan formulera sig kring kompletterande behandlingsformer. Svenska föreningen för barn- och ungdomspsykiatri uttalar t.ex. i ett styrande dokument att medicinering är en vital intervention vid ADHD, men tillägger samtidigt att ”behandling ska alltid inledas med psykopedagogiska insatser” (Sfbup 2016). Massmedia medverkar därigenom

till att mer uttryckligt legitimera den sociala praktiken med psykofarmaka (jfr Foucault 1975[2003]). Patienten (som skildras vara i behov av psykofarmaka) konstitueras som ett objekt för psykiatrin och vårdcentraler (som förskriver och behandlar med psykofarmaka), läkemedelsföretagen (som producerar och marknadsför psykofarmaka), tillsynsmyndigheten (som godkänner och kontrollerar psykofarmaka), apotek (som är ombud för psykofarmaka) och patientorganisationer (som pådriver tillgängliggörandet av psykofarmaka). Inom detta biomedicinska komplex utgör massmedia en skärningspunkt i samhället där användningen av psykofarmaka erkänns som giltig.

Retorik

Analysen av den psykofarmakologiska tøjbarheten relaterar även till retorik. Argumentativa strategier påverkar om farmakologiska medel betraktas som läkemedel eller skadliga medel i samhället. Ett konstruktionistiskt perspektiv belyser att anspråk på evidens inte kan särskiljas från tillgången till retoriska resurser och att utsagor om psykofarmaka inte talar för sig själv. Snarare än att det finns fakta som är oberoende av betraktaren fordras att beskrivningar av verkligheten utformas på ett sådant sätt att de framstår som fakta. Utsagor om fakta utmärks av att de uttrycks med objektiva modaliteter som t.ex. ”visar”, ”syns” och ”är” och saknar en agent. Detta till skillnad från utsagor med subjektiva modaliteter där en individ ”tycker”, ”anser” eller ”tror” något (Fairclough 2001). Vidare tillskrivs faktautsagor som formuleras inom en empiristisk tradition en särskild trovärdighet i samhället. Forskaren uppfattas här kunna distansera sig från sin mänsklighet och opartiskt tolka sina resultat. Anspråk på en högre grad av fakticitet görs i relation till andra vetenskapliga traditioner som framhäver att forskningsprocessen inbegriper tolkning och värdeomdömen (Potter 1996).

De vetenskapliga invändningarna mot randomiserade läkemedelsstudier (t.ex. Goldacre 2013; Gøtzsche 2013; Healy 2012) klarlägger den retoriska analysens relevans. Läkemedelsstudierna förklaras bygga på solid medicinsk grund, men vederhäftigheten ifrågasätts just därför att de inte uppfattas leva upp till de ställda evidenskraven. Studierna kan både nyttjas för att beteckna den högsta formen av vetenskap och postmodernism. Studierna symboliserar sanning liksom tolkningar vars sanningsvärde är osäkert eller omöjligt att avgöra. Studierna representerar objektivitet liksom konstgrepp och relativism. Studierna visar på framsteg liksom tillbakagång och värdeupplösning (jfr Healy 2012:234–264). Argumentativa strategier i och om randomiserade läkemedelsstudier blir därmed centrala för hur studierna betraktas i samhället.

Föreliggande medieundersökning belyser massmedias retorik vid framställningen av *läkemedelsstudier som evidenskälla*. Resultatet påvisar att vetenskaplig kritik som gör gällande att det förekommer manipulationstekniker av data och opublicerade negativa läkemedelsförsök inte skildras i det studerade tidningsmaterialet. Med rubriker, faktarutor och statistiska uppgifter stödjer massmedia en empiristisk vetenskapstradition där randomiserade läkemedelsstudier utgör den högsta evidensstandarden (jfr Potter 1996). Vidare har hanteringen av *retorisk genre* i massmedia undersökts. Studien visar

att det inom nyhetsgenren formuleras faktautsagor som är gynnsamt inställda till farmakologisk behandling. Samtidigt utestängs i typfallet ifrågasättande påståenden om psykofarmaka från nyhetsgenren. Ifrågasättande utsagor är vanligare inom debattgenren som har lägre epistemologisk status (jfr Lindblom 2015). Genom användningen av objektiva modaliteter kan massmedia producera evidens om psykofarmakas kurativa effekter (jfr Fairclough 2001).

Marknadisering

Betydelsen av den psykofarmakologiska töjbarheten framkommer slutligen också vid studiet av marknadisering som hänvisar till konsumtionsmodellens genomslag i samhället. Det förekommer i samtiden ett ökat kommersiellt tryck och konkurrens där allt fler sociala områden opererar enligt en affärsmässig logik. Inom massmedia, utbildning, kultur och sjukvård uppfattas patienter, elever och läsekreter vara kunder som köper varor och tjänster. Ett igenkännbart varumärke och tilldragande underhållning är angeläget för att verksamheter ska överleva (Fairclough 1995). Begreppet marknadisering används i denna artikel som en aspekt av det presenterade socialkonstruktionistiska perspektivet på psykofarmaka. Marknadiseringen belyser att farmakologiska medel blivit konsumtionsvaror och att läkemedelsföretag kommit att få en ledande roll inom forskningen och utvecklingen av farmakologiska medel (t.ex. Williams et al. 2009). Attraktionskraften hos medlen behöver därför inte ha hälsomsäsonga grunder utan kan bero på finansiella strategier. Detta har givit upphov till tvivel om psykofarmaka är läkemedel eller skadliga medel.

Den redovisade studien belyser att vetenskaplig kritik som riktas mot marknadiseringen av farmakologiska medel i typfallet inte ges utrymme i massmedia. En aspekt som studerats utgörs av *intressekonflikter*. Studiens resultat belyser att ekonomiska intressen hos experter som rekommenderar behandling med psykofarmaka skildras i relativt begränsad omfattning i massmedia. Vanligt är att det framhävs råda en undermedicinering av psykofarmaka utan att läkemedelsindustrins finansiella intressen tas upp. En annan infallsvinkel på marknadiseringen som undersöks utgörs av *ADHD som kommersiell diagnos*. Resultatet visar att massmedia frekvent skildrar ADHD som en medicinskt behandlingsbar problematik, men sällan som en diagnos som främjar försäljningen av psykofarmaka.

Medieforskning belyser att en fördelaktig massmedial skildring av farmakologiska medel leder till ökad användning bland befolkningen (t.ex. Diller 1996), liksom att en ogynnsam framställning i massmedia medverkar till minskat bruk (Wang et al. 2016). Som konstaterats i denna studie skildrar massmedia Ritalin, Concerta och Strattera på ett fördelaktigt sätt vilket ger upphov till positiva förväntningar på medlen. Psykostimulantia, den kategori som medlen ingår i, har försäljningsmässigt vuxit mest av samtliga farmakologiska medel i Sverige (Socialstyrelsen 2014). Mellan 2006 och 2015 ökade förskrivningen av psykostimulantia med 463% (Socialstyrelsen 2016). Massmedia bidrar därmed till att normalisera konsumtionen av psykofarmaka för ADHD (t.ex. Ray & Hinnant 2009).

Sammanfattningsvis åskådliggör en analys av mediastudiens resultat att den

medicinska identiteten hos farmakologiska substanser är avhängig sociala definitionsprocesser. I massmedia används tillvägagångssätt för att osynliggöra eller undergräva vetenskaplig kritik mot psykofarmaka som relaterar till betydelsen av kontext, makt, retorik och marknadsivering.

Konklusion

Inom samhällsvetenskapen förekommer en rad betydelsefulla begrepp som nyttjas i undersökningar som berör frågor om psykofarmaka. Till dessa hör ”medikalisering” som innebär att socialt problematiska beteenden definieras och beskrivs med medicinska termer, förklaras med medicinska orsaker eller behandlas med medicinska hjälpmedel som psykofarmaka (Conrad 2007; se även Clarke et al. 2010). Vidare förekommer begreppet ”farmakologisering” vilket återspeglar att psykofarmaka kommit att ses som magiska kulor, som inte endast används i behandlingssyfte utan även för att förbättra levnadsvillkoren och prestationsförmågan i vardagslivet (Williams et al. 2015). Ett annat begrepp av relevans är ”det neurokemiska självet” som hänvisar till den nutida föreställningen att anomalier i hjärnans kemi – avvikelser hos neuroner, synapser, membraner, receptorer eller enzymer – som orsakats av psykisk ohälsa, arbetslöshet och fattigdom endast kan åtgärdas genom farmakologiska medel (Rose 2003). Ytterligare ett tillskott till analysen utgör ”högfartskultur”, vilket belyser en historisk förändring av det mänskliga medvetandet där individen skyr långsamhet och söker omedelbar tillfredsställelse genom att t.ex. inta psykofarmaka (DeGrandpre 1999).

Idéerna om medikalisering, farmakologisering, ett neurokemiskt själv och högfartskultur visar på en problematisk samhällsutveckling där sociala faktorer fått en undanskymd roll. Som komplement till dessa approacher inrymmer denna artikel ett perspektiv som betonar motsägelser och dilemman i förståelsen av psykofarmaka. Begreppet psykofarmakologisk tøjbarhet åskådliggör den ambivalens och osäkerhet som existerar kring psykofarmakas vetenskapliga status i samhället. Farmakologiska medel utgör ett konfliktfyllt forskningsfält där sociala tolkningar, t.ex. i massmedia, är väsentliga för att fastställa hurvida medlen ses som läkemedel eller skadliga medel. Vidare är psykofarmakologisk tøjbarhet ett sensibiliserande begrepp (jfr Blumer (1986[1969])). Det stimulerar samhällsforskarens känslighet för hur kontext, makt, retorik och marknadsivering eller andra aspekter medverkar i den sociala konstruktionen av psykofarmaka. Ett fokus på den psykofarmakologiska tøjbarheten är associerat med självreflexivitet och uppmärksammar hur forskaren själv talar om och redogör för farmakologiska medel (jfr Horton-Salway 2001).

Referenser

- Abraham, J. (1995) *Science, politics, and the pharmaceutical industry: Controversy and bias in drug regulation*. London: UCL Press.
- American Psychiatric Association (2013) *Diagnostic and statistical manual of mental Disorders: DSM-5*. Arlington: American Psychiatric Association.
- Archibald, K., R. Coleman & C. Foster (2011) "Open letter to UK Prime Minister David Cameron and Health Secretary Andrew Lansley on safety of medicines", *Lancet* 4 (377):1915.
- Arria, A.M., K.M. Caldeira, K.B. Vincent, K.E. O'Grady & E.D. Wish, E. (2008) "Perceived harmfulness predicts nonmedical use of prescription drugs among college students: Interactions with sensation-seeking", *Prevention science* 9 (3):191–201.
- Berger, P.L. & T. Luckmann (1967[1966]) *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. New York: Anchor Books.
- Biederman, J. (1998) "Attention-deficit/hyperactivity disorder: A life-span perspective", *Journal of clinical psychiatry* 59 (7):4–16.
- Blumer, H. (1986[1969]) *Symbolic interactionism: Perspective and method*. Berkeley: University of California Press.
- Brante, T. (2006) "Den nya psykiatrin: Exemplet ADHD", 73–111 i G. Hallerstedt (red.) *Diagnosens makt: Om kunskap, pengar och lidande*. Göteborg: Daidalos.
- Breggin, P.R. (1998) *Talking back to Ritalin: What doctors aren't telling you about stimulants for children*. Monroe: Common Courage Press.
- Burr, V. (2003) *Social constructionism*. London: Routledge.
- Börjesson, M. (1999) "A newspaper campaign tells. The launch of neuropsychiatric diagnoses in the Swedish daily press 1997–1999", *Scandinavian journal of disability research* 1 (2):3–25.
- Cassels, A., M.A. Hughes, C. Cole, B. Mintzes, J. Lexchin & J.P. McCormack (2003) "Drugs in the news: An analysis of Canadian newspaper coverage of new prescription drugs", *Canadian medical association journal* 168 (9):1133–1137.
- Clarke, A. (red.) (2010). *Biomedicalization: Technoscience, health, and illness in the U.S.* Durham: Duke University Press.
- Cohen, D. (2006) "Critiques of the 'ADHD' enterprise", 1–33 i G. Lloyd, J. Stead & D. Cohen (red.) *Critical new perspectives on ADHD*. New York: Routledge.
- Cohen, D., M. McCubbin, J. Collin & G. Pérodeau (2001) "Medications as social phenomena", *Health* 5 (4): 441–469.
- Conrad, P. (2007) *The Medicalization of society: On the transformation of human conditions into treatable disorders*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Creswell, J.W. (1998) *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*. London: Sage.
- Currie, J., M. Stabile & L. Jones (2014) "Do stimulant medications improve educational and behavioral outcomes for children with ADHD?", *Journal of health economics* 37 (2014):58–69.

- Danforth, S. & V. Navarro (2001) "Hyper talk: Sampling the social construction of ADHD in everyday language", *Anthropology & education quarterly* 32 (2):167–190.
- Davis, C. & J. Abraham (2013) *Unhealthy pharmaceutical regulation: Innovation, politics and promissory science*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- DeGrandpre, R.J. (1999) *Ritalin nation: Rapid-fire culture and the transformation of human consciousness*. New York: W.W. Norton.
- DeGrandpre, R.J. (2006) *The cult of pharmacology: How America became the world's most troubled drug culture*. Durham: Duke University Press.
- Douglas, M. (1966) *Purity and danger: An analysis of the concepts of pollution and taboo*. London: Routledge & K Paul.
- Diller, L.H. (1996) "The run on Ritalin: Attention deficit disorder and stimulant treatment in the 1990s", *Hastings center report* 26 (2):12–18.
- Ebbesen, J., I. Buajordet, J. Erikssen, O. Brørs, T. Hilberg, H. Svaar & L. Sandvik (2001) "Drug-related deaths in a department of internal medicine", *Archives of internal medicine* 161 (19):2317–23.
- Fairclough, N. (1995) *Media discourse*. London: Edward Arnold.
- Fairclough, N. (2001) "The discourse of new labour: Critical discourse analysis", 229–266 i M. Wetherell, S. Taylor & S.J. Yates (red.) *Discourse as data: A guide for analysis*. London: Sage.
- Faraone, S.V. & J. Biederman (1994) "Is attention deficit hyperactivity disorder familial?", *Harvard review of psychiatry* 1 (5):271–287.
- FASS (2015) *Förteckning över humanläkemedel*. Stockholm: LIF.
- Foucault, M. (2003 [1975]) *Övervakning och straff: Fängelsets födelse*. Lund: Arkiv.
- Goldacre, B. (2013) *Bad pharma: How medicine is broken and how we can fix it*. London: Fourth Estate.
- Gøtzsche, P.C. (2013) *Dödliga mediciner och organiserad brottslighet: Hur läkemedelsindustrin har korruperat sjuk- och hälsovården*. Stockholm: Karneval förlag.
- Gøtzsche, P.C. (2015) *Deadly psychiatry and organised denial*. Copenhagen: People's Press.
- Hallerstedt, G. (2006) (red.) *Diagnosens makt: Om kunskap, pengar och lidande*. Göteborg: Daidalos.
- Healy, D. (2012) *Pharmageddon*. Berkeley: University of California Press.
- Horton-Salway, M. (2001) "The Construction of M.E.: The discursive action model", 147–188 i M. Wetherell, S. Taylor & S.J. Yates (red.) *Discourse as data: A guide for analysis*. London: Sage.
- Kirk, S.A., T. Gomory & D. Cohen (2013) *Mad science: Psychiatric coercion, diagnosis, and drugs*. New Brunswick: Transaction.
- Kärfve, E. (2000) *Hjärnspöken: DAMP och hotet mot folkhälsan*. Eslöv: Symposion.
- Lindblom, J. (2015) "Genrestratifiering och massmedias neutralisering av kritiken mot ADHD: Ett kunskaps sociologiskt perspektiv", *Sociologisk forskning* 52 (1):33–60.
- Lindblom, J. & S. Torres (2011) "Etnicitets- och migrationsrelaterade frågor inom äldreomsorgen: En analys av Svenska Dagbladets rapportering mellan 1995–2008", *Socialvetenskaplig tidskrift* 18 (3):222–243.

- Martin, E. (2006) "The pharmaceutical person", *Biosocieties* 1 (3):273–287.
- Moncrieff, J. (2013) *The bitterest pills: The troubling story of antipsychotic drugs*. Palgrave Macmillan UK.
- Moynihan, R., L. Bero, D. Ross-Degnan, D. Henry, K. Lee, J. Watkins, C. Mah & S.B. Soumerai (2000) "Coverage by the news media of the benefits and risks of medications", *The new England journal of medicine* 342 (22):1645–50.
- Moynihan, R. & A. Cassels (2005) *Selling sickness: How the world's biggest pharmaceutical companies are turning us all into patients*. New York: Nation Books.
- Potter, J. (1996) *Representing reality: Discourse, rhetoric and social construction*. London: Sage.
- Prosser, H. & K. Clayson (2008) "A content analysis of prescription drug information in the UK print news media", *International journal of pharmacy practice* 16 (4):223–230.
- Ray, L. & A. Hinnant (2009) "Media representation of mental disorders: A study of ADD and ADHD coverage in magazines from 1985 to 2008", *Journal of magazine & new media research* 11 (1):1–21.
- Richters, J. (1995) "NIMH collaborative multisite multimodal treatment study of children with ADHD", *Journal of the American academy of child & adolescent psychiatry* 34 (8):987–1000.
- Rose, N. (2003) "Neurochemical selves", *Society* 41 (1):46–59.
- Schneider, L.S., K.S. Dagerman & P. Insel (2005) "Risk of death with atypical antipsychotic drug treatment for dementia: Meta-analysis of randomized placebo-controlled trials", *Journal of the American medical association* 294 (15):1934–43.
- Shillington, A.M., M.B. Reed, J.E. Lange, J.D. Clapp & S. Henry (2006) "College undergraduate Ritalin abusers in Southwestern California: Protective and risk factors", *Journal of drug issues* 36 (4):999–1014.
- Sismondo, S. (2015) "Pushing knowledge in the drug industry: Ghost-managed science", 150–164 i S. Sismondo & J.A. Greene (red.) *The pharmaceutical studies reader*. Wiley: Blackwell.
- Sismondo, S. & J.A. Greene (2015) (red.) *The pharmaceutical studies reader*. Wiley: Blackwell.
- Socialstyrelsen (2014) *Läkemedelsbehandling vid ADHD: Aspekter av behandling och regionala skillnader*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2016) <http://www.socialstyrelsen.se/statistik/statistikdatabas/lakemedel>.
- Svenska föreningen för barn- och ungdomspsykiatri (2016) *Riktlinje – ADHD*. www.svenskabupforeningen.se.
- Svenska Mediehus (2014/2015) <http://www.tu.se/marknadsinsikt/faktasamlingen-svenska-mediehus>.
- Teter, C.J., S.E. McCabe, J.A. Cranford, C.J. Boyd & S.K. Guthrie (2005) "Prevalence and motives for illicit use of prescription stimulants in an undergraduate student sample", *Journal of American college health* 53 (6):253–262.
- Timimi, S. (2008) "Child psychiatry and its relationship with the pharmaceutical

- industry: Theoretical and practical issues”, *Advances in psychiatric treatment* 14 (1):3–9.
- Valenstein, E.S. (1998) *Blaming the brain: The truth about drugs and mental health*. New York: Free Press.
- Vogt Isaksen, J. & A. Tjora (2016) “Pressens biologisering av ADHD”, *Sociologisk tidskrift* 24 (4):281–302.
- Wang, L.J., S.Y. Lee, S.S. Yuan, C.J. Yang, K.C. Yang, T.L. Lee & Y.C. Shyu (2016) “Impact of negative media publicity on attention-deficit/hyperactivity disorder medication in Taiwan”, *Pharmacoepidemiology & drug safety* 25 (1):45–53.
- Wedge, M. (2015) *A disease called childhood: Why ADHD became an American epidemic*. New York: Avery Publishing Group.
- Whitaker, R. (2010) *Anatomy of an epidemic: Magic bullets, psychiatric drugs, and the astonishing rise of mental illness in America*. New York: Crown.
- Whitaker, R. & L. Cosgrove (2015) *Psychiatry under the influence: Institutional corruption, social injury and prescriptions for reform*. Palgrave Macmillan US.
- Wiener, C.B. (2013) *Parenting your child with ADHD: A no-nonsense guide for nurturing self-reliance and cooperation*. Oakland: New Harbinger.
- Williams, S.J., J. Gabe & P. Davis (2009) *Pharmaceuticals and society: Critical discourses and debates*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Williams, S.J., P. Martin & J. Gabe (2015) “The pharmaceuticalization of society? A framework for analysis”, 19–32 i S. Sismondo & J.A. Greene (red.) *The pharmaceutical studies reader*. Wiley: Blackwell.
- Williams, S.J., C. Seale, S. Boden, P. Lowe & D.L. Steinberg (2008) “Medicalization and beyond: The social construction of insomnia and snoring in the news”, *Health* 12 (2):251–268.
- Öngel, Ü. (2006) “ADHD’ and parenting styles”, 115–127 i G. Lloyd, J. Stead & D. Cohen (red.) *Critical new perspectives on ADHD*. London: Routledge.

Korresponderande författare

Jonas Lindblom
 Akademin för hälsa, vård och välfärd (HVV)
 Mälardalens högskola, Box 883, 721 23 Västerås
 021-10 70 03
 Jonas.Lindblom@mdh.se

Författarpresentation

Jonas Lindblom är docent i sociologi. Han är ledare för forskargruppen SaSK (Studier av sociala kategoriseringar) och anställd vid Mälardalens högskola.

Josef Qaderi är fil. kand. i sociologi och i statskunskap samt fil mag. i arbetslivsvetenskap. Han är medlem i forskargruppen SaSK (Studier av sociala kategoriseringar) vid Mälardalens högskola.

Kontextualiseringens svåra konst

Kunskap, kön och förbindelselinjer i en förundersökning om "hedersvåld"

Contextualizing Violence: Knowledge, gender and lines of connection in a preliminary investigation on "honour violence"

I discuss some practical and theoretical problems related to the feminist project of re-contextualizing law in order to acknowledge women's experiences. Nicola Lacey warns us that re-contextualization might result in existing misogynist presumptions being re-inscribed in "new" lines of thoughts, making the problem of gender inequality even harder to address. In this article my analytical focus is set on two cultural contexts constructed as different – a "Swedish gender equal context" and a "non-Swedish honour related context" – and the attempts made by the prosecutor and the police "to contextualize" the latter. I highlight, in the light of Lacey's warnings, the need for a careful and grounded analysis of the issues being "contextualized" as well as a careful analysis of the norms that are supposed to guide the process of contextualization. I take my point of departure in the example of a police investigation of suspected honor related violence, committed in the context of a compulsory school.

Keywords: Honour violence, gendered violence, feminist theory, a coherent understanding of violence, culture and violence

NÄR HEDERSVÅLD BLEV en politisk fråga i Sverige var det i kölvattnet av några brutala mord på unga kvinnor med rötter i Mellanöstern: Sara, Fadime och Pela. Frågan hur våld utövat i hederns namn bör förstås har sedan dess genererat en stor och stundtals infekterad debatt.

I kölvattnet av denna har krav rests på att samhället ska öka sina kunskaper om hedersvåld. I utredningar, myndighetsskrifter och debatt har betydelsen och konsekvenserna av hedersnormer lyfts fram, och vikten av att belysa och skapa kunskaper om dessa hos samhällets aktörer har betonats. Ett axplock ur en rik flora av myndighetsskrifter och utredningar på området utgör Åklagarmyndighetens handbok *Hedersvåld* (2006), Regeringens skrivelse 2007/08:39 *Handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer* samt SOU 2014:49 *Särskilda insatser för hedersrelaterat våld och förtryck*. Jag kallar de krav som rests för ökade kunskaper för krav på att våldet bör *kontextualiseras*.

I den här artikeln ska jag titta närmare på en förundersökning som rör misstänkt hedersrelaterat våld där en kontextualisering av våldet tycks företagen. Jag använder

mitt valda fall för att diskutera olika förståelser av våld och ställa frågor om vilka förståelser som kan bidra till att göra våld synligt, eller få det att försvinna. Ytterst är artikelns syfte att diskutera kontextualiseringens möjliga fallgropar och att betona värdet av en sammanhållen våldsförståelse i arbetet mot våld i namn av heder.

Kontextualisering efterfrågad och problematiserad

Kraven på kontextualisering restes tidigt i arbetet mot mäns våld mot kvinnor. Inte minst den rättsliga arenan har ansetts behöva reformeras i det avseendet (SOU 1995:60 Kvinnofrid; Nordborg 1995). I linje med dylika krav har forskare lyft fram rättens potential att fylla en berättande funktion i relation till området kvinnors rättigheter/mäns våld mot kvinnor (Lernestedt 2010; Burman 2007; Eldén & Westerstrand 2004).

Den engelska rättsvetaren professor Nicola Lacey har dock rest farhågor kring kontextualisering som strategi. Lacey tar utgångspunkt i filosofen Jaques Derridas tal om lagen som en konstruktion i grunden förbunden med våldsutövning (Lacey 2002; Derrida 1992). Rätten omges, menar Lacey med Derrida, av en våldsam kontext, inom vilken den också skapas och utövas. Risker finns därför att, när fokus flyttas från lagen som en samling regler till lagen som social praktik – exempelvis i försök att förstå kvinnors speciella situation som våldsutsatta i en relation – att ambitionen slår om till sin motsats.

Lacey menar att lagens våldsamhet – dess ojämlika exkluderande och dess transformerande av erfarenheter till vissa rättsliga figurer/giltigheter – är en produkt inte bara av dess egen metod utan också av de omgivande maktrelationerna och de krafter som skapar och karaktäriserar hela den sammanlagda sociala praktiken. Att företa en kontextualisering av rätten i ett socialt och kulturellt sammanhang genomsyrat av ojämlikhet och våldsbaserade hierarkier är sålunda, ur ett feministiskt perspektiv, en riskabel verksamhet.

[T]heir tendency to be interpreted in ways which are loosely related to prejudicial stereotypes about male and female bodies and sexualities ("woman as victim of her hormones", for example...) suggests that the strategy has its dangers (Lacey 2002:129).

I själva verket kan vi därför, säger Lacey, tala om en re-kontextualisering, med uppenbara risker.

Juristen Moa Bladini lyfter fram hur rätten verkar inom ramar av en skenbar objektivitet. Där premieras vissa sätt att tala på och agera samtidigt som själva formerna för rättens uttryck, i sociala och skrivna akter, befäster domstolarnas verksamhet som uttryck för en objektiv rättstillämpning (Baldini 2014).

Det sagda pekar mot att strategin med (re)kontextualisering, i synnerhet på ett så komplext fält som hedersrelaterat våld, kan antas vara förenad med risker. Fältet är genomkorsat av maktordningar rörande kön, sexualitet och etnicitet, liksom av diskurser om rasism och nationalism (Brune 2002; Lundgren & Lilja 2003; de Los Reyes 2003, Lund Liebmann 2014; Eldén 2014). Detta gör uppgiften att skapa ett

sammanhang kring våldet särskilt utmanande. Jag vill därför lyfta fram behovet av en noga diskuterad och teoretiskt förankrad bas för en kontextualisering av våld och rätt, i ljuset av föreställningar om kön, kultur och våld.

Disposition och metodologi

Artikeln består av två huvuddelar. I den första utvecklar och fördjupar jag artikelns teoretiska bas med presentation av min sammanhållna förståelse av våld, inklusive våld som utövas med hänvisning till rykten, oskuld och heder. I del två gör jag en fallstudie av en förundersökning om våld i ett sammanhang där tal är om rykten, heder och oskuld är centralt. Läsaren bör redan nu ha med sig att artikelns första avsnitt också lägger den metodologiska grunden för fallstudien. I enlighet med artikelns sammanhållna perspektiv kommer fallstudiens empiri att presenteras sammanflätat med den teoretiska analysen, som sätter våldsprocessen (och våldets tendens att försvinna) i analytiskt fokus.

Fallstudien består av en förundersökning i ett ungdomsmål (se nedan) som rör ett ärende där tal om rykten, oskuld och heder omger parterna. Jag studerar förundersökningen med fokus på vilka tolkningskontexter/kontextualiseringar av våldet som gör sig gällande i utredningen. Jag studerar dels de förståelser som syns centrala när utredarna företar förhör med inblandade parter, dels hur de involverade parterna konstruerar sig och ärendets två huvudpersoner (gärningsman och brottsoffer) som aktörer enligt materialet.

När jag nedan närmar mig det teoretiska våldsfältet och den aktuella förundersökningen anlägger jag en konstruktivistisk förståelse av kön och kultur. Människor förstås som ”aktörer vilka hela tiden förhåller sig till och använder t.ex. kulturella föreställningar, i betydelsen normativa antagande om hur någonting ’är’” (Eldén 2003; Lundgren 2001:47). Konkret innebär det att ett begrepp som ”heder” inte antas ha en given, fixerad innebörd. Istället ser jag den som en term som de involverade parterna tolkar och förhåller sig till, på olika sätt, där också samhälleliga diskurser om minoritetsskvinor, våld och svenskhet är verksamma (Lund Liebmann 2014).

Jag redogör ytterligare för de metodologiska frågorna angående fallstudien i anslutning till det aktuella avsnittet. Jag vill dock redan nu framhålla att jag närmar mig den förundersökning jag studerar som text, producerad av samhället i möte med en ung människas våldsverklighet. Frågan hur och vilken part – polis eller åklagare – som upprättat ärendet är i detta sammanhang inte viktigt.

En teoretisk, normativ, utgångspunkt

Ett underliggande antagande för artikeln är att våld, som erfarenhet och som fråga om ansvar för förövaren, tenderar att ”försvinna” innan samhället hinner adressera det. Det sker exempelvis genom att det normaliseras eller fragmenteras i och genom olika tolkningsprocessers verkan (Lundgren 1993; Jeffner 1997, Mellberg 2002; Lundgren et al. 2001; Lundgren & Westerstrand 2005; Diesen & Diesen 2013; Bruno 2016).

En central normativ utgångspunkt i min analys är att detta inte bör tillåtas ske. Ett sätt att möta det hotande försvinnandet är att analysera våldet ur ett sammanhållet

perspektiv (Lundgren 1993; Lundgren et al. 2001; Mellberg 2002, Lundgren & Westerstrand 2005a, 2005b; Westerstrand 2010). Det sammanhållna perspektivet strävar efter att bryta en fragmentering av våldet. Med ”fragmentering” menas att våldet delas upp i olika typer, eller allvarlighetsgrader tex, vilka hanteras och omtalas var för sig, utan sammanhang med övrigt våld. I den sammanhållna förståelsen hålls analytiskt fokus på våldet. Skiftande våldsformer, våldsarenor och våldsutsatta, liksom våldsutövare, tolkas i ljuset av andra våldsformer, våldsarenor etc. En hotelse ses exempelvis i ljuset av såväl tidigare erfarenheter av hot liksom i ljuset av andra typer av våld, som fysiskt våld och sexuellt våld. Ett barns våldsverklighet ses i ljuset av mammas utsatthet och våld som utövas i hemmet sätts i förbindelse med våld som utövas på offentliga arenor och i skolor. Genom att på detta sätt hålla våldet i fokus motverkas de tendenser som finns att dölja, förminska eller omtolka det. Det sammanhållna perspektivet är på så vis såväl en metod som ett teoretiskt perspektiv.

Utgångspunkt med konsekvenser

Den *normativa utgångspunkten* att våldet inte bör tillåtas försvinna är inte kontroversiell. Jag delar den med de flesta samhällliga aktörer på området i Sverige. Likväl visar statistik rörande våld mot kvinnor att ”försvinnandet” fortsätter, dvs. våldet blir inte fullt ut adresserat eller åtgärdat av samhället, trots uttalade ambitioner om att få syn på och stoppa det (Brå NTU 2017; Diesen & Diesen 2013).

Omsatt *i praktik* har utgångspunkten att våld tenderar att försvinna konsekvenser för vilka redskap som väljs i analysen. Tas försvinnandet på allvar behöver, menar jag, de metoder och begrepp som används för att analysera våldets uttryck vara *processorienterade och studera förståelsers verkan*, för att våldet ska bli ”synligt” (Lundgren 1993, 2004; Jeffner 1997; Mellberg 2002; Westerstrand 2010). En sådan ansats finns i det Eva Lundgren (och jag) utvecklat inom ramen för ett sammanhållet perspektiv (Lundgren 1993; Lundgren et al 2001; Lundgren 2004; Lundgren & Westerstrand 2005a, 2005b). Det skiljer sig från den som t.ex. söker *förklara våldets orsaker*, eller från exempelvis Brottsförebyggande rådets metoder för fånga våldets omfattning (Westerstrand 2010). Det syns ibland som om skillnaden mellan dessa ansatser inte uppmärksammas tillräckligt när (forskning om) våld diskuteras (ibid.). Jag ber därför läsaren ha dem i åtanke under artikelns gång.

Våld, kultur och kön

Det råder konflikt om hur hedersrelaterat våld bör förstås (jfr. Ekström 2009). Ett uttryck för splittringen i debatten (och forskningen) är de påståenden om att ”feministerna” har ”svikit flickorna” som utsätts för hedersvåld som följde i kölvattnet av mordet på Fadime och som har fortsatt genljuda i media. Här märks å ena sidan en gruppering vilken framhåller ”hedersvåld” som ett specifikt våld, nödvändigt att förstå separat från annan våldsutövning, och å andra sidan en position som framhåller att den underliggande strukturen i all våldsutövning mot kvinnor har det gemensamt att män tar sig makten över kvinnors liv (Ekström 2009).

Relaterar vi dessa kontroverser till begreppet kontextualisering kan splittringen på fältet relateras till frågan var utgångspunkten för arbetet mot våldet bör ligga, dvs. en strid om *i vilket skede en kontextualisering* bör ske. I artikeln kommer jag, för att något föregripa framställningen, att argumentera för en sammanhållen våldsförståelse där fokus sätts på det utövade våldet (Lundgren & Westerstrand 2005b), men där kunskaper om betydelsen av tal om rykten, oskuld och heder tas i bruk i analysen. Det betyder, för att uttrycka mig schematiskt, att våld föregår kontext i min tolkning, men att våldet å andra sidan inte kan förstås och i förlängningen *göras giltigt som våld* – med den konsekvens av ansvarsutkrävande av gärningsmännen och rättighetsbevakande för brottsoffren som följer – om inte våldets kontext tas i beaktan. Motstående perspektiv – det kulturspecifika – skulle i så fall sätta den kulturella kontexten först, och utifrån den adressera våldet. Jag menar att det är en vansklig väg, givet våldets tendenser att ”försvinna”, att omtolkas och fragmenteras.

”Hedersvåld” i myndigheters och medias förståelse

Studier rörande den mediala framställningen av politikområdet ”hedersvåld” visar att det perspektiv som talar om hedersrelaterat våld som kulturspecifikt och artskilt från ”det ’vanliga mäns våld mot kvinnor’” vunnit en dominant position i Sverige i medias rapportering (Eldén 2014; Kraft 2008; Brune 2006).

Sociologen Åsa Eldén lyfter fram hur en förståelse av fenomenet ”hedersrelaterat våld” har vuxit fram i media genom det hon kallar skapandet av emblematiska fall (Eldén 2014). De emblematiska fallen utgörs av stereotypa berättelser där vissa kvinnors status som offer etableras och där kvinnorna ges karaktären av ikoner (se också Lundgren & Lilja 2003). Kring dessa kvinnors öden vävs bilden av hur våldet ser ut, vem offret är och hur förövarna resonerat, i termer som enligt Eldén fungerar som gränsmarkörer för debatten. Fall som inte passar in marginaliseras i den gemensamma berättelsen och engagemanget för de mördade kvinnornas sak övergår i en upptagenhet med att skapa bilder av ”det riktiga våldet”, ”hedersvåldet”. Eldén lyfter särskilt fram dynamiken mellan media och politik som drivande för att generera emblematiska fall. Hon tar mordet på Fadime Sahindal som ett exempel på dylika processer i svensk debatt och politik.

Sociologen Maria Carbin visar i sin genomgång av myndigheters verksamhet inom politikområdet hedersrelaterat våld att ett perspektiv som tolkar ”hedersvåld” som kulturspecifikt har vunnit företräde i Sverige (Carbin 2010). Sedan början av 2000-talet har omfattande satsningar gjorts från myndigheter att utbilda om och bekämpa det hedersrelaterade våldet. Som Carbin påpekar har dessa haft en prägel av att se våldet som skilt från ”vanliga mäns våld mot kvinnor” (Carbin 2010).

Hedersvåld – centrala definitioner

Även om många myndigheters handböcker och skrifter om hedersrelaterat våld numera betonar vikten av att också se det gemensamma i kvinnors våld utsatthet, är det en utgångspunkt i den officiella diskursen att det finns skillnader. Konkret brukar dessa skillnader mellan ”det vanliga” respektive ”heders”-våldet formuleras i tre punkter. 1)

Hedersvåldet är kollektivt utfört, 2) det har ofta planerats och 3) våldet är sanktionerat av omgivningen (jfr. Socialstyrelsen 2014; Lst. Östergötland 2011; Lst. Uppsala 2008). Motsatsvis kan ”det vanliga våldet” enligt denna beskrivning, även om detta inte sägs explicit – ”det vanliga våldet” omtalas mycket sällan annat än som en kontrast till hedersvåld – tolkas som att det utförs av enskilda män, ”i stundens hetta” och utan att förövaren vinner gillande eller acceptans hos omgivningen.

Ett rationellt våld

En konsekvens av synen på hedersvåld som särskilt och relaterat till ett sanktionerande kollektiv som planerat våldet i syfte att återupprätta hedern, är att hedersrelaterat våld förstås som att det handlar om fysiskt våld, hot och kontroll – men inte sexuellt våld. Våldet ska ju skydda flickans sexuella vandel, så att ”smutsa” denna vore att begå en paradoxal gärning.

Av sagda förståelse följer att våldet tolkas som utövat som en respons på ett normbrott. Det fysiska våldet och kontrollen knyts till det syfte som uppfattas ligga bakom (förklara) våldsutövningen: Att kontrollera och vaka över kvinnors sexualitet då den är nära förbunden med gruppens anseende, dess ”heder”.

Socialstyrelsen har framställt en skrift med råd rörande myndigheters arbete med hedersvåld, *Vänd dem inte ryggen, om hedersrelaterat våld och förtryck* (Socialstyrelsen 2014). Där skriver de om hur utsattheten tar sig uttryck:

När det gäller hedersrelaterat våld finns det två olika slags utsatthet. Den ena handlar om att tvingas leva med begränsningar, kontroll och förtryck för att följa normerna om bland annat kyskhet och oskuld samt normen om att kollektivet ska sättas före individen. [...]

Den andra dimensionen handlar om att utsättas för bestraffningar, hot och våld om man bryter mot normerna. Den som öppet utmanar eller trotsar den rådande normen anses dra skam över hela familjen och riskerar att straffas fysiskt för att familjen eller ett utökat kollektiv ska återfå det som uppfattas som förlorad heder. Syftet med att bestraffa normöverträdelse är alltså, i förövarnas ögon, att återvinna familjens heder. Dessa bestraffningar kan handla om allt från känslomässig utpressning till fysiskt våld eller uppmaningar till självmord eller mord. (Socialstyrelsen 2014, 15f)

I Socialstyrelsens förståelse, som avspeglar hur ”hedersvåld” har kommit att omtalas i en svensk politisk och medial diskurs (Carbin 2010; Eldén 2014), märks att våldet blir *rationellt*, i betydelsen att det följer en bestämd logik. Det tolkas som utövat för vissa bestämda syften, och som en inom en förvisso förkastlig men ändå sammanhängande logik, uttryckt reaktion på det flickan/kvinnan har gjort: ”Det fysiska våldet är ofta ett tecken på att kontrollen inte fungerar”, skriver Socialstyrelsen (2014:20).

Beskrivningar av våld blir värderingar av utsatta

Jag argumenterar här för att den politiska och mediala diskursen om ”hedersvåld” som ett svar på (oftast) flickors och kvinnors normbrott rymmer just de frön till konserverande verkan som Lacey varnar för. Konkret tycks det som om sättet att knyta våldsutövningen till föreställda normbrott från kvinnans sida kan kroka i existerande tankeramar om kön och sexualitet och då (om)konstruera våldet som svar på en provokation från kvinnan (Burman 2007; Andersson 2004; Brantsaeter 2001; Jeffner 1997). Ett sätt att beskriva en sådan process är att *en deskriptiv förståelse*¹ – våldet är ett rationellt svar på en normöverträdelse – övergår i *en normativ förståelse* – våldet är svar på en provokation.

Varför en sådan förskjutning i en berättelse äger rum är inget forskningen har gett, eller den här artikeln försöker ge, ett svar på. Framställningen fokuserar heller inte på aktörernas (tänkt autentiska) avsikter. Istället är det tolkningsprocesser kring våldsutövning som är av intresse. Jag tolkar *processen av förskjutande av ansvar i en könad riktning, från män till kvinnor*, som en *förbindelselinje* som löper mellan olika våldskontexter, och som en process genom vilken våldet försvinner.

Den brittiske kulturvetaren Stuart Hall har lyft fram hur det västerländska tänkandet syns organiserat kring ett skapande av kontraster där ett ”vi” ställs mot ett ”dom”, i en relation byggd på hierarkier (Hall 1992). Påståendet har också löpt som en röd tråd genom den postkoloniala kritiken av västerländsk kunskapsproduktion (Fanon 2002; Mohanty 2003; Mulinari et al 2005; Hjort 2015). I den här artikeln vill jag med utgångspunkt i den ”andrafiering” som kontinuerligt varit i verkan inom en västerländsk samhällsordning rikta blicken mot en effekt av denna ”koloniserande” process. Nämligen mot kraften som skapas när tankekomplex som tillskrivs ”den andra” har resonans i ”den förstas” föreställningar (här om kön och sexualitet), och existerande *förbindelselinjer* mellan de föreställda kontrasterna därmed kan upprättas och förstärkas (Lundgren & Westerstrand 2002). Vi kan också använda sociologen Lorne Losekes begrepp ”kulturell resonans” för att peka på hur normativa glidningar osynliggör mäns ansvar och synliggör kvinnor som agenter när våld ska kontextualiseras (Loeseke 2007).

Inför fallstudien: Ytterligare om artikelns bidrag och metod

I artikeln diskuterar jag en förundersökning om en ung mans, Yosefs, våld mot sin kusin, Amina, båda 14 år. Våldet begås i ett sammanhang där tal om rykten, oskuld och heder används.

Ärendet kom till min kännedom genom en förfrågan till åklagarmyndigheten om fall rörande hedersrelaterade brott, inom ramen för ett forskningsprojekt om heders-

1 Med en deskriptiv förståelse menar jag att sättet att resonera vill ge en kausal förklaring till varför våldet utövas: Kvinnan bröt mot en uppställd norm, alltså fick hon utstå våld. Förklaringen ger sig inte in på aktörernas ansvar eller normens innehåll utan relaterar våldsutövningen till en händelsekedja där norm+normbrott=våld. ”Hederskulturer” beskrivs ofta som styrda av dylika mekanismer, se tex Wikan 2004, 2009.

våld.² Ärendet valdes dels för att det illustrerar svårigheterna med att kontextualisera våld, dels för att det rörde mycket unga personer och att förundersökningen därmed fyller en särskild funktion.

Normalt inleds inte förundersökningar när den misstänkte är så ung som 14 år. Har brottet ett straffvärde som överstiger ett år eller om det finns vissa andra särskilda skäl kan dock åklagaren ändå välja att öppna en förundersökning i saken, i enlighet med Lag (1964:167) om särskilda bestämmelser rörande unga lagöverträdare, 31 §. I det aktuella fallet lades 31§ tredje stycket, punkten 3 till grund. Enligt bestämmelsen kan brott som inneburit en särskilt allvarlig kränkning av målsägandens integritet, eller har förorsakat målsäganden svåra skador, föranleda utredning.³ Det ska vara fråga om *ett särskilt intresse* för den enskilde. Åklagaren har bedömt att ett sådant särskilt intresse föreligger på Aminas sida. I ärendet finns dock inga mer preciserade uppgifter om hur bedömningens gjorts. De brott som utreds har relativt låga straffskalor – sexuellt ofredande och olaga hot – varför utredningsskäl generellt inte bör föreligga. I den anmälningsupptagning som polisen gör anges att ”det eventuellt kan finnas en hedersrelaterad hotbild mot Amina”. Jag tolkar ärendet så att det är denna hotbild – en hedersrelaterad kontext – som utgör de särskilda skäl för den enskilda som lagen omtalar, och som är grunden för att samhället ingriper.

Jag vill innan vi ger oss i kast med fallet åter framhålla att jag studerar förundersökningen som text, dvs. ett sammanhållet material, skapat av en samhällsinstitution i akt och mening att ge brottsoffer upprättelse och stärka deras ställning (Prop. 2009/10:105 s. 31). Jag har ingen insyn i hur förundersökningsarbetet har letts mer konkret. Fallet är heller inte valt för att göra poänger om hur ärenden om hedersvåld brukar hanteras, dvs. för dess generaliserbarhet. Fallstudien är kvalitativt orienterad. Ärendet har anonymiserats och ändrats så att personerna inte ska kunna identifieras.

Amina/Yosef

Amina trakasseras

Amina är 14 år och kommer från ett land i Mellanöstern. Hennes familj bor i en mellanstor svensk stad. Familjen består av mamma, pappa och två systrar. Mammans bror och hans söner och deras familjer bor i samma trakt. Här finns Yosef, kusin med Amina. Yosef är liksom Amina 14 år. Sedan en tid går han i samma skola som hon.

Ärendet handlar om att Yosef sedan några månader trakasserat och hotat Amina genom meddelanden på mobiltelefonen. Han har av vad som framkommer även hånat och trakasserat flera andra tjejer på samma skola och även tjejer i samma stad (samtidigt finns ingen samlad information om vad Yosef har skrivit till andra). Dock är

2 *Sexuellt hedersvåld – den outforskare paradoxen?* Vetenskapsrådet. Det var få ärenden som inkom denna väg (3 st.), resterande ärenden som studerats men som inte behandlas specifikt i denna artikel insamlades via Brottsförebyggande rådet, ca. 100 st.

3 Prop 2009/10:105 s. 32.

trakasserierna mot Amina grövre och innehåller rena dödshot kombinerat med sexuella utspel och hotelser om att smutskasta henne inför släkt och familj. Sedan Yosefs trakasserier startade har Amina enligt egna och systemens uppgifter haft panikångestattacker och försökt ta sitt liv.

I förundersökningen talar en syster till Amina explicit om att ”heder” är viktigt för deras släkt och kultur. Uppgifter från Amina, mamman och en av systrarna kretsar kring faran med att bli framställda i fel dager och vilka konsekvenser i form av bestraffning från släktens män det kan medföra.

Jag närmar mig utifrån dessa uppgifter Aminas våldskontext som ett sammanhang där föreställningar om rykten, oskuld och heder är centrala för de involverade aktörerna.⁴

Trakasserierna och hoten mot Amina eskalerar efter att hon och några tjejer i klassen uppsökt skolans kurator och berättat vad Yosef gör. Amina är dock ovillig att prata om de hotelser och trakasserier hon har utsatts för. Hon går motvilligt med på att följa med till kuratorn. Hon är rädd att hennes familj ska skadas av Yosef eller i värsta fall att hon ska bli dödad av någon i släkten till följd av Yosefs agerande. Att Yosefs beteende kommit till polisens kännedom, och att han stängts av från skolan, gör också att Amina och hennes familj känner sig hotade av Yosefs pappa och farbröder.

Yosef kräver svar

I den förundersökning som inleds framgår att Yosef försökt förmå Amina att berätta vad kuratorn sagt när tjejerna besökt denne för att berätta om Yosefs trakasserier. Yosef skickar många sms till Amina, nedan följer utdrag ur några:

(...) snälla berätta va den där FUCKING fula kuratorn sa?

asså jag lovar jag kommer säga till mina farbröder att dem kommer slå dig om du inte säger vad hon sa (...)

Att Yosef verkligen är upprörd över att Amina berättat om de meddelanden han skickat står klart.

Jävla fula feta tjockis! [...] om det här gör så att jag får problem kommer jag verkligen slå sönder fattar du!

Det framgår också av sms:en att även Yosef – precis som Amina och hennes mamma och systrar omtalat – är medveten om att det finns en tolkningsram inom släkten enligt vilken Yosef kan använda de manliga släktingarna som ett hot.

⁴ Eldén lyfter fram hur talet om hedersvåld gradvis vuxit fram i den svenska debatten. Från start fördes samtalet med utgångspunkt i begreppen rykten, oskuld och heder. Med tiden har den mediala och politiska diskursen smalnats av, menar Eldén, och allt mer kommit att cementeras kring begreppet ”hedersvåld” (Eldén 2014).

om du inte säger kommer jag säga till din ... pappa att du skickar nakenbilder till killar och allt annat!

jag kommer att skämma ut dig jag kommer göra så att alla hatar dig eller sprida rykten.

Ett utrymme för Yosef

Genom de inblandades tal om betydelsen av ”heder”, och genom (som vi ska se nedan) Yosefs föreställningar om sitt eget handlingsutrymme som omfattande som han agerar utifrån att han har, kan vi tolka hans agerande som att det hämtar sin mening inom ett sammanhang där heder, oskuld och rykten är centrala begrepp. I den tolkningskontexten har Yosef ett mycket stort handlingsutrymme. Exempelvis hör det att hitta på saker om Amina till det Yosef kan göra för att skada henne. Det är hans ord som kommer att gälla, medan hon kommer att få lida – ges ansvar – för det han säger. Exempel ur beslagtagna sms:

Hahah jag har berättat en annan påhittad historia för [din pappa] och han sa att han kommer knulla sönder dig hahahaha så lycka till med att vara oskuld

Hahahahhaahhah visst var det roligt när jag kom dit med min familj du fick all skit och mina föräldrar tror fortfarande att ditt fel

jag är så bra på att luras (...) det här är bara början på det dåliga älskling

Vad rör saken?

Av förundersökningen framgår att Yosef skickat mängder av nedsättande och sexuell hotfulla meddelanden, samt att han startat en mängd falska konton på en chattsida där han ömsom utgett sig för att vara Amina och ömsom försökt förmå hennes vänner att ge information om och nakenbilder på henne. Under ett och samma dygn, en dryg månad efter att Yosef polisanmälts av skolan, skriver han i sms till Amina:

Gud va skönt att knulla din trånga fitta

Tänk dig att ha min kuk i din trånga fitta och höra dig stöna.
(..)

Jag ser dig inte längre som min släkting utan som min tjej.

Av polisens dokumentation framgår att Yosef agerar med en hög grad av medvetenhet: Såväl Aminas bräckliga subjektsposition inför släkten, vilket framgår ovan, som hans eget behov av att försvara sig *inför skolan* är undertexter i hans meddelanden.

Jag kommer vara snäll i skolan men inte hemma.

Och om du tjallar för rektorn imorgon kommer jag att säga att jag inte vet vad du menar jag kommer leka dum.

Det framkommer att Yosef inte syns frukta att bli kritiskt tolkad i hägnet av den egna familjen.

Jag berättade för min pappa och han blev inte arg

Asså hur fan kunde du gå och säga till rektor fattar du inte att det är du som kommer att få problem! (...)

Normer utmanas

Yosef visar tydligt att han inser att han deltar i ett spel där Aminas trovärdighet och rykte står på spel. Yosef har – inom denna livskontext – inget ansvar. Amina ges ansvar.

Såväl Aminas skola som polisen reagerar dock på Aminas situation. Efter att ha tagit del av hennes berättelse stänger skolan av Yosef och gör en polisanmälan. På den samhälleliga arenan uppträder sålunda aktörer som bryter med det handlingsutrymme Yosef ser ut att ha räknat med att ges.

Åklagaren väljer att inleda en förundersökning om Yosefs agerande med hänsyn till Aminas särskilda intresse av saken. De brott som utreds är olaga hot och sexuellt ofredande.

En våldsam ung man

Yosef har enligt uppgifter i förundersökningen en lång historia av att bete sig kränkande och gränslöst mot tjejer i sin omgivning. Enligt uppgifter ska Yosef ha trakasserat och hotat ett stort antal jämnåriga tjejer i skolan. Aminas kompis Jessica menar tom att ”Yosef har koll på alla tjejer i hela området födda -xx”, samt att ”alla i dansklassen på X-skolan är utsatta för Yosef” och att han skickar kränkande meddelanden till mängder av tjejer i sin egen ålder. Även Yosefs pappa har enligt Aminas systrar och mamma agerat sexuellt offensivt mot systrarnas vänner. Det är således möjligt att tolka Yosef som en våldsutövande ung man som, med stöd av sin familj, har kunnat gå långt i trakasserier av flera unga kvinnor och en ung kvinna tillika släkting i synnerhet, och som i sin våldsutövning mot henne kan hämta stöd i, och utöva hot och våld med hjälp av, föreställningar om rykten, oskuld och heder.

Tolkningskontexter

När jag nedan analyserar förundersökningen placerar jag in aktörerna (Amina, Yosef och ”vännerna”) i tre olika tolkningskontexter – tre olika kontextualiserande ambitioner. De tolkningskontexter jag opererar med är 1) det ”traditionella hedersvårdsperspektivet” (se ovan), där våldet ses som ”en logik” knuten till kvinnors normbrott

och där ett skillnadstänkande strukturerar förståelsen, 2) en där parterna ses som ungdomar vilka agerar i en svensk vardag av ungdomsliv och där kön, etnicitet och klass kan ges betydelse, men inte måste, och 3) en kontext där kön, etnicitet, ålder och våld problematiseras utifrån ett sammanhållet perspektiv på våld, kön och kultur.

Centrala teman som jag strukturerar tolkningarna kring är *Aminas våldsverklighet*, *Yosefs ansvar* och *vännernas roller*.

Utredningen

Varför Amina? – Sökandet efter hedersrelaterat våld

Ett första och centralt spår som framträder i förundersökningen rör frågan om motivet för Yosef att rikta sina gärningar mot just Amina. Jag ser frågeställning i ljuset av den första tolkningskontexten. Där ses våld i hederns namn som en reaktion på kvinnans överträdelser av normer, ett konkret motiv för våldet bör därmed sökas.

I förhöret får Amina frågor om hur det hela började. Varför tror hon att hon är den som blir utsatt? Amina menar själv att det skedde ”plötsligt”. Något som handlar om släktens syn på henne, eller att hon överträtt en regel genom att äventyra sitt rykte märks inte. Det är Yosef som aktualiserar tal om rykten, heder och oskuld i sina meddelanden, men då för att förmå Amina att tåla hans trakasserier.

I förhöret spelar dock motivet för Yosefs gärningar en framträdande roll. Förhørsledaren gör upprepade försök att kontextualisera det Amina utsätts för i linje med det jag kallat den ”traditionella” förståelsen av hedersvåld, där hennes normbrott ses som utlösande faktor för våldet. Finns det något ”där bakom” som gör att hon är den som är utsatt? Ur förhöret:

F: Men hur känns det när han skriver så? Vill inte du att hon ska leva längre eller, hur känns det?

A: Alltså det känns jobbigt alla fall typ, skriva så till andra om mig.

F: Har han skrivit så till dig också?

A: Nej, nej

F: Mm.

A: Jag tror inte det.

F: Vad tänker du när han skriver så då?

A: Typ, jag vet inte.

F: Nej.

A: Att jag inte duger eller, jag vet inte.

F: På vilket sätt skulle du inte duga?

A: Jag vet inte.

F: Nej. Är det här sådant som dina fa, föräldrar och din familj vet om också, eller?

A: Mmhm.

F: Vad säger de då när det kommer sådana sms?

A: Alltså jag vet inte.

F: Nej.

A: Alltså alla blir ju ganska chockade för det är ju släkt och så.

F: Mm, mm. Mm. Mm. Jag tänker varför, varför skulle han skriva så då? Varför. Vad tänker du, varför skulle inte du duga för honom, vad?

A: Alltså, nej, alltså jag vill in... Jag vet inte.

F: Nej.

A: Fast det är inte så att jag har något med honom att göra men

F: Mm.

A: ändå så.

Nära förbundet med tanken att Yosefs våld har med Amina att göra står tanken att Amina har haft ihop det med Yosef. Föreställningen att våld i hederns namn emanerar från ett normbrott från kvinnans sida är på så vis högst närvarande i utredningen. Amina får inte frågan rakt ut om hon har haft ett förhållande med Yosef, men hon besvarar den ändå i förhöret. Samma fråga ställs också till andra som hörs i utredningen. Ur förhör med en socionompraktikant på skolan:

”[Petra] tillfrågas om hon vet om Yosef och Amina har/har haft någon kärleksrelation. Petra säger att hon själv frågat Amina om detta och fått ett nekande svar tillbaka. (...)

Petra tillfrågas om hon vet varför Yosef skriver som han gör till Amina.

Petra säger att enligt Amina ska de aldrig haft något ihop och han har aldrig sett henne utan kläder eller så.

Petra tillfrågas om hon vet om Yosef har en hållhake på Amina. Petra säger att hon inte har en aning om detta men säger att hon har tänkt i samma banor själv.”

Också kuratorn får dessa frågor:

”Evy tillfrågas om hon har någon uppfattning varför Amina är den som är mest utsatt nu. Evy säger att hon inte har en aning om varför det är så.

Evy tillfrågas om hon känner till om det funnits någon kärleksrelation mellan Amina och Yosef. Evy säger att hon inte har en aning men tror inte det”.

Även Aminas kompisar får frågor om relationen mellan Amina och Yosef.

”Jessica tillfrågas om hon vet om Amina och Yosef har haft någon relation. Jessica säger att de inte haft det och att Amina ’hatar’ Yosef. (...)

Jessica tillfrågas om hon vet om det finns en ’hållhake’ som Yosef har mot Amina eller familjerna mot varandra.”

”Något mer”

Det framgår som sagt av förundersökningen att ett viktigt spår är tanken att Amina kan ha gjort något som nu gör att Yosef är våldsam. Teorierna koncentreras till att hon kan ha haft en relation med honom. Till detta knyts frågor kring om det är farligt för Amina om det kommer fram till hennes familj vad Yosef gjort. Amina svarar att familjen vet, att de är chockade men har stöttat henne så här långt.

Amina fruktar dock att bli bortsänd på grund av det inträffade. En grupp kuratorer uppsöker polisen för att lämna in material till utredningen, bland annat visar de sms som Amina har skrivit.

”[Kuratorspraktikanten] berättade att Amina har skrivit till henne via sms och sagt att om något mer kommer fram till Aminas föräldrar så kommer hon att skickas till släkt i Turkiet. [Hon] visade mig det sms som Amina skrivit.”

Detta ”mer” som Amina talar om – hur bör vi förstå det? Handlar det om sådant Amina gjort och som ger henne fog att frukta familjens agerande? Om så ter det sig viktigt att borra i Aminas uppgifter om familjens inställning, liksom frågan vad hon kan ha gjort som förmått Yosef att agera som han gör.

Ryktets makt

Använder vi istället ett perspektiv som sätter *ryktets roll i centrum* kan vi se Aminas rädsla för att ”något mer” ska framkomma som ett uttryck för just ryktets makt. I det ljuset kan vi t.ex. förstå den starka ovilja Amina uppvisar inför att tala om eller återge de kränkningar Yosefs meddelanden innehåller. Hon vill inte att någon av skolans personal ska kopiera eller ens skriva av de meddelanden hon fått av Yosef, men går med på att visa dem för kuratorn. I den våldsprocess Amina befinner sig i är varje nytt påstående om henne en fara. Det Yosef säger kan ”fastna” på henne, oaktat vad hon har ”gjort” (Eldén 2003).

Det sagda ger skäl att vrida fokus från Aminas agerande – det har lite med våldet att göra – till vad Yosef säger och gör – det bestämmer Aminas status. Ändå syns ett driv i utredningen vara att få klarlagt vad Amina kan ha gjort. Det är där våldets förklaring antas kunna ligga, och därmed dess lösning? Att skydda Amina?

En ungdomskontext

I fallet där Yosef förföljt och hotat Amina är det ostridigt att det finns föreställningar om rykten, oskuld och heder som är viktiga för centrala aktörer: släkt och familj.

Ytterligare en tolkningskontext förefaller dock relevant att ta upp när förundersökningen rörande Yosefs gärningar ska förstås: Att beakta ålder och etnicitet inom ramen för en svensk tonårskontext.

De inblandade huvudpersonerna i fallet är ungdomar som är 14 år gamla. Går vi till ett ”normal-svenskt”, i normativ betydelse, sammanhang vet vi dels att många ungdomar har romantiska och/eller sexuella relationer med varandra och dels att de sociala praktiker och sätt att tolka världen på som präglar en ungdomskontext, med

exempelvis särskilda uttryck och intressesfärer, kan ha andra betydelser än dem som gäller i samhället i övrigt.

Sociologen Bodil Pedersen påpekar faran med att stereotypifiera, med Pedersens term, minoritetskvinnor och deras syn på sexualitet. Även om kvinnor från icke-västliga kulturer syns vara de minst sexuellt aktiva bland ungdomsgrupper i Danmark, säger Pedersen, har många av dem sex (Pedersen 2007:178, Byriel & Rasmussen 2002). ”But conducting their lives in creolized ways, they had sexual relationships while pretending abstinence” (Pedersen 2007:178).

Ur ett perspektiv kan frågorna om Aminas och Yosefs relation därför ses som ett sätt att relatera till kunskaper om att unga tjejer med icke-västlig bakgrund, och som ser ut att praktisera avhållsamhet, väl kan ha sexuella relationer men vara rädda för att berätta det. Genom att söka information om ifall Amina har praktiserat en sådan dubbelhet tänker sig polisen i så fall kunna skapa en bild av – kontextualisera – Aminas potentiella utsatthet och huruvida fler personer i hennes egen eller Yosefs familj är beredda att sätta hoten i verket.

Samtidigt ter sig utredningens fokus svårare att förstå om vi tänker på skälen för att den startats. I Lagen om unga lagöverträdare anges i 31 § att en förundersökning kan inledas om ett enskilt intresse påkallar det (st. 3 pkt. 3). Det krävs då att en särskilt allvarlig kränkning har begåtts. Det är Aminas intresse som föranleder att utredningen genomförs. Om Yosef antas allvarligt ha kränkt Amina, vad består kränkningen i? Är det att han har trakasserat henne och hotat henne till livet? Är det att han hotar henne till livet och utsätter henne för ryktets makt, och därmed gör hennes liv och position osäker i hennes egen grupp? Eller är det Aminas familj som kränkt henne allvarligt genom att se Yosefs trakasserier som uttryck för fel Amina begått, varpå de börjat uppträda hotfullt mot henne på sätt som skrämt henne till livet?

I utredningen framgår det inte hur den allvarliga kränkningen som ska föranleda att undersökningen startas tolkas, vem eller vilka som anses ha begått den. Amina konstrueras dock som utsatt/kränkt och det är för att ta till vara hennes intresse som utredningen bedrivs (Lag om särskilda bestämmelser rörande unga lagöverträdare, 31§ pkt. 3 st. 1, Prop. 2009/2010:105). Ändå framträder en återkommande misstänksamhet mot Amina; hon konstrueras som ogenomskinlig, som att hon döljer något. Hennes omgivning frågas ut om vilka ”hållhakar” Yosef kan ha på henne. Tanken att våldet startar för att – som Amina säger – ”inget särskilt” hände syns inte vara en tolkningsram.

Yosef, en omogen kille – med diagnos?

Som jag framhållit i inledningen av artikeln tolkar jag *närheten* mellan de föreställt – och på vissa sätt – åtskilda sammanhangen ”svensk kultur” och ”hederskultur” som en särskild utmaning för ambitionen att kontextualisera levda liv i möte med rätten. Ett exempel på detta utgör talet om Yosef som en omogen kille inom ramen för en ungdomskontext.

Flera tjejer som hörs i utredningen omtalar Yosef som omogen. På ett liknande sätt omtalas hans beteende av delar av skolpersonalen, men då med en vinkling mot psykisk

ohälsa eller en diagnos. Kuratorspraktikanten tillfrågas hur hon uppfattar Yosef och berättar att hon ser honom som ”en kille som inte har den sociala förmågan och skulle behöva en utredning.” Hon beskriver vidare Yosef ”som en mobbare men ingen vanlig mobbare, lite som att han skulle kunna ha Torretts (sic.) syndrom med anledning av att han bara säger fula och kränkande saker hur som helst.”

Yosef själv syns välja att ibland aktualisera en liknande tolkningsram. Enligt skolans rektor brukar Yosef pendla mellan att medge vad han gjort och då säga sig vilja ha skolans stöd för att få hjälp för sitt beteende, och att förneka det han gjort.

”Karl-Johan uppger att Yosef då börjat gråta och blir ledsen och erkänner att han skrivit dumma saker på nätet och uppger att han mår dåligt och vill ha hjälp med sitt beteende och vill prata med en psykolog. När Karl-Johan återgår till normal samtalston och försöker reda ut vad Yosef vill ha hjälp med så ändrar sig Yosef igen och slutar gråta och säger ’men jag har inte gjort något’. (...) Karl-Johan upplever Yosef som labil och att Yosef inte mår bra psykiskt.”

Även en fältassistent har uppmärksammat beteendet.

”Leif berättar att Yosef ofta är ångerfull vid samtal men efteråt har det framkommit av andra elever att när Yosef kommit ut från samtalen så brukar han mest skratta och säga att ’nu lurade jag dem igen.’”

En aktör med strategier?

Yosef visar genom sin pendling mellan å ena sidan skuld/skam/diagnospåtagande rörande våldet och å andra sidan ett avståndstagande från ansvar, ett förhållningssätt till sin våldsutövning som liknar det svenska våldsutövande män befunnits inta. Lucas Gottzén visar i intervjuer med våldsutövande män hur männen pendlar mellan ”talad skam” inför, och rättfärdigande av, sitt våld. Gottzén pekar på hur skam som intagen hållning verkar i ansvarslettande riktning för männen (Gottzén 2013; se också Boëtius 2015; Lundgren-Sörli 2005; Brantsaeter 2001).

Yosef laborerar öppet med skam som förhållningssätt, för att sedan under lika accentuerade former ta tillbaka detta och istället skratta bort det hela. Det (utöver hans låga ålder) skiljer honom från de svenska männen i Gottzéns studie. Dubbelheten inför våldsutövningen delar de dock, liksom – i min tolkning – strävan att tona ner sitt ansvar för det gjorda.

Dumma saker

När Yosef själv hörs om sitt agerande mot Amina förlägger han sina gärningar inom ramen för det jag tolkar som en avkontextualiserad ungdomssamvaro: I förhöret med polisen förklarar han den uppkomna situationen med att han först bara småretats med Amina, men sedan velat hämnas på henne när hon skvallrat om saken till skolan. Han blev då arg.

Ur sammanfattningen av förhöret med Yosef:

”Yosef ombeds berätta vad som hänt och säger att det började i skolan och att Yosef gjorde dumma saker och småretades. Amina tjallade för sina vänner och hon tjallade varje ord han sa. (...) Yosef blev avstängd från skolan i två veckor. Han ville därför hämnas och skickade därför dåliga sexuella bilder och hot till Amina.”

Riktade hot eller ”vad som helst”?

En konsekvens av den tolkning av Yosef som en omogen person, eller en person med en diagnos/personliga eller psykiska problem, som flera företrädare för skolan gör är att ansvaret för hans våld också här ser ut att förflyttas steget bort från honom. Ett uttryck för detta är när kuratorspraktikanten omtalar Yosefs beteende som att han ”säger fula och kränkande saker hur som helst”. Ser vi hur Yosef uttrycker sig till Amina i riktade hot och med referenser till hennes position inom släkt och familj ter sig hans hot vara både uttänkta och effektiva. Som framkommit ovan är Yosef väl medveten om de skiftande normsystem som skola respektive släkt och familj representerar när han vänder sig mot Amina. Medan talet till henne är präglad av hotelser, självförhärliganden, dödshot och referenser till rykten, oskuld och heder, väljer han att tala om att han ”småretades” och sökte hämnd för att Amina ”skvallrat” i samtal med polisen, liksom att han gråter och efterfrågar psykologiskt stöd när han talar med vuxna i skolan.

Aktören talar – men bleknar

Intressant är därför att notera att Yosef i det förhör polisen håller med honom faktiskt axlar aktörskap rörande sina gärningar, om än i kombination med att han kraftigt tonar ned vad han gjort. Han berättar att det började med att han gjorde dumma saker och småretades.

Han menar att Amina och hennes kompisar gått till rektor

”...för att han gjort dumma saker mot dem. Han kunde småretas (...)”

Yosef säger inget om någon relation eller något annat som skulle ha satt igång det hela. Istället talar han om hämnd för att Amina skvallrat om hans sms. När förhørsledaren mot slutet av förhöret återvänder till det Yosef berättat om rörande upptakten till hoten och trakasserierna märks dock en förskjutning:

”På fråga vad de småretades om i början säger Yosef att han inte minns. (...) Han säger att de kan ha småretats i början på februari eller i slutet på januari.” (FU s. 69)

Förhørsledarens glidning från Yosefs aktörskap, till ett gemensamt agerande där ”de småretades” och där Yosef enligt utskriften anammar förskjutningen, kastar ljus över en process – ett perspektiv i verkan – där våldet ges möjlighet att försvinna eller i alla fall ”tunnas ut” som klandervärd gärning. Med Brantsaeter och Gottzén kunde vi säga att Yosef erbjuds en utväg mot ett reducerat ansvar för våldet, i utbyte mot den skuld han visat sig beredd att axla i sin beskrivning.

Det sagda pekar mot att även när Yosef ses som en kille i skolan med personliga problem, eller som enligt sin egen utsaga ”småretats och gjort dumma grejer”, finns ett utrymme för att förskjuta fokus från Yosef till att också involvera Amina i händelseutvecklingen. Yosef uttrycker själv en sådan länk mellan våldet och Amina: ”Yosef säger att när han var arg så kände han för att skriva till Amina.”

Att skapa svenskhet i närhet av våldet

Som jag tolkat det aktuella ärendet är förundersökningen påkallad av Aminas situation. Hon har utsatts för vad som tolkas som allvarliga kränkningar av sin integritet, 31 § 3 st 3 p, Lag med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare, och en förundersökning kan då startas trots att de involverade är så unga som 14 år. Samtidigt framkommer att också andra tjejer utsatts för Yosefs hot och kränkande beteenden. Till skillnad från det allvar som präglar inställningen till Aminas situation, en situation vars konsekvenser framgår av de psykiska besvär Amina fått av hoten, framhåller dock de kompisar till Amina som hörs att de inte ser Yosefs gärningar mot dem som särskilt allvarliga.

”Maja uppger att hon inte bryr sig så mycket om de otrevliga grejerna som han skrivit till henne. (...) Maja tycker mest synd om honom då hon upplever det som att han har problem med sig själv och att det är därför han håller på som han gör.”

”Sanna berättar att hon någon gång har pratat med Yosef i skolan men att Yosef då sa att han skulle slå henne men det var inget hon brydde sig i då det är så han håller på och hon blev inte ens rädd.(...) Sanna brydde sig dock inte och upplever Yosef som väldigt omogen.”

”Katja berättar att hon tidigare blivit retad av Yosef i skolan och att han kallat henne en massa fula ord exempelvis ’tjocka hora’. (...)Katja uppger att det inte är roligt men att hon inte tar åt sig och bryr sig inte om det.”

Betraktar vi Yosef i termer av en rasifierad tonårskille med låg status i skolan kan vi förstå tjejernas brist på reaktioner i ljuset av konkurrerande maktordningar där Yosef i kraft av att vara underordnad vad avser ålder (”omogen”) och etnicitet (icke-svensk) inte förmår skada dem, vilket han däremot förmår med Amina. De kan därför förhålla sig kallsinniga till hans trakasserande sätt. Tolkningen pekar mot maktordningar som interagerar och skapar tillfälliga ytor av (brist på) inflytande, vilket kan verka både stabiliserande som destabiliserande av de större strukturer som omger parterna.

Ett sammanhållet perspektiv

Betraktar vi de hörda tjejernas inställning ur ett perspektiv där ryktets makt sätts i centrum kan vi se tjejernas nedspelade av Yosefs trakasserier i ett något annat ljus. Att framhålla att man ”inte bryr sig”, dvs. att inte visa sig berörd av kränkningarna, kan i det ljuset ses som ett sätt att parera den blick jag visat skymtar i utredningen, där

den som blir trakasserad kan komma att antas ha gjort något som startat saken. Den som svarar – visar sig berörd – riskerar att dras in i en tolkningsvärld där det anses att man själv har gjort något. Ett rykte kan uppstå, med konsekvenser för tjejen situation (Ambjörnsson 2000; Berg 1999).

Aminas vän Jessica relaterar som jag förstår det till den tolkningsramen när hon ovan framhåller att Amina ”hatar” Yosef. Blotta misstanken att Amina ”släppt in” Yosef kan bli farlig för Amina när gärningarnas tyngd och skada ska avgöras.

”Jessica säger att Amina aldrig svarat Yosef eller skickat någon bild på sig själv. Jessica säger att Amina inte är en sådan typ av tjej.”

Även Katja håller avståndet intakt till Yosef.

”Katja berättar att hon har en konversation kvar från ett Kik-konto som skrivits till henne. Det är skrivet från Kik-kontot ’AminaPina’. Katja visar upp konversationen för förhørsledaren, och det går att läsa följande: ’skicka en bild’, ’snälla hora’. Katja har dock inte svarat på något av detta.”

Tolkad så ter sig strategin att inte svara ett oönskat meddelande som en åtgärd som ska skydda tjejerna mot att förstås som medaktörer, dels inför Yosef, men också inför den berättelse om hans våld och trakasserier som till exempel utredningen kan vara i färd med att skapa.

Amina som integrationsagent

Ytterligare en tolkning av vännernas hållning är att de spelar ner sina erfarenheter av att leva i en miljö där hot och sexuella ofredanden förekommer. De menar sig rent av inte ha med saken att göra: ”Jag bryr mig inte”, ”jag blev inte ens rädd”. De vill för egen del inte anmäla Yosef (eller någon annan). Samtidigt framgår att det också är fler killar än Yosef som agerar sexuellt kränkande mot tjejer:

”Maja berättar (...) att det finns fler killar som skriver liknande saker som Yosef men kommer undan med det och att Yosef har fått skulden för en del saker som andra har skrivit.”

Ett sätt att förstå den distansering som Aminas kompisar iscensätter är att se det som ett sätt att skapa ”svenskhet” som länkat till jämställdhet, starka kvinnor och fria liv (Lundgren & Lilja 2003; Alina 2011; M. Lundgren 2011). Antropologen Louise Lund Liebmann diskuterar i sin avhandling om våldsutsatta minoritetskvinnor vid skyddade boenden i Danmark hur kvinnorna från etniska minoriteter tenderar att bli tolkade som *integrationsagenter* (Lund Liebmann 2014, som också stöder sig på Rugkåsa 2012). Det våld gärningsmän ur kvinnans egen etniska grupp utsatt henne för förstås inte bara i termer av en kontrast till ett danskt förhållningssätt. Våldet tolkas också som ett uttryck för gruppens försök att förhindra kvinnan att bli dansk och ta

till sig de danska värderingarna (jämlighet, sexuell frihet). Genom sina kontakter med det danska samhället blir kvinnan en aktör som både kan spegla det gamla, som hon måste göra sig fri från om hon vill få våldet att upphöra, men också det nya, vars värderingar nu ska ta plats i hennes liv: den danska jämställdheten (Lund Liebmann 2014:97, 216). Våldet är därmed både det som plågar kvinnan och det som kan föra henne till en räddning – att komma undan ”sin kultur” och inlemmas i det danska.

Lund Liebmann lyfter fram hur användandet av symboliska gränsmarkörer är i verkan i de processer som skapar kvinnorna som integrationsagenter (2014:189; Lamont & Molnár 2002). Dessa är de konceptuella distinktioner som används av sociala aktörer, för att kategorisera objekt, praxis liksom tid och rum. De är i verkan när personer kategoriseras av en omgivning, mot bakgrund av föreställningar om exempelvis kulturell och etnisk gemenskap med andra.

Att inte bry sig – till skillnad från Amina vars liv ser ut att störta samman – kan i detta ljus ses som den symboliska gränsmarkör som konstituerar Amina som utsatt och den egna positionen som icke-berörd.

Kontextualiserandets konst - våldsförståelser med konsekvenser

De förståelser och processer jag lyft fram som verksamma i ärendet, som jag i delar kopplar till försöken att kontextualisera Aminas situation, ska inte tolkas som att jag ser den situation som Amina lever i och det våld hon utsatts för och hotas av, som ”lika” eller ”samma” som det hennes vänner råkat ut för. Som jag lyft fram är Aminas position underminerad och hon är mycket pressad och hotad av Yosefs agerande. Det är viktigt att uppmärksamma hennes situation och beivra de brott hon utsätts för.

Det jag önskat diskutera i den här artikeln är, med straffrättaren Nicola Lacey's farhågor som utgångspunkt, hur ambitionen att kontextualisera våld bär på risker. Jag har särskilt pekat på hur förståelser och synsätt över föreställda kulturella gränser – att våld kan knytas till kvinnans beteende och att hon sålunda är våldets startpunkt – kan gripa in i och förstärka varandra i en riktning som gör att våldet halkar ur fokus. Periodvis framstår förundersökningen som ett pussel som handlar om att avtäcka Aminas sexuella kontakter, eller punktera hennes döljande av dessa. Häri ligger, givet förundersökningens pedagogiska roll – den startar för att ta tillvara en ung persons, Aminas, intressen som kränkts för att påvisa att samhället ser allvarligt på det inträffade – en viss ironi. Yosef kan på motsvarande sätt tolkas som att han erbjuder ett urvattnat ansvar, i utbyte mot att han inser att han inte kan fortsätta i samma spår. Det våld han utövat mot Amina i form av hotelser och sexuella kränkningar utreds och benämns, men när det kontextualiseras blir det omtalat som att han ”retades och gjorde dumma saker”, som sedan blir till att ”de småretades”. Allvaret i det skeddä blir synligt i det att polisen utreder saken. I det konkreta talet om våldet är det däremot svårare att hitta spår av det särskilda intresse hans gärningar skulle ha inneburit en kränkning av för Aminas räkning.

I processen har vidare, hävdar jag, ”svenskhet” konstruerats som något som innebär engagemang mot våld. Ändå ville ingen av Aminas vänner själva anmäla vad de varit

med om. Parallellt med att Yosefs våld å ena sidan utreds och å andra sidan tonas ner, skymtar ”lagoma” trakasserier som den fond mot vilka Yosefs grövre gärningar tolkas av ”vännerna”. Frågan vad de andra killar som skickar sms gör hålls dock utanför utredningen – som ju är en förundersökning om Yosefs våld mot Amina.

Genom att växla mellan olika våldskontexter – kontextualiseringar – kan Amina och Yosef hanteras i delvis skilda universum. ”Heder” görs i dessa växlingar, menar jag, till något som fästs vid hennes person och agerande, medan Yosef ser ut att tolkas i termer av ”stökig kille” – i ett jämställt land.

Ett rättsväsende i möte med kön och kultur

Så hur skulle rättsväsendet ha gjort? Är det inte bra att samhället inskred? Jo, det är viktigt att se och betona att ansträngningarna för att agera mot Yosef bärs av ett engagemang att stoppa våldet. Samtidigt tar kontextualiseringen vissa tillsynes kulturellt igenkänningsbara vägar vilka vi bör problematisera.

I praktiken sker centrala delar av kontextualiseringen inom en ram vars fokus är ställt mot tanken att det våld Yosef utövar är rationellt, i betydelsen att Amina har gjort något. Det innebär, i så fall, att den tankeram som misstänks omgärda våldet och som är bärande i talet om rykten, heder och oskuld – och som kontextualiseringen ser ut att vilja belysa – som sådan inte utmanas.

I det framtida arbetet är det därför viktigt att vara uppmärksam på dessa processer och hur de länkar till förståelser av kön och våld. Våldets kontext är, med Lacey, inte bara ”utanför” lagen, och heller inte, menar jag, utanför ”den svenska” kulturen.

Om man ser förskjutandet av ansvar för våld från den utövande mannen till den utsatta kvinnan som *en förbindelselinje* mellan olika våldskontexter (Lundgren & Westerstrand 2002), en inom-/utomrättslig kontext, en ”svensk-svensk”-/hederskulturell kontext, är de mönster jag spårat i utredningen inte slumpmässigt uppkomna. De ingår i den kulturella resonansbotten, med Loeseke, som utgör det svenska samhället där utredningen bedrivs och där våldet har utövats (Loeseke 2007). De svårigheter Lacey pekar på när hon problematiserar en kontextualisering av rätten är ur detta perspektiv inte akademiska. De speglar reella svårigheter och faror som kan verka även när samhället reser sig och agerar mot våldet.

Referenser

- Ambjörnsson, F (2004) *I en klass för sig. Genus, klass och etnicitet bland gymnasietjejer*. Ordfront.
- Baldini, M. (2013) *I objektivitetens sken: en kritisk granskning av objektivitetsideal, objektivitetsanspråk och legitimeringsstrategier i diskurser om dömande i brottmål*. Makadam förlag.
- Boëtius, S. (2015) *Män, våld och moralarbete. Rapporter från män som sökt behandling för våld i nära relationer*. Lund Dissertations in Sociology, Volym: 110, Lund .

- Marianne C. Brantsæter (2001) *Møter med menn dømt for seksuelle overgrep mot barn*. Unipub forlag.
- Brune, Y. (2002), "Invandrare" i mediearkivens typgalleri. I *Maktens (o)lika förklädnader: kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige: en festskrift till Wouokko Knocke*, s 151–181.
- Brune, Y. (2006) "Den dagliga dosen. Diskriminering i Nyheterna och Bladet" I (red) Camauër, L. & Nohrstedt, S-A (2006) *Mediernas Vi och Dom. Mediernas betydelse för den strukturella diskrimineringen* SOU 2006:21 s. 89–122.
- Burman, M. (2007) *Straffrätt och mäns våld mot kvinnor. Om straffrättens förmåga att producera jämställdhet*. Iustus förlag.
- Carbin, M. (2010) *Mellan tystnad och tal. Fickor och hedersvåld i svensk offentlig politik*. Stockholm Studies in Politics 134. Stockholm, Stockholms universitet.
- Derrida, J. (1992) "Force of Law: 'The Mystical Foundation of Authority'", in D. Cornell et al (eds) *Deconstruction and the Possibilities of Justice*. New York Routledge.
- Diesen, C & Diesen, E. (2013) *Övergripen mot kvinnor och barn: den rättsliga hanteringen*. Norstedts Juridik.
- Diesen, C. (red) (2005) *Likhet inför lagen*. Natur och kultur.
- Ektröm, S. (2009) *Hedersmorden och orden: berättelser om kultur, kritik och skillnad*. Makadam.
- Eldén, Å (2003) *Heder på liv och död. Våldsamma berättelser om rykten, heder och oskuld*. Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.
- Eldén, Å (2014) "När mord blir emblematiska. Våld mot kvinnor i turkisk och svensk media." *Tidskrift för genusvetenskap* 35(2–3): 130–151.
- Eldén, Å. & Westerstrand, J. (2004) "Hederns försvarare. Den rättsliga hanteringen av ett hedersmord". *Genusvetenskaplig tidskrift* 25(3); 35–56.
- Fanon, F. (2002) *Jordens fördömda*. Leopard förlag.
- Gottzén, L (2013) Skam, maskulinitet och respons på mäns våld mot kvinnor. *Socialvetenskaplig tidskrift* nr 2/2013.
- Hall, S. (1992) *Modernity and Its Futures (Understanding Modern Societies)*, Polity Press.
- Hjort, E. (2015) *Förtvivlade läsningar. Litteratur som motstånd & läsning som etik*. Glänta förlag, Göteborg.
- Jeffner, S. (1997) *Liksom våldtäkt – typ. om betydelsen av kön och heterosexualitet för ungdomars förståelse av våldtäkt*. Uppsala universitet.
- Kraft, M. (2008) *Hedersrelaterat våld och mäns våld mot kvinnor – en kulturell skillnad? En kvantitativ innehållsanalys av nyhetsrapporterings bild av hedersrelaterat våld i jämförelse med bilden av mäns våld mot kvinnor*. Examensarbete magisternivå, 15 hp, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.
- Lacey, N. (2002) "Violence, Ethics and Law. Feminist Reflections on a Familiar Dilemma", i (red) James, S. & Palmer, S. (2002) *Visible Women: Essays on Feminist Legal Theory and Political Philosophy*. Bloomsbury Publishing.
- Lernestedt, C. (2010) *Dit och tillbaka igen: om individ och struktur i straffrätten*. Iustus.
- Loeseke, D. (2007) "The Study of Identity as Cultural, Institutional, Organizational

- and Personal Narratives: Theoretical and Empirical Integrations”. *The Sociological Quarterly* (48)4:661–688.
- Lund Liebmann, L. (2014) *Et spørgsmål om ære?* Københavns Universitet, Det Humanistiske Fakultet.
- Lundgren, E. (1995) *Våldets normaliseringsproces. Två parter, två strategier*. ROKS.
- Lundgren, E., Heimer G., Westerstrand J & Kalliokoski A. (2001) *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige*. Umeå, Uppsala universitet/Brottsoffermyndigheten.
- Lundgren, E. & Westerstrand, J (2002) Fadime, patriarkatet och våldet, i (red) Satu et al; *Itkua ikä kaikki?* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lundgren E. & Lilja, L. (2003) ”Ett övergrepp av ’dom’ mot ’oss’”, *Dagens Arena* 2 s. 58–59.
- Lundgren, E. (2005a) ”Könat våld – nya våldsbilder, krockande förståelser och utmaningar i praktiken” i *Socialmedicinsk tidskrift* 82(6) s. 483–489.
- Lundgren, E. & Westerstrand, J. (2005b) ”Behövs en sammanhållen våldsförståelse? I *Socialmedicinsk tidskrift* 82(6) s 503–513.
- Lundgren, M. (2011) ”Diskurser om mansvåld”, i Listerborn, C. et al (red) *Våldets topografier. Beträktelser över makt och motstånd*. Bokförlaget Atlas.
- Lundgren Sörli, E. (2005) ”Våldsutövande män i samtalsterapi: Makt och vanmakt.” *Socialvetenskaplig tidskrift*. 82(6).
- Mellberg, N. (2004) *Mäns våld mot kvinnor. Synliga mödrar och osynliga barn*. Uppsala, Uppsala universitet.
- Minoo, A. (2011) ”Den jämställda rasismen och de barbariska invandrarna. ’Hedersvåld’, kultur och skillnadens politik”, i Listerborn, C. et al (red) *Våldets topografier. Beträktelser över makt och motstånd*. Bokförlaget Atlas.
- Mohanty, C. (2003) *Feminism without Borders: Decolonizing Theory, Practicing Solidarity* Duke University Press Books.
- Motturi, A. (2007) *Etnotism: en essä om mångkultur, tystnad och begäret efter mening*, Glänta produktion.
- Nordborg, G. (red) (1995) 13 kvinnoperspektiv på rätten, Iustus förlag.
- de los Reyes, P. (2003) Patriarkala enklaver eller ingenmansland. Våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige, Libris.
- Westerstrand, J (2010) ”Kung slår dam. Våldsforskningsmetodologi i jämställda Sverige”, i *Sociologisk forskning* #2 2010.
- Wikan, U. (2003) *For ærens skyld : Fadime til ettertanke*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Wikan, U. (2009) *Om heder*. Bokförlaget Daidalos.

Offentligt tryck

- Prop. 2009/10:105 Barn under 15 år som begår brott
- SOU 1995:60 Kvinnofrid, Del A Huvudbetänkande
- SOU 2014:49 *Särskilda insatser för hedersrelaterat våld och förtryck*
- Regeringens skrivelse 2007/08:39 *Handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer*. Myndighetsrapporter.

- Lst Östergötland (2011) *Att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck – delredovisning*. Lästyrelsen Östergötland.
- Lst Östergötland (2010) *Våld i hederns namn*, Handbok Länsstyrelsen i Östergötland
- Lst Uppsala (2008) *När man kroccar: ett handläggningsstöd för socialtjänsten om hedersrelaterat våld och generationskonflikter kring traditioner, seder och bruk*. Länsstyrelsen i Uppsala .
- Nationellt Centrum för Kvinnofrid (2014) *Våld och hälsa. En befolkningsundersökning om kvinnors och mäns våldsutsatthet samt kopplingen till hälsa*. Uppsala universitet, Uppsala.
- Socialstyrelsen (2014) *Vänd dem inte ryggen. Utbildningsmaterial om hedersrelaterat våld och förtryck*. Socialstyrelsen.
- Åklagarmyndigheten (2006) *Hedersrelaterat våld Handbok*. Utvecklingscentrum, Göteborg.

Om artikeln

Artikeln är författad inom ramen för ett forskningsprojekt finansierat av Vetenskapsrådet, Sexuellt hedersvåld – den outforskade paradoxen. Jag vill tacka finansören samt de personer som anonymt granskat manuskriptet.

Korresponderande författare

Jenny Westerstrand
Drakenbergsgatan 4
117 41 Stockholm
0729-316927
jenny.westerstrand@hotmail.com

Författarpresentation

Jenny Westerstrand är jur. kand. och juris doktor och disputerade 2008 i folkrätt på en avhandling om konkurrerande förståelser av prostitution och människohandel i den internationella rätten. Westerstrand har forskat om våld, bland annat var hon koordinator för den första stora omfångsstudien om mäns våld mot kvinnor, Slagen dam, och hon har drivit projektet *Sexuellt hedersvåld – den outforskade paradoxen*, finansierat av Vetenskapsrådet. Westerstrand undervisar i genus och rätt och utvecklar ett projekt om förståelser av kön/genus som begrepp.

An interview with Hans Joas

An interview with Hans Joas

This interview took place at Lund University on January 18, 2017. In the interview Joas talks about the continuities and orientations of his own work, explains some of his key conceptual and theoretical insights, and comments on the state of sociology today.

Keywords: Hans Joas; Social theory; Pragmatism; Axial age; Sociology of religion

Hans Joas torde vara välkänd för svenska sociologer, och inte bara genom sina skrifter. Han har gäststat Sverige många gånger genom åren; tillbringat längre perioder vid SCAS i Uppsala och gästföreläst på flera svenska universitet och högskolor. För närvarande innehar han Ernst-Troeltsch-honorärprofessuren vid teologiska fakulteten på Humboldt-universitetet i Berlin. Han är gästprofessor i Sociology and Social Thought vid University of Chicago och har tidigare varit Permanent Fellow vid Freiburg Institute for Advanced Studies, samt under flera år föreståndare för Max-Weber-Center for Advanced Cultural and Social Studies i Erfurt. Den följande intervjun med Hans Joas genomfördes i samband med en gästföreläsning vid Lunds universitet den 18 januari 2017. En tanke med intervjun var att försöka fånga upp de långa linjerna i Joas författarskap och verksamhet som sociolog, såväl kontinuiteten som nya teman. Efter intervjun återfinns en förteckning över Joas bokpublikationer, samt en artikel som omnämns i intervjun. Intervjun har transkriberats av Uzma Kazi, bearbetats av Carl-Göran Heidegren och Hans Joas.

Carl-Göran Heidegren [CGH]: Among your early work is a very well known book on Mead. You followed up with books on the creativity of action and the genesis of values. Your main research topics in the new century have been war, religion and human rights. Can you say a little about the continuities and new orientations in your own work?

Hans Joas [HJ]: The book on Mead as you know was my doctoral dissertation. I finished the manuscript in 1979, so for me that's a long, long time ago. It often takes a long time until an English translation comes out, in this case until 1985. I mention that

because I do not really consider the things you mention as so recent. Actually I would say that war and religion have been my main empirical topics in the last 25 years at least. But nevertheless I should say a few things about the continuity and discontinuity here, since that seems to be your main interest.

It is true, in an early phase there was a strong emphasis on American pragmatism in my work and on the relationship between American Pragmatism and other currents of thought, some of them typically German, namely the hermeneutical tradition and so-called Philosophical Anthropology, and then also in *Pragmatism and Social Theory* on the reception of pragmatism in Durkheim for example and in the figures of the Frankfurt school and so on. But in the 1980s, I developed the ambition not just to write about pragmatism and its vicissitudes but to spell out what a systematic social theory based on pragmatism would mean today. My book *The Creativity of Action* is that attempt in the area of sociological action theory. I added a last chapter to it that was intended to draw some conclusions from such a revised theory of action, let us call it: a neo-pragmatist theory of action, for other main areas of sociological theorizing, namely the understanding of social order and the understanding of social change. But in retrospect I find this fourth part of the book rather insufficient. I would still defend the first three parts, however, although I could probably make them much better today, 25 years later, but in the basic assumptions I am still there, so there is no conversion away from my version of pragmatism. But the last part is clearly not perfect in terms of an adequate theory of social change, and by adequate I mean a theory of social change that is neither evolutionist nor teleological.

I think the two areas you mentioned: history of religion and history of war, are particularly important for that purpose because wars in the evolutionist perspective are seen as just momentary detours from a path of ongoing evolution. I think that is totally inadequate. I see wars as constitutive of many processes that happen after them, as possibly real ruptures. And in the history of religion you can certainly identify absolutely unexpected eruptions and breakthroughs. The emergence of Christianity and the emergence of Islam are not things you can simply derive from the social conditions of the time when these new religions came into being. I think it would be ridiculously reductionist to say that under the conditions of ancient Palestine a figure like Jesus Christ had to come onto the scene.

My interest in war and my interest in religion are certainly not exclusively determined by such theoretical problems. My interest in war goes back to the German Peace movement of the 1980s in which I was very active, and it led me to investigate what exactly sociology can contribute to the questions of the stabilization of peace, causes and consequences of wars and conflicts. And the topic of religion, of course, has very much to do with me as a person and not just with some scholarly concern. So there is an interaction between what happens out of a certain logic of development of my work and theory and other biographical dimensions.

CGH: Beside American pragmatism you also mention German historicism and hermeneutics as a second major influence. Could you elaborate on that?

HJ: Yes, of course. Let me start by emphasizing that I am not American and I did not become a follower of American pragmatism because I grew up in an environment in which I was taught that, not at all. I didn't even have a high school year in the US or a German academic teacher who was enthusiastic about American pragmatism, nothing of that kind. There is a book, the title is *The Disobedient Generation*, with autobiographical texts of 20 internationally prominent sociologists of my generation, and I am one of them, and my chapter I called "A pragmatist from Germany". In it I gave a lengthy answer to the question you are asking right now. The context in which I discovered pragmatism as a student I would describe as consisting of three different things, three vital traditions in German intellectual life that all attracted me and also to some extent repelled me. One of these three was the German tradition of historicism and hermeneutics certainly, and I even say in the introduction to my book on Mead that the kind of model I had in mind was Dilthey's book on Schleiermacher, a biographical study of a crucial intellectual figure, because the biographical framework allows one to really contextualize the thinking of a thinker and to see the thinking in a genetic way as being developed over time, and not as being there at one time fully systematic and finished. But I should perhaps also mention the two other currents.

I have been kind of politically on the Left all my life, which means that I have always found Marxism rather important and the whole Social Democratic tradition in terms of social equality and justice, and since I am Catholic also the Catholic intellectual tradition. When I was 20 I had the feeling that I am becoming totally eclectic, taking something from social democracy and from Catholicism and let's say from Wilhelm Dilthey, but all this doesn't fit. Please bear in mind that at the time at least most Leftists and most social democrats were very anti-Christian, anti-Catholic, and most Catholics were opposed to the social democrats. All this didn't fit and I would really say that in 1970 when I was a student in Munich and read George Herbert Mead, that I had a moment of revelation, so to speak, namely that pragmatism allowed me to bring these very different things together. Marxism or Catholicism are not exclusively German, but from the traditions as I had encountered them I would say all of them were not sufficiently democratic in my eyes. The German hermeneutical tradition was mostly devoted to interpreting the deeds of great actors in history. The Catholic tradition was deeply hierarchical and authoritarian, and the German social democratic tradition I would say, I mean in its German version (maybe in the Swedish version also), was too much state oriented. Today we make a distinction between Civil Society and the State, but that distinction was much less common among social democrats at the time. I experienced an author like John Dewey then as being much more skeptical with regard to the state and seeing a tension between democratization and strengthening of the state, so I had the feeling if I turn to these pragmatists I can keep what is relevant from the three other traditions and somehow synthesize that, and that was an intuition, it was not something I had done yet.

I originally had a different plan for my doctoral dissertation and I switched to this plan to write about George Herbert Mead. The original plan had been a history of Marxism criticizing Marxism; everyone was talking about Marxism at the time in Germany and I planned to criticize Marxism from the early Marx on throughout its history for its insufficient understanding both of human intersubjectivity and of democracy. I started with a re-interpretation of Marx's reception of Feuerbach. That then became a part of the book that I wrote with Axel Honneth in 1980, also in German. And I went on criticizing Lukacs' *History and Class-Consciousness* from that viewpoint. But then I realized that in every one of those chapters I end by saying this is bad in Marxism and the solution is in Mead and Dewey. So I thought as a book this will be terribly boring because the readers will be able to anticipate after a few chapters that my message is always the same. I remember how I went to my advisor and said I don't want to finish that, I would prefer writing about this guy Mead instead, but unfortunately I cannot really write an excellent dissertation about him because there is so much unpublished material and it is in the United States. And I tell you honestly, at that point I hadn't even had the idea, I come from a very poor background you know, that one could go to the US and read these things. But my advisor responded: What is the problem, you go there and read those things in the Library of Congress or in Chicago and so on. And then I said how should I afford going there? You get a scholarship and you go. And he and above all Wolf Lepenies, who was an influential person in the German Foundation Thyssen, helped me to get a scholarship and then I went. And that really changed my life.

I don't want to continue in this autobiographical way, but the more I got into the empirical study of the history of war and the history of religion in the last 25 years, the more relevant the historical hermeneutical tradition has again become for me. Because very often the pragmatists are not so good with regard to history, and I would say that someone like Ernst Troeltsch, for example with regard to the history of Christianity, is so much superior compared to Dewey and Mead that it would be ridiculous if I defined myself as a pragmatist in the same sense, neglecting what I can learn from the background I was familiar with before I encountered pragmatism.

CGH: You prefer to speak of an age of contingency, rather than of modernization and secularization (indicating overarching and irreversible processes). Could you elaborate on this?

HJ: I am a little bit skeptical with regard to the whole notion of modernity. Modernization can have two different meanings. One of them is innocent, the other is not. If we mean by modernization, let's say, scientific and technological change and economic growth, I find it relatively innocent. But there has always been technological change for example; I mean there was a revolution in agricultural technology in archaic civilizations or you could say there was modernization in the European Middle Ages. The not so innocent version is when you mean by modernization a transition to an epoch called modernity, because then the question is what exactly defines this epoch

of modernity and since when, for example, have Germany or Sweden been in this age of modernity. For some people modernity starts in the Reformation or in the 18th century, or after the First World War, or after the Second World War, or in 1968, or after 1989 or whatever. I mean everybody can of course define his or her understanding of modernity. But in the collective usage of the term there clearly is no consensus. And the other problem with it is not so much the irreversibility, but the holistic character, or the homogenizing character of the notion of modernity. The notion of modernity treats different social changes as being necessarily tied to each other. Is secularization a necessary component of modernization? I say no. Is democratization a necessary component of modernization? I am very skeptical. Classical modernization theory says when China introduces marketization that will sooner or later lead to democratization, but I personally don't buy that. I mean it may but it also may not. There is not such a close causal connection here. So what I am saying is that we should identify different dimensions of social change that have become overly homogenized in the conception of modernity, for example democratization, secularization, marketization or bureaucratization, pacification of inter-societal relations. Let's distinguish these and then really ask what exactly are the causal connections between them. What is the connection between democratization and secularization, is there one? What is the difference between marketization and democratization, what do we know about that in different cases?

That's the first meaning of the term contingency: I see these connections as highly variable and in that sense contingent, there is no necessity of the one always leading to the other. But in my book *Faith as an Option* I play with a second meaning also, namely the growth in individual options of action. That it is so easy for us to travel from one place to another or to choose our friends or our marriage partners or whatever, that's not so much predetermined by clear societal norms or by a simple lack of options. I think we can say we live in an age now in which so many things that were predetermined for earlier generations have become a matter of individual decision making, and if things are a matter of individual decision making this has all sorts of effects that are not implications of the act of individual decision making as such. This sounds very abstract, but in the book and in other places, I refer to the example of the traffic jam. When there are only train connections you have only a restricted number of options when to go, you look it up, you see you can go now or two hours from now, or whatever. When you have a car you can decide whenever you want to go. But there are other individuals who also make free decisions. For example when West Berlin was still surrounded by a wall and vacations began everybody wanted to leave and go somewhere to spend days of vacation, which means no one could leave the city because there were miles of cars waiting at the checkpoints. And that is funny because then everybody decided next time not to leave in the morning of the first day but already shortly after midnight of the night before. Which means next time you had an enormous traffic jam shortly after midnight. And you realize that there are perverse effects of the increase in individual options. So all this I try to cover with this formula that we live in an age of contingency.

Actually the place where I first presented this idea of the age of contingency is Lund. Margareta Bertilsson – I am not totally sure about the year, but around 2000 – invited me to come here and to give a series of lectures partly in Lund and partly in Copenhagen. I called that series of lectures “The Age of Contingency”. I never published those lectures, but they somehow influenced the middle chapters of the book *Faith as an Option*.

CGH: You have developed an approach that you name affirmative genealogy. What is this?

HJ: As you know the author who invented the term genealogy, not in the regular sense, but in the sense of a specific philosophical approach, was Friedrich Nietzsche in his book from 1887, *Zur Genealogie der Moral*. In addition to Nietzsche the notion has become associated with Michel Foucault. Now I praise Nietzsche in my book *The Genesis of Values* for asking the question how do new values come into the world. Nietzsche did that in the book with regard to two extremely important historical processes of the emergence of new values, namely, and now in his language, the Jewish discovery of the value of justice and the emergence of the Christian ethos of love. I think Nietzsche’s way to ask this question was really pioneering, and one can reflect on the question why no earlier author had come to that point, and I think the reason is that Nietzsche, more than any other thinker, with one exception, William James, realized that teleological philosophies of history, and evolutionism, and of course a kind of Platonist understanding of an ahistorical character of the good, had all lost their credibility. And if that is the case then you ask how do new values come into being. And the method Nietzsche used for this reconstruction of the emergence of new values he called genealogy. Up to that point I am all with him, and I simply use genealogy as Nietzsche did it. Now comes the major difference.

Nietzsche connected this idea of genealogy, that I would paraphrase as the reconstruction of the emergence of new values in a perspective that allows for the contingency of these processes, with the message that if you study the genealogy of a value, this has a destructive effect on your commitment to that value. If you see that this could just as well not have taken place, you can no longer feel so unconditionally committed to it. And I deny that. Nietzsche did that of course because he considered individuals to be truly free only if they develop beyond inherited value commitments, if they establish freedom with regard to the traditions that have nourished them, and I think some people today read that as a kind of radical liberationist perspective. I think it was deeply elitist in that he did not think that every human being can reach that point, only very few can, and others should be happy to act as their servants so to speak, just to enable the few great individuals to reach that point. Now I say, this is, although there are many, many things involved here, in principle simply not true. We can study processes of the emergence of values in a perspective that allows for the contingency of these processes and still feel strengthened, confirmed and reinforced in our commitment to that value, and that I call affirmative genealogy. I take the

“affirmative” from Paul Ricoeur, who distinguished a hermeneutics of suspicion from an affirmative hermeneutics.

Let me mention two things that make the picture more complex here. One is, I do not mean affirmation as a counter-notion to criticism or critique; I mean it as a counter-notion to destruction. You cannot affirm any value without criticizing for example the insufficient realization of that value, maybe in your own tradition. If I as a Christian affirm fundamental values of Christianity, I can only do that honestly if I also criticize parts of the history of Christianity, where these values were used for the legitimation of things I wouldn't find justifiable. So critique is part of affirmation, affirmation is not affirmation of given total conditions at any time, but affirmation of a value, for example that it is good to live in a just social order, that it is good to love your neighbor. That does not mean you justify a certain power constellation. The second thing is of course, and that will play a role in the book I have in mind but have not yet written, all the things Nietzsche is paying attention to, like the psychological sentiment of resentment, or the role of power constellations in these processes of the emergence of values, have to be taken into account in this non-Nietzschean framework. But these are long stories.

May I briefly add one thing? I wrote the book *The Genesis of Values* in 1996 and early 1997, in the US actually. My own view when I wrote it was, this is the last thing I am writing about pragmatism in my life. Just to conclude the series of books so to speak. But what came out of it was a totally new series of books on processes of the genesis of values. If human rights and the belief in universal human dignity is a value, the history of human rights as the history of the emergence of that value is enormously relevant. So it is strange that sometimes your own intention is very different from what you yourself do when you write books.

CGH: Trying to take a bird's eye view of the field of sociology today, what positive and negative tendencies do you discern? And perhaps you can say something about your impressions of Swedish sociology.

HJ: I think the situation is very different from country to country. And since I live in several countries I think I see a little bit how different the situation is. In the United States I would say, in the leading universities and their sociology departments, sociology is extremely professionalized with regard to methods. Both quantitative and also what is called qualitative. No doubt about that. It is not very professionalized and not even very productive with regard to theory, so much of the research that is being done in the US is method-driven and not theory-driven, which I find problematic. People think, oh, here we have new methods for network research, what can we use them for so to speak. But very often then the results – they may be relevant for certain audiences, or they are relevant for other people who do method-driven research – are not re-integrated into a kind of cumulative knowledge of the discipline, which was different in other phases. In the 1950s and 1960s, for example, you had with Parsons and Merton to some extent a kind of clear theoretical core of the discipline that allowed

people who do, let's say, sociology of deviant behavior as it was called, to do studies that have an effect on theory and the theory has effect in all different sub-disciplinary areas. I don't see that at the moment and I find that problematical, although I would immediately relativize what I have said by saying there are some sub-disciplines in American sociology that are also theoretically relevant and where the research is partly theory-driven. Now the two I know of, because they are close also to my interests, are sociology of religion and historical sociology, and for both I would say my general statement is not true. So my general statement, I think, is true for the discipline as a whole, but the situation in some of the sub-disciplines is better than the situation in the discipline as a whole.

The problem in German sociology, in my eyes, is that the discipline is fragmented according to universities. Sociology is a different discipline from university to university, and that I find a disaster, to be honest. There are some places where everybody teaches and is oriented towards Bourdieu. In another place they are all into Max Weber or Luhmann. I think this is a disaster for a discipline, and one of my motivations for this big book *Social Theory* was to tell everybody that you cannot simply rely on Luhmann, you also have to know that there is this and that. And the book is very successful internationally. It has just come out in Russian and Spanish, and is now being translated into Chinese and Portuguese.

CGH: May I say I used it when I taught in China.

HJ: (Laughs) Is that so?

CGH: Yes.

HJ: You may be one of the reasons why the Chinese are interested! Well yes, I think it really helps in those countries, and there is no competitor in the market in that sense. But the original goal, namely to bring these different strands of German sociology together, that we haven't reached. Some professors remain locked in their own paradigm that they consider the only way to salvation (laughs), and that I think is a great problem.

Scandinavia: My impression is that too much is driven by the practical use of the research. That departments do not show a kind of internal cognitive structure of the discipline, but are structured along different fields of applied knowledge, which means that specialists in one field of applied knowledge sometimes don't see the point in talking to specialists in another field of applied knowledge. That was my impression in several Scandinavian universities.

And a last remark here, the International Sociological Association now, I have the impression, is firmly in the hands of leftist political activists, and that also is not good for a scientific discipline whatever you think of leftist political activism. I think an association of sociologists should be mostly driven by excellence in research and theory and should be very pluralist. I went to the European congress in Vienna just for two

days last summer, and I had the impression they are all on the same side in all political questions and that isn't healthy. You probably will not find one person who is for, let's say, a more restrictive immigration policy or something like that. But of course there are people who do not go to these congresses because they experience them as being in the hands of a certain political wing. These are things I would like to see changed. But I don't know how.

CGH: A final question. You discern a line of conflict today and in the years to come between universalism and anti-universalism (for example in the form of nationalism or racism), rather than a clash of civilizations. Could you elaborate on that?

HJ: This question goes to the heart of some of the things I am doing right now and in the near future. You may know, and that would be my point of departure, that I have in the past years done a lot about this topic of the Axial Age.¹ I became very close with Robert Bellah, the great American sociologist of religion, and I've expanded my own chapter in the book I edited with him on *The Axial Age and Its Consequences* into a small book in German. I see in the historical and social scientific research about the Axial Age an important possibility to get away from this idea of a necessary clash of civilizations. The reason is that one can study the genealogy of what I would call, like Habermas and others, moral universalism. When and where and how and why did the idea come up that there is one humanity, not just us vs. them, so to speak, but that others are human beings like us? That idea was not there since the beginning of human history. It is the emergence of an idea, you cannot yet say of a value, because this is a cognitive concept, humanity, but it is a cognitive concept that soon takes on great normative relevance when you ask yourself whether what we are doing is good not just for us but for all mankind. That's what I mean when I say moral universalism.

The Axial Age research deals with the historical emergence of moral universalism not only in ancient Judaism or ancient Greece, but also in ancient China and in ancient India. Maybe you can show that there are more cases, I mean some people say in ancient Persia or Iran. Karl Jaspers treated this as kind of mysterious coincidence. And I think we have reached a very good and important point now. What is the connection between the formation of archaic states and their expansionist tendencies and the kind of political universalism in the sense that we try to become an empire that rules the whole world, the whole known world, and the kind of counter-movement of an opposition to the formation of political empires that says: No, you should not rule us, but we tell you what authentic universalism means, for example religious forms of moral universalism. That helps us I would say to overcome European self-centeredness and

1 *Achsenzeit* is an expression coined by Karl Jaspers in 1949. It points to the period 800 to 200 BC, when all world religions apart from Islam emerged. During this period there was a breach with mythical worldviews. The idea of a transcendence of the worldly also occurs during this period, i.e., the notion of a higher order in whose name one could criticize the current order of things on Earth.

the idea of a clash of civilizations and turn these questions away from mere moralizing into a fruitful research program for historically oriented social science.

I am about to finish a book that has a lot to do with that (Joas 2017). It is called, I write it in German but I say it in English, “The Power of the Sacred. An Alternative to the Narrative of Disenchantment”. Everybody takes from Max Weber the narrative of disenchantment, but from this Axial Age research I think that you have to revise him very, very fundamentally. Many things in Weber, I mean the more closely I have looked at them during the course of my life, the more I come to the conclusion that these constructions kind of collapse, and that I try to show but in a constructive manner, namely what is the alternative to Weber’s narrative of disenchantment. Weber’s disenchantment starts with the prophets, so his narrative of disenchantment is not about today, but about 2,500 years. The alternative is to be a different history of these 2,500 years and not something that may be true or not for our time. Weber did not speak about his own time, but saw the crisis of meaning as something like the end result of thousands of years of disenchantment. This process, I think, we have to see in a different light.

The “clash of civilizations” thesis treats civilizations as enclosed, internally homogeneous phenomena and says they have to clash because they cannot find a common denominator. When you argue as I just did with the idea of this moral universalism you find a tension between the potential of moral universalism and constant reductions of this potential in every civilization. Confucianism, for example, has a potential for moral universalism, but it can of course also be a state ideology. The same is true for Christianity. So instead of seeing the clash of civilizations, you see the tensions, I do not necessarily say the conflicts but the tensions between different understandings of one and the same religious or civilizational tradition. Then you see yourself, if you consider yourself a moral universalist, closer to the other moral universalists of other religious or secular traditions, than to the anti-universalist forces in your own civilization. I published a brief book “Are Human Rights Western?” (in German), where I try to show that there are very different justifications for slavery. There are Catholic justifications for slavery, there are Protestant justifications for slavery, there were even Enlightenment-oriented justifications for slavery in the 18th century. And so you cannot find the one innocent religious or secular tradition, but you learn that whatever your religious tradition is, it may have a potential for moral universalism, but may always also be in danger of falling back into the justification of things that cannot be justified from a moral universalistic viewpoint.

Francisco Franco in Spain was a Catholic like me, so religiously I am closer to Franco than I am to non-Catholics, but politically and morally I am clearly much closer to a secular moral universalist than to a Catholic fascist. And that’s why I think political and moral universalists of different secular and religious backgrounds should unite politically. They have to cooperate, they have to form coalitions and defend human rights for example, defend democracy, and they should not quarrel about the religions. You should accept everybody who is a defender of moral universalist principles whatever his or her religious or non-religious background is. That is why I find

discussions about Islam being compatible with this or not as nonsense. No religion is an abstract entity. There are human beings who draw conclusions from their religious traditions with regard to political questions and you have a very rich internal variety and plurality in all these religious traditions.

CGH: Thank you very much for your answers!

References

- Bellah, Robert N. & Hans Joas (Eds.). 2012. *The Axial Age and Its Consequences*. Cambridge: Harvard University Press.
- Honneth, Axel & Hans Joas. 1988 [1980]. *Social Action and Human Nature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Joas, Hans. 1985 [1980]. *George Herbert Mead. A Contemporary Re-examination of His Thought*. Cambridge: MIT Press.
- Joas, Hans. 1993 [1992]. *Pragmatism and Social Theory*, Chicago: University of Chicago Press.
- Joas, Hans. 1996 [1992]. *The Creativity of Action*, Chicago: University of Chicago Press.
- Joas, Hans. 2000 [1997]. *The Genesis of Values*, Chicago: University of Chicago Press.
- Joas, Hans. 2003 [2000]. *War and Modernity*. Oxford: Blackwell.
- Joas, Hans. 2005. "A Pragmatist from Germany". Sid. 156–177 i Alan Sica & Stephen Turner (red) *The Disobedient Generation. Social Theorists in the Sixties*. Chicago: University of Chicago Press.
- Joas, Hans. 2008 [2006]. *Do We Need Religion? On the Experience of Self-Transcendence*. Boulder: Paradigm.
- Joas, Hans. 2013 [2001]. *The Sacredness of the Person: A New Genealogy of Human Rights*. Georgetown: Georgetown University Press.
- Joas, Hans. 2014. *Was ist die Achsenzeit? Eine wissenschaftliche Debatte als Diskurs über Transzendenz*. Basel: Schwabe.
- Joas, Hans. 2014 [2012]. *Faith as an Option: Possible Futures for Christianity*. Stanford: Stanford University Press. På svenska 2015 som *Tro som alternativ. Kristendomens framtidsutsikter*. Göteborg: Daidalos.
- Joas, Hans. 2015 *Sind die Menschenrechte westlich?* München: Kösel.
- Joas, Hans. 2016 *Kirche als Moralagentur?* München: Kösel.
- Joas, Hans. 2017 *Die Macht des Heiligen. Eine Alternative zur Geschichte von der Entzauberung*. Berlin: Suhrkamp.
- Joas, Hans & Wolfgang Knöbl. 2009 [2004]. *Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Joas, Hans & Wolfgang Knöbl. 2013 [2008]. *War in Social Thought. Hobbes to the Present*. Princeton: Princeton University Press.

Sociology in a polarized world

Sociologi i en polariserad värld

Swedish Sociological Association ■ Sociologidagarna 7-9 March 2018 Lund

Call for Abstracts

Divisions and polarizations are increasingly prevalent in contemporary societies. They are visible in growing income disparities, divisions between rural and urban areas, between locals and migrants, and also in rifts between the political establishment and popular sentiments. The recent rise of populist movements and social upheavals have challenged the liberal consensus and power blocs that have shaped the last decades in many societies. These contenders may also unleash social forces imbued with xenophobia and anti-democratic sentiments.

Sociology has tools able to address the problem of growing polarizations, and its 'voice' in public debates is critical in this changing social landscape. This conference invites sociologists to take part in a critical examination of the current polarizing conditions as well as in a reassessment of sociology's contributions to the public debate.

Keynote speakers:

*Michèle Lamont (Harvard University) and
Elena Zdravomyslova (European University at St. Petersburg).*

Semi-plenaries are also being arranged on the topic.

We warmly welcome presentations of original work at our regular sessions, organized by our working groups, on any sociological theme. Please submit a 200-word abstract through our online system. Papers are welcome in either Swedish or English.

Working groups: https://mkon.nu/sociologidagarna/working_groups_english

Abstract submissions: https://mkon.nu/sociologidagarna/abstract_submission

The deadline for abstract submissions is 1 November 2017.

Welcome to Lund in March 2018!

Sincerely,

Sara Eldén and Christopher Swader,

Chairs of the organizing committee

www.sociologidagarna2018.se

Recensioner

Sandberg, Åke m.fl., *På jakt efter framtidens arbete: utmaningar i arbetets organisering och forskning*. Stockholm: Tankesmedjan Tiden, 2016

På jakt efter framtidens arbete: utmaningar i arbetets organisering och forskning handlar om forskares reflektioner över egna erfarenheter från arbetsvetenskaplig forskning. Reflektionerna omfattar primärt arbetslivets omvandling och utmaningar för organisering av arbete. Boken presenteras som ett underlag för fortsatt relexion.

Utifrån ett historiskt perspektiv framhålls förekomsten av pendlingar mellan forskningens vetenskapliga relevans och samhällliga relevans. Under senare tid har den förra relevansen prioriterats på bekostnad av den senare. I förordet argumenterar Åke Sandberg för betydelsen av att alltmer synliggöra samhällsrelevansen.

Ambitionen med boken är att bidra med samlade kunskapsunderlag inför beslut om framtida forskningspolitik om arbetslivsforskningen samt dess inriktning, organisation och finansiering. Innehållet förmedlas av 29 författare i sammanlagt 24 kapitel inklusive förordet. Bidragen består av både nyskrivna kapitel och omtryck av publicerade artiklar. Bland artiklarna redovisas även en debatt om svensk arbetslivsforskning och det statliga forskningsrådet Fortes roll för denna forskning.

Några exempel från boken är argument om: att kunskapsutvecklingen i samhället bör organiseras som en bred social process (Sverker Sörlin, Russell D. Landsbury); avsaknaden av kunskap om olika aktörers inverkan på arbetets utformning (Fredrik Movitz); gott om forskningstid för vad människor uppfattar som orättvist, ojämnt, möjligt och nödvändigt i arbetslivet (Paula Mulinari), och; en kritisk forskning som analyserar hinder och förutsättningar för ett hållbart arbetsliv (Lennart Svensson).

Innehållet i boken präglas av kritik mot forskningsfinansieringens samtida individorientering, psykologisering samt hälsa- och medicinorienterade perspektiv. Motargumentet går ut på behovet av ett tydligare fokus på kopplingen mellan arbetsmarknad, arbetsorganisation och arbetsmiljö, dvs. arbetets och arbetsuppgifternas kontextuella förutsättningar och villkor. Det är dock inte så att det argumenteras för att det ena perspektivet ska ta över efter det andra. Istället efterfrågas en balans och ett samspel mellan arbetslivsforskningens olika delar; å den ena sidan individualisering och medikalisering av arbetslivets problem och lösningar, å den andra sidan miljö, arbetsplatser, inflytande, organisation, och marknad. Det förekommer särskilt argument

för att den senare, samhällsvetenskapligt orienterade delen, är starkt eftersatt på ett för arbetslivsforskningen ofördelaktigt sätt.

I boken argumenteras särskilt för arbetsorganisationsforskning, dvs. ”forskning om arbete och arbetsorganisation som fokuserar på själva arbetsprocesserna, jobben och de anställda” (s. 16). I detta sammanhang förekommer det ett uttalat intresse för ”effekterna av människors arbete”, inte enbart styrning och kontroll av människor (s. 16). Innebörden är att arbetsuppgifternas samhälleliga och organisatoriska betingelser behöver uppmärksammas och tydligare betonas än vad sker för närvarande.

Boken innehåller både svensk- och engelskspråkiga bidrag. Sammantaget består den av en rad intressanta bidrag om arbetets organisering i termer av struktur och process samt ur ett såväl globalt som lokalt sammanhang. Utöver det problematiseras vad sådana sammanhang kan föra med i termer av exempelvis lärande, meningsfullhet, anställdas kompetensutveckling och sjukfrånvaro.

Gunnar Augustsson, Mittuniversitetet

Johan Asplund, *Ord för ord. En polygraf*. Göteborg: Daidalos, 2017

I såväl sociologin som socialpsykologin har frågan om hur sambandet mellan individ och samhälle ser ut ofta stått i centrum. Svaren har växlat starkt med epok och ämnesmässig inriktning. Johan Asplund är en av de svenska samhällsforskare som mest envetet har uppehållit sig vid denna fråga, både genom egna ståndpunkter och genom diskussion kring samtida och klassiska forskare. Han fokuserade tidigt språket som en kreativ kraft för människan: man är inte fullt ut människa med reflexivt medvetande och ett jag, förrän man har blivit språklig.

Asplunds position i svensk samhällsvetenskap är både högt respekterad och ifrågasatt. Efter utbildning i Uppsala, en kort period i Göteborg kring tema språket, flera år i Danmark med sociologiskt vinklad socialpsykologi, skrev han, tillbaka i Sverige (Lund), böcker som har bildat skola för sociologer. Psykologer verkar dock undvika Asplunds sociala psykologi, trots att den – som min beteckning antyder – ofta ligger närmare psykologin än sociologin. Han har alltmer vinklat sig mot frågor som handlar mer om den enskilda människan som samhällsvarelse än om människogruppen som ett resultat av mänskligt handlande. I *Ord för ord. En polygraf* driver Asplund perspektivet längre än tidigare i det att han använder både sig själv och andra personer som exempel på psykosociala processer i samhället.

Asplunds nya bok följer den personliga stil han gick in i efter millennieskiftet. Det är vetenskapliga och kunskapsteoretiska essäer som presenteras. Boken rymmer ett par självbiografiska fragment om Asplund som pojke och ett långt kapitel om förhållandet till konstkritikern Ulf Linde. Dessa är inte i första hand vetenskapliga framställningar. Men det finns drag i dem som påminner om Asplunds speciella hållning till empiriska fakta. Han talar t.ex. hellre om barndomen än om *sin* barndom. *Barnet* hyser en stark nyfikenhet mot sin omgivning. ”Barn är kunskapsteoretiska realister. Yttervärlden

existerar och är sådan den är helt oberoende av dem själva.” (s. 91). Sådana är empiriker också. En sådan empiriker vill Asplund vara. Emellertid är barnet som empiriker egocentrisk, tolkar allt utifrån egna ramar. Så har Asplund ofta gjort också, men hans ramar har granskats av honom själv. Han reflekterar. Mycket av hans texter består av denna granskning. För ortodoxa empiriker är det svårt att gå in i Asplunds perspektiv. Metodiken blir problematisk. Den har kallats episodisk, eller till och med anekdotisk. Exempel ur den aktuella boken: Asplund som barn får framträda som det generella barnet.

Kollegor har framhållit en brist hos Asplund: frånvaron av empiriska primärdata, och det selektiva och subjektiva urvalet av sekundärdata i hans behandling av vetenskapare som han har kommenterat. En stor del av Asplunds omfattande produktion består av sådana tolkningar, ofta nog omtolkningar. Hans mest lästa bok, *Det sociala livets elementära former*, firar triumfer i just kritiska omtolkningar av klassisk socialpsykologi.

Asplund fascinerar av samhällsforskare med starkt känslomässigt engagemang och i den nya boken förhåller han sig till George C. Homans som en sådan. Varför? För att Homans inte bara var en djupt engagerad forskare som var noggrann med systematiken i sitt verk, utan framför allt för att Homans använde sin stora begåvning, sin produktivitet och sitt gedigna intellektuella och ideologiska arv till att snedvrیدا sina egna resultat: Homans reducerar det mänskliga varat till vinstmaximering. Han gör detta genom sin kombination av Skinners betingningsteori och enkel ekonomisk-psykologisk teori med rötter i ekonomin före Marx.

Homans fördärvar enligt Asplund sin empiri genom att tolka den på ett enögt sätt, tvärt emot barnets kunskapsteoretiska realism, som Asplund ser som ett ideal för vetenskapare. Vad barnet behöver är att tygla sin fascination inför verkligheten och placera den i sin tillbörliga ram. Fascination uppträder ofta i lek. En vetenskapare behöver tygla, disciplinera, kontextualisera och informera sin verksamhet. I övrigt kan vetenskaparen gärna ha det lekande barnet som modell. Så sker i *Ord för ord*.

Asplund använder sällan explicita pekpinnar. Jag har lyft fram kapitlet om Homans därför att dennes reduktion av sin forskning utgör exempel på pekpinnen i Asplunds hand. Aspektseende, snarare än reduktionism, har varit Asplunds egen strävan. Han känner respekt för Homans men brännmärker hans enögdhet. I det sammanhanget kastar han också ur sig korta tillmälen om andra traditioner, t.ex. det ”postmoderna vrövet” (s. 71). Det blir svårt att ta emot så summariska avrättningar, som utkastas utan någon argumentation eller bas. Vi är tack skyldiga både Foucault, som tidigt inbjöd till postmodernistiskt tänkande, och Giddens, Beck och Bauman, liksom Habermas. Men Asplund ställer sig avsidet. Läsaren blir utan konstruktiv svarsmöjlighet, och han själv ställer sig på detta sätt utanför det han själv alltid har förespråkade: kommunikation som människans centrala egenskap.

En liknande kritik bubblar gärna upp till ytan vid läsningen av det långa märkliga kapitlet ”Lavater, Balzac och min morfar”. Det är underbar och reflektionskrävande läsning, med ett övermått av den typiskt asplundska associationsrikedomen och bredden. Men samtidigt blir man akterseglad i fråga om att kunna tillämpa sedvanliga

kriterier för stöd, tolkning, källkritik. Var finns möjligheten att kräva anständig reliabilitet? Asplund tillämpar lika snål referenshantering som de mest berömda av sociologins "brottslingar" i detta hänseende, Goffman och Simmel.

Asplund uttrycker sig ofta som ur egen personlig övertygelse, spetsad med en ironisk humor, men hävdar också vetenskapligt stöd för vad han säger. Detta bidrar till den essäistiska karaktären i hans skrifter, som också har gett honom Svenska Akademiens pris för essäistik. Det finns många tankeväckande exempel på detta i hans nya bok. Ett av dem fastnar i mig som en hulling: "Alla människors biografier börjar före deras födelse och fortsätter efter deras död. Jag vet inte om det skall betraktas som någonting trösterikt" (s. 121). Man kan läsa detta som en lakonisk slutkommentar om Asplunds tes 1983 (*Tid och rum, individ och kollektiv*), att socialpsykologin är en historiserande vetenskap. Detta innefattar en asplundsk generell kritik mot den psykologiska historielösa versionen av socialpsykologi. Människan framträder i denna som om hon vore ett med vinden flygande höstlöv som inte har något inre samband ens med övriga flygande löv. Asplunds syn är motsatt. Det är mot den kunskapsteoretiska bakgrunden man bör förstå citatet ovan.

Asplund som subjekt tar vid där vetenskaparen slutar: han vet inte om det är trösterikt att man lever både långt före sin födsel och efter sin död. Det är för många vetenskapare stötande att uttryckligen subjektivt slutkommentera en utsaga som har vetenskaplig ambition. Men Asplund gör det. Det är ett signum för honom.

Den nya boken ger läsaren ytterligare en fingervisning om varifrån Asplund hämtat den sorts tankegångar och övertygelser som han visar i sådana analyser. Kapitlet "Essä om en barndom" ger fragment av Asplunds barndom, vilka också fortsätts i kapitlet "Omstart". Gossen Johan var ett ganska ensamt barn med en stor nyfikenhet på tillvaron. Omgivningen blev noggrant utforskad. När barnet är kunskapsrealist och dessutom nyfiket, så uppstår lätt en tät social relation till omgivningen, oavsett om denna utgör människor, kulturella artefakter eller "ren" natur. Analysen av de kulturella artefakternas socialitet ges särskilt djup i bl.a. den långa texten om Asplunds möten och diskussioner med konstnären och konstkritikern Ulf Linde, den man som på allvar reste tesen som efter honom har varierats i det oändliga, allvarligt och ironiskt: konstverkets karaktär ligger lika mycket i betraktarens öga som i konstnärens, och betraktaren inbjuds att göra sitt eget konstverk av det betraktade. Asplund tillämpar Lindes tes på bilden av honom själv i "Essä om en barndom". Texten är inte bara självbiografi, och den ger inte heller bara bidrag till utvecklingspsykologin. Den bidrar till kunskapsteorin.

Jag väljer som avslutning ytterligare ett tema: Asplund har ständigt, i sitt hävdande att människan först genom språket blir en meningsskapande varelse, framhållit att människan lever i en psykisk ständigt expanderande helhet, en livsberättelse. En människa ska därför förstås utifrån den ram som hela hans liv innebär. Det är på den grunden som han har bedrivit så intensiv kritik av psykologin och den experimentella amerikanska socialpsykologin, en kritik som här får sin särskilda prägel i kapitlet om Homans. För illustration väljer jag dock en passus ur "Omstart" som relaterar Asplunds intresse för modern konst och hans samtal med Linde: "Under det långa

liv som låg framför honom (Asplund själv) skulle han komma att beundra otaliga artefakter – bland dem åtskilliga verk av Picasso och Braque – men den allra första av dem alla var en gammal marmorerad kommod. Och ett röd- och vit-rutigt golv i ett pappersbruk” (s. 146). Asplunds barndom befolkades bl.a. av en kommod med marmorerad träskiva, i vilken en skada avslöjade just att den inte var av äkta marmor. Skivan var för den lille Johan en gåta i sitt dubbla framträdande. Till den skivan vill han återföra sin fascination inför både konsten och vetenskapen. Det blir en illustration av den barnsligt nyfikne kunskaparens väg in i båda dessa kunskapsformer. Förhållandet mellan konst och vetenskap har varit ett lika viktigt som kontroversiellt tema hos Asplund.

Det är lätt att härvid återkomma till en av de böcker av Asplund som använts mycket som kursbok: *Om undran inför samhället*. Det var i den han systematiserade den attityd han alltjämt har: förundran över hur språklig kontakt med omvärlden skapar frågor om dess mening. Det är också så som titeln på den nya boken kan tolkas. ”Ord för ord” kan betyda just att använda ord för andra ord. Eller att vissa ord står framför andra ord (som ADHD numera står framför en psykologisk disposition.) Och polygraf betyder ordagrant ”mångskrift”. Var det en marmorskiva eller en marmorerad träskiva? (På den punkten är Asplund enig med den åldrande Freud som sa att en cigarr kan också betyda en cigarr.)

Lars-Erik Berg, Högskolan i Skövde

Erica Righard, Magnus Johansson & Tapio Salonen (red.), *Social transformations in Scandinavian cities. Nordic perspectives on urban marginalization and social sustainability*. Lund: Nordic Academic Press, 2015

Förutom redaktörernas introduktion och konklusion består den här volymen av fjorton bidrag fördelade på tre delar. Den första delen ägnas teoretiska perspektiv samt det sammanhang som den skandinaviska välfärdsstaten utgör för bokens övriga bidrag. Den andra delen avhandlar urban marginalitet i de skandinaviska välfärdsstaterna, medan den tredje delen uppehåller sig vid hur ojämlikheten bemöts och hanteras i städerna. Perspektivet är överlag starkt samtidsorienterat, vilket bidrar till att de omvälvande förändringar som bokens huvudtitel skjuter fram hamnar i fonden till flertalet av bidragen. Något nordiskt perspektiv anläggs inte även om undertiteln utlovar det; empiriskt handlar bidragen om Danmark, Norge och Sverige – och särskilt om Köpenhamn, Malmö och Oslo. Social hållbarhet, vad som kunde menas med det, och när den eventuellt skulle kunna anses hotad, är inte heller något som präglar bidragen. Bokens bidrag ligger framförallt i frågorna om urban marginalitet som de framträder i en tid av internationell migration och växande svårigheter för

den universella välfärdsstaten, samt i insikten om det lokalas betydelse i globaliseringsens tid. De verkligt intressanta bidragen sätter framförallt olika former av urban marginalitet under lupp.

Hans Abrahamsson försöker, apostroferande Polanyi, sätta in den sociala hållbarheten i ett längre historiskt perspektiv. Både Malmö och Göteborg ska ha lyckats ”surprisingly well” med att bli attraktiva och konkurrenskraftiga, men sociala konflikter lurar bakom hörnet: därför är den sociala hållbarheten hotad. Nu vill Abrahamsson se den sociala hållbarheten som en flytande signifikant. Men detta betyder ändå inte att begreppet godtyckligt kan fyllas diskursivt; i stället, slår han fast, har vi att göra med ett slags ekvilibrium mellan tre grundläggande värden: säkerhet, rättvisa och utveckling. Någon harmonisk jämvikt är dock inte garanterad därmed, utan dessa värden står i konflikt med varandra. Men de tre kunde väl lika gärna ses som förutsättningar för varandra? Så hur ska denna treenighet som ligger under den sociala hållbarheten tänkas? Teoretiskt är det en olöst fråga, men varför inte med Weber (i ”Zwischenbetrachtung” till *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*) se det som tre värdesfärer som hamnar i konflikt med varandra (först) när de rationaliseras. Att sedan kunna bestämma kriterierna för när den sociala hållbarheten brakar samman är en högst angelägen uppgift om begreppet social hållbarhet ska få någon analytisk skärpa. En medborgardialog, som Abrahamsson avslutningsvis föreslår, är måhända politiskt nödvändig, men ingen lösning på det teoretiska problem som hållbarhetsbegreppet så uthålligt synes utgöra.

Den första delens två övriga bidrag bestämmer viktiga sidor av vår tid. Erica Righard och Pieter Bevelander undersöker de internationella migranternas sociala rättigheter i Danmark, Norge och Sverige och de förändringar som här lett till växande sociala och ekonomiska klyftor – också mellan olika grupper av immigranter. Särskilt de som inte kunnat ta med sig några sociala rättigheter står och faller med den egna försörjningen. Magnus Dahlstedt fäster blicken vid statens växande krav på ett aktivt medborgarskap – d.v.s. att själv ta ansvar för sin försörjning och vara fullt ut anställningsbar. Inte minst så kallade utsatta områden träffas av denna politik och får ge det aktiva medborgarskapet innebörd. Politiken för det aktiva medborgarskapet och en selektiv områdespolitik går mer eller mindre hand i hand. Så undermineras samtidigt inte bara tidigare sociala rättigheter, utan på sikt också medborgerliga och politiska rättigheter. Så skapas social marginalitet i tilltagande omfattning i staden när den universella skandinaviska välfärdsstaten rullas tillbaka.

I den andra delens inledande kapitel levererar Tapio Salonen bokens mest dynamiska analys. Sedan 1980-talet har Malmö vuxit, de utrikes födda blivit allt fler, inkomstskillnaderna ökat, samt de med låga inkomster blivit jämförelsevis fler. Salonen frilägger effektivt Malmö egenhet. Vad jag saknar här är den enkla förklaringen till kommunens låga sociala profil: att Malmö undgick den stora kommunsammanslagningen för snart femtio år sedan och med den viktigt skatteunderlag (medelklassen som dagbefolkning räcker ju inte till det).

Bengt Andersen, Per Gunnar Røe och Oddrun Säter är intresserade av det urbana vardagslivets sociala relationer på mikronivån, särskilt möten över etniska gränser

– vilket de tolkar som tecken på tilltro och därmed social hållbarhet. De jämför ett finare område på Oslos Vestkant med ett på andra sidan, samt ett tredje mitt i staden. Osloborna tyr sig till sina likar, de litar på sina grannar, fast inte riktigt på det av hög omflyttning präglade Østkanten. Ett socialt hållbart Oslo framstår därför som en utopi. Men är det en rimlig slutsats? Om denna skillnad mellan Oslos två sidor består och Oslo lever vidare, är staden då att betrakta som socialt ohållbar? Frågan kan framstå som retorisk, men en socialt hållbar stad borde väl kunna härbärgera ett väsentligt mått av sociala motsättningar och konflikter? Tanken om den sociala hållbarheten verkar här stå i vägen för en sociologisk förståelse av staden.

Ada I. Engebjrgsen, som tidigare undersökt romer i en rumänsk by, har intervjuat romer som försörjer sig i Oslos offentliga rum – vilket av åtskilliga oslobor uppfattas som störande. Hennes grepp är att (med hjälp av Arjun Appadurai) se detta som en fråga om den globala produktionen av det lokala. För romerna innebär migrationen förändrade genusrelationer, till kvinnans fördel. Samtidigt gäller det för dem att hitta och behålla ett bra ställe i det offentliga rummet, ett intrikat taktiskt manövrerande, vilket hos den infödda oslobon ger upphov till en blandad känsla av skam och förakt. Tiggarna bryter nämligen med den förgivettagna urbana ordningen, de förkroppsligar bilden av främlingen *ante portas*. Klara Öbergs studie av hur deporterbarhet – ett minst sagt fruktbart begrepp – produceras är minst lika intresseväckande. Hon visar hur delar av den nyliberala ekonomin utnyttjar asylsökande och irreguljära immigranter, samt hur de i den kan finna en prekär utkomst, allt givet risken att deporteras. Öbergs poäng ligger i att förstå att deporterbarhet produceras lokalt samt medför en specifik social skiktning av arbetskraften.

Det lokals betydelse kommer också fram i två köpenhamnsstudier. Tina Gudrun Jensen undersöker hur boende i ett multietniskt bostadsområde i Köpenhamn förhåller sig till den statliga politikens föreställning om gettoisering och parallella samhällen. Deras egen bild av sitt område är långt mer motsägelsefull: i den råder mångfald snarare än för varandra främmande kulturer. Den vardagliga närheten mellan de boende gör att de mer eller mindre motstår statsdiskursen. Denna motsättning mellan stat och stad framkommer också i Møller och Larsens granskning av levandeförhållandenas segregering på Nørrebro – medan Köpenhamns politik syftar till integration, kräver statens assimilation. Flera delområden på Nørrebro är upptagna på statens beryktade gottolista. Stadsdelens klassmässiga och etniska inre segregering är betydande, men Nørrebro är intressant nog fortsatt socialt sammanhållet till vardags. Min misstanke är att detta nu inte bara handlar om den lokala politikens betydelse, utan också om Nørrebros läge: stadsdelen är rumsligt väl integrerad i Köpenhamn.

Anne Harju har undersökt förställningarna om ”vi” och ”dem” i vad hon kallar för ett boendenarrativ. Platsen är Landskrona, en stad fortsatt plågad av 70-talets industrikras. I sin analys utgår hon från den så kallade etablerad-outsider-figurationen hos Elias & Scotson. Greppet är mer fruktbart än Harju tillstår. Hon lyckas visa att figurationens moraliska differentiering fungerar i landskronafallet och finns i invånarnas berättelser om ”vi och dem”: flyktingarna stigmatiseras, medan arbetskraftsinvandrarerna inkluderas i ”vi”. Att den moraliska differentieringen sedan understöds av materiella skillnader,

motsäger inte figurationen som Harju hävdar. Poängen är att den kan fungera även utan sådana skillnader.

Bidragen till bokens tredje del är mer varierade. Magnus Johansson undersöker ett större stadsförnyelseprojekt i Malmö. Ansatsen är enkel och effektiv: planering betraktas i ett *muddling through*-perspektiv. Den sorts tillväxtplanering som verkar fungera i Västra Hamnen, gör den det också i Rosengård som det här är fråga om? Svaret är nej. Men det handlar om ett lärorikt *governance*-misslyckande. Huvudförklaringen finner Johansson i en värdekonflikt mellan kommunen och en lokal fastighetsägare: kommunen gjorde först tummen ner för fastighetsägarens projekt, men lyckades i ett andra steg få med denna på kommunens stadsförnyelsprojekt; utan varje slags kommunal kompromissvillighet om dess bärande värdena hoppade dock fastighetsägaren sedan av. Kommunens partnerskapspraktik gick uppenbart stick i stäv med partnerskapets idé ("ge och ta"). Randi Gressgård ifrågasätter den sociala hållbarhetens begreppsliga grunder i den urbana *governance*-processen i Malmö med hjälp av en för mig oklar distinktion mellan "the whole city" och "the city as a whole". Gressgård ambition är kritisk, men vad hon mer precist ifrågasätter, har jag svårt att få grepp om, förutom tanken att Malmö skulle vara på väg mot *en* lika entydig som idealiserad framtid – för övrigt en befängd föreställning om vi med Reinhart Koselleck antar att historien alltid präglas av osamtidigheternas samtidighet.

Anna Lundberg & Emma Söderman undersöker rätten till hälsa för ensamkommande flyktingbarn i Malmö. I princip har de rätt till hälsovård, i praktiken kan det vara svårt att få utan medborgarskap, inte minst för dem som lever med ett utvisningsbeslut. Här finns dessutom en motsättning mellan statens migrationskontroll och stadens mer inklusiva policy. Mötet med hälsovårdens gräsrotsbyråkrater innebär dock alltid en risk för dessa barn, av vilka de flesta redan hade hälsoproblem. Men är den mänskliga rättigheten till hälsa därmed rent formell, det vill säga tom på allt praktiskt innehåll? Lundberg och Söderman konkluderar så; samtidigt menar de att vi har att göra med en betingad inklusion.

Khalid Khayatis bidrag avviker från de övriga: det avhandlar den kurdiska diasporan och immigranternas självorganisering i Sverige. Två omständigheter är viktiga för att få detta att fungera, enligt Khayati, dels att gruppen i sig är högst diversifierad, dels en gynnsam politisk opportunitetsstruktur. Jag vill tillägga en självklarhet: gruppen har nu varit länge i Sverige. Intressant nog har den kurdiska diasporan varit dubbelt framgångsrik, såväl gentemot de egna hemländerna som i Sverige – så har de kunnat hävda ett dubbelt medborgarskap i praktiken.

Måhända är detta en spretig recension, men spretigheten är inte min, utan den ligger i summan av bokens alla bidrag. Redaktörerna drar ihop några viktiga trådar i sitt avslutningskapitel, inte minst att Skandinavien inte är som Europa, eller U.S.A. för den delen. En ensidig anglo-amerikansk teoriimport kan ju annars få den empiriskt lättsinniga att föreställa sig något sådant. Att den rumsliga stigmatiseringen av vissa områden understöds av våra städers relativa litenhet, som redaktörerna menar, låter sig diskuteras. Litenheten låter nämligen inte anhopningen av det stigmatiserbara bli så påtaglig, samtidigt som det rumsliga avståndet till det minskar – och därmed möjlighe-

ten att lära känna det. Att dessa områden däremot de inte utgör några hypergetton (à la Loïc Wacquant), utan snarare fungerar som retoriska symboler, är lätt att instämma i. Att den sociala hållbarhetens idé förlorar all kritisk udd så fort den omsätts i praktiken, är lika lätt att instämma i. Men innebär inte det att vi som samhällsforskare för stunden har all anledning att sätta den inom parentes rent analytiskt? Som retorisk symbol låter den sig ju ändå nagelfaras – och vi slipper att operationalisera den.

Mats Franzén, Uppsala universitet

Elin Ennerberg, *Destination Employment? Contradictions and ambiguities in Swedish labour market policy for newly arrived migrants*. Lund dissertations in sociology, 115. Lund: Department of Sociology, 2017

Elin Ennerbergs avhandling *Destination Employment? Contradictions and ambiguities in Swedish labour market policy for newly arrived migrants* riktar sökarljuset på ambitionerna att snabbt få ut människor i arbete i Sverige och företrädesvis få dem att bli anställda löntagare – och skattebetalare. I det här fallet är den svenska arbetsmarknadspolitikens objekt från första början nyanlända migranter eller invandrare som en del fortfarande säger. Avhandlingen består av åtta kapitel med ”motsättningar och tvetydigheter i svensk arbetsmarknadspolitik för nyanlända migranter” i brännpunkten – allt just före flyktingvågen 2015. Nyckelorden är således arbetsmarknadspolitik, nyanlända migranter, etableringsreformen, sociala investering och ”workfare”. Det sistnämnda är ett ord som inte riktigt finns i svenska språket – arbetslinjen är det närmaste jag kan komma en tafflig begreppsmässig översättning. Tvångsarbete vore kanske bättre men känns sällsamt. Avhandlingen är skriven på vårdad engelska, t.o.m. lättläst för den någorlunda invigde, inte full av den sociologiska jargong finlandssvenska litteraturvetaren Merete Mazarella säkert med viss rätt skällde på dagen före disputation i en understreckare i Svenska Dagbladet (20170518).

Avhandlingens fokus, Etableringsreformen 2010-2014, presenteras i dess första kapitel tillsammans med en genomgång av (det svenska) utvärderings- och forskningsläget inom området. Inspiration för hela avhandlingen kommer från en studie av en forskare från Oxford, Martin Seeleib-Kaiser, med inriktning på välfärdsstatens diskurser, institutioner och resultat. Redan på sidan 18 skriver Ennerberg att ”I denna avhandling kommer jag att analysera etableringsreformen för att diskutera nyligen timade förändringar i arbetsmarknadspolitik och ambitioner att få in utsatta grupper på arbetsmarknaden med ett särskilt fokus på de komplexa och ibland motsägelsefulla relationerna mellan arbetslinjen och idéer om sociala investeringar” (*min översättning*). Lite längre fram i inledningen formulerar hon sina tre forskningsfrågor på följande sätt:

Vilka är de centrala politiska målen för etableringsreformen och hur hänger dessa mål ihop?

Hur har etableringsreformen genomförts i praktiken och erfarits av de anställda i

organisationen som arbetar med migranter?

Vad kännetecknar en på arbetsmarknaden ”utsatt grupp” och hur handhas denna av Arbetsförmedlingens (Af) anställda?

Ingen ”varför-fråga” men väl mål, åtgärder och utfall i termer av sociala kategorier mellan tvånget att arbeta och ”investeringar” i människor är sålunda den övergripande tankefigur – modell – som återfinns *Destination Employment*. Frågorna kring vad som en gång var den svenska välfärdsstatens ögonsten besvaras genom ett bestämt raster. Ennerberg redogör i andra kapitlet klart och tydligt för de tre analytiska infallsvinklar hon använder sig av i sin genomgång av policy, dess förändring och ”effekter”. För det första vad som brukar kallas ”historiska institutionalism”, vilken utgör en analytisk ram för hennes berättelse om arbetsmarknadspolitikens läge under perioden 2006-2014 – de förändringar och den kontinuitet som utmärkte särskilt den senare delen (2010-2014) då etableringsreformen sjösätts. För det andra presenterar hon sina analytiska redskap i form av begreppen *workfare* och ”sociala investeringar” samt hur dessa begrepp är sammanfogade – en dikotomi om man så vill – men också skiljer sig åt i belysningen av sysselsättningspolitiken under den här epoken, särskilt då förstas etableringsreformen och politikens fokus på ”arbetslösa och utsatta grupper”, enkanerligen de nyanlända. En tredje ingång utgörs av valet att granska privatiseringen av de arbetsmarknadspolitiska åtgärderna (i form av ”marknadsutsättning” och ”etableringslotsar”), vilket hon redan från början klokt kopplar till förvaltningen av politiken. Kapitel två är ett rikt kapitel som pekar framåt mot den stundande analysen.

Det tredje kapitlet – rubricerat *Metoder* – ägnas således åt samhällsvetenskapliga fallstudier, dokumentanalys, intervjudata samt redogör för de 181 personakter från Af (i två större städer samt en lite mindre) vilka Ennerberg fått tillgång till för sin forskning. Akterna sammanfattas uppfinningsrikt i fem olika begreppslika ”typer” av arbetslediga och arbetsökande. Med hjälp av detta omfångsrika och mycket varierande material bygger Ennerberg sin analys baserad på de nämnda metoderna. Hon ”triangulerar” föredömligt och får på detta sätt ut mycket av allt material hon samlat in, inte minst längre intervjuer med arbetsförmedlare och ”lotsar”. I detta kapitel sker också en avgränsning av studieobjektet och dess omfång, vad hennes avhandling kan säga och uttala sig om, och, kanske minst lika viktigt, vad den inte uttalar sig om. I det senare fallet handlar det bland annat om vad som hände ”efteråt” då policyförändringens mörka sidor framträdde i form av rent kriminell verksamhet och systemet med de så kallade lotsarna abrupt avskaffades av riksdagen efter att myndigheten Af slagit larm till den nya (s/mp)-regeringen.

Kapitel fyra består av en ”kontextualisering” av svensk arbetsmarknadspolitik ”i allmänhet” och före etableringsreformen: efter en kort inledning om 2006 års nyordning (här saknar jag emellertid dåvarande arbetsmarknadsministern Sven-Otto Littorins viktiga dokumentsamling *Uppdrag arbete* från valvåren 2010, väsentlig att påminna om i den snabba glömskans tid) följer en närmast arkeologisk utgrävning av dels Rehn-Meidner-modellens fundamenta eller grundläggande tankegod, dels den senares faktiska organisationsnivåer och praktiska åtgärdsarsenal. Ennerberg förlägger ett ”brott” i historien till den idag redan klassiska 90-talskrisen då hon menar

att fullsysselsättningsmålet i praktiken övergavs, och arbetslöshetssiffrorna plötsligt hamnade farligt nära tvåsiffriga tal. I detta kapitel behandlar hon avslutningsvis frågan om arbetsledigloshet bland nyanlända, när migranter efter krisen blev föremål för arbetsmarknadspolitiska åtgärder, ett annat epokalt skifte, och när integrationspolitiken fick sin kommunala form, dock ständigt ifrågasatt fram till dags dato.

Kapitel fem till sju ägnas en empirisk analys av Etableringsreformen, forskningsfrågorna besvaras exemplariskt kapitelvis. Det är ett sant nöje för en sociolog att läsa dessa kapitel där Ennerberg dyrkar upp en beslöjad svensk ”arbetsverklighet”. I en recension finns det egentligen ingen anledning att avslöja mer än så. Men ändå: i det sista kapitlet (8) dra Ennerberg ihop trådarna från dessa kapitel och sammanfattar föredömligt sin analys i Seeler-Kaisers efterföljd. Diskursivt kan hon visa att arbetsmarknadspolitikens och policyns sex olika mål inte tillnärmelsevis förmår hänga ihop när de filtrerades genom olika medel och resultaten blir därefter, komplexa och tvetydiga, motsägelsefyllda. Policy växlas in i resultat genom institutionerna. Utfallen i termer av ”workfare” och ”sociala investeringar” ger upphov till en paradox i så motto som att allra mest lättanställda är de arbetsdugliga med de mest lättbegripliga examina ”hemifrån” – ”naturligtvis” men i Sverige hamna(r)de de vanligtvis i låglönejobb. De högutbildade ”tog jobben” från andra nykomlingar, några sociala investeringar var det inte så mycket fråga om som att i rasande fart få ut nyanlända på marknaden (”resultat”). Workfare hade således ständigt företräde framför långsiktiga, mänskliga, och sociala investeringar (i humankapital som ekonomerna säger).

Avhandlingen är dock mycket rikare än så: institutionellt står de arbets sökandes relation till policyförändringens statliga handläggare och privata lotsar i förgrunden. Den valfrihet som utlovades gav nämligen väljarna – de arbetslediga/lösa – möjlighet att välja bort lotsar vilka alltför mycket valde ”piskan framför moroten”. Sociologer kan vara riktigt bra på icke-avsedda konsekvenser av institutionellt-mänskligt handlande av olika slag och Ennerberg visar än en gång att så är fallet. I avsnittet ”aktörer och strider” återkommer förhållandet mellan integrationspolitik och arbetsmarknadspolitik. Den kommunala integrationspolitiken gick så att säga upp i den statliga arbetsmarknadspolitiken och enligt politikomläggarna – 2006 års Reinfeldt-regering – så ägde ett (numera välbekant retoriskt) paradigmskifte rum från ”omhändertagande” – och ”bidragsberoende” – till ”arbetslinjen”. Ett resultat av Etableringsreformen efter 2014 års regeringsskifte är att ”striden fortsätter”, lotsarna är borta men kommunerna har ännu inte återfått integrationsansvaret, och lär väl knappast få det på ett tag? Sista ordet är förstås inte sagt än om detta. Mer forskning behövs!

Det allra sista avsnittet i utgången heter i svengelsk översättning ”Migranter på en dualiserad arbetsmarknad” och sätter fingret på de nyanlända i relation till marknadsförvaltningen – hennes tredje frågeställning. Här kommer inledningsvis de tidigare nämnda svenska utvärderingarna tillbaka in i bilden. Ennerberg jämför sina forskningsresultat med några av dessa samtidigt genomförda utvärderingar, särskilt de som baseras på en statistisk bearbetning av ett omfattande kvantitativt material. Sakligt diskuterar hon för- och nackdelarna med de olika tillvägagångssätten, utvärdering och/eller forskning i gränslandet mellan ideologi och samhällsvetenskap.

Kommen så långt i redogörelsen för Ennerbergs avhandling är det dags att säga att hon visar prov på mycket gott hantverk – och omdöme. Det enda jag egentligen saknar är en kortare ”Summary in Swedish”. En sådan borde vara obligatorisk i dagens nya svenska avhandlingsvärld, särskilt inom samhällsvetenskaperna. I slutändan är det ju ändå skattebetalarna som stått för fiolerna, de bör göras underkunniga annars infinner sig ännu ett forskningsresultat som kunskapssamhällets värnare inte hört talas om, och i många fall inte vill höra talas om. Formmässigt skulle jag också gärna ha sett en uppdelning av referenslistan i vetenskaplig litteratur och källmaterial, i det senare fallet främst från myndigheter av olika slag (”offentligt tryck”) men också politiska partier och andra intressenters strida strömmar av dokument och statistikuppgifter (Littorins ovan nämnda bok bara ett av många exempel). En sådan uppdelning hade varit värdefull särskilt vid behandlingen av källorna till kapitel fyra – kontexten – där ideologisk och förment ideologifria politisk-vetenskapliga källor emellanåt lite väl lättsinnigt blandas med mer analytisk litteratur granskad av vad som torde eller borde vara vetenskapssamhällets främsta på området.

Rågången mellan ideologi och vetenskap skulle må väl av att ytterligare ha framhävts i en avhandling av detta känsliga slag. Den hade därtill vunnit på att också knyta an till en annan fåra i forskningen om synen på arbete och arbetsmarknadspolitik nämligen den nu så aktuella forskning i Lund och annorstädes om det ”tomma arbetet” (jfr Roland Paulsens arbeten). Kanske skulle inspiration från detta håll – ”rätten till lättja” – ha ökat ljusstyrkan på den omvandling av Afs inre arbete – från att förmedla jobb till människor av kött och blod till att producera förvaltningspolitisk statistik – vilken Ennerberg insiktsfullt förmedlar genom sin andra frågeställning. Vidare hade analysen vunnit på att också lyfta in det ”institutionella minne” som faktiskt finns i Lund i form av sociologisk forskning från den aktiva modellens glansdagar. Ennerberg tar förvisso fasta på Bo Rothsteins tidiga, banbrytande forskning på området vilken emellertid vid denna tidpunkt var intimt förbunden med en något äldre forskares komparativa genomgång av arbetsmarknadspolitik och full sysselsättning i den rika världen: Göran Therborn och hans *Nationernas ofärd* från 1986, den senare en guldgruva som skulle ha kunnat kasta ytterligare ljus över också en nyligen avslutad policy och dess institutionella och ”individuella” (läs typologiska) konsekvenser.

Nu är det emellertid svensk arbetsmarknadspolitik anno 2010-14 Ennerberg har i fokus för sin avhandling varför det inte finns anledning att överdriva betydelsen av dessa mina mindre tillägg och påpekanden. Hon har suveränt bearbetat ett stort material, satt sig in i en omfattande forsknings- och utvärderingsverksamhet i Sverige och presenterat en tydligt teoridrivna sociologisk analys av ett aktuellt samhällsämne under en näraliggande period. Ämnet kommer med största sannolikhet att återuppträffa i nya och/eller snarlika skepnader så snart de politiska konsumenternas söndagshopping randas i september 2018.

Sven E O Hort, Linnéuniversitetet

Frida Petersson & Tobias Davidsson (red.), *Social exkludering. Perspektiv, process, problemkonstruktion*. Lund: Studentlitteratur, 2016

De synliga uttrycken för exkludering har ökat dramatiskt på bara några få år såväl globalt som i vår närmaste omvärld. Men som sociologer kunnat visa sedan länge sker utestängningar eller gränssättande i samhället med negativa konsekvenser i en rad olika former som drabbar många enskilda och grupper. Det kan t.ex. gälla på arbetsplatser, i skolor, då man söker bostad eller i bostadsområden eller i gruppen av närstående. Dock kan det vara svårt att iaktta och analysera sådana fenomen.

Många politiker, men också flera sociologer, antog under 1950- och 60-talet att det fenomen som vi idag talar om som exkludering handlade om problem i "marginalen" som snart skulle tas om hand och få sin lösning i det spirande och expanderande välfärdssamhället. De "marginaliserade" skulle integreras i välfärdssamhället, antog man. Men välfärdssamhällets löften har som vi vet inte infriats. Sammantaget har exkludering blivit till ett växande problemområde för samhället och för samhällsvetenskaperna är uppgiften att bidra med kunskap i form av analyser och teori. Förutom i sociologin är exkludering sedan 1990-talet ett betydande tema inom pedagogiken, kriminologin och inte minst inom socialt arbete. Antologin *Social exkludering. Perspektiv, process, problemkonstruktion* är den senaste i raden av böcker på temat.

Flertalet av de medverkande författarna verkar inom området socialt arbete vid Göteborgs universitet och ingår i ett forskarnätverk kring social exkludering och kontroll. Boken består av 11 kapitel indelade i tre delar. Del ett behandlar social exkludering som perspektiv. Del två har fokus på social exkludering som process. I tredje delen analyserar de medverkande författarna social exkludering som problemkonstruktion utifrån olika teman, såsom den sociala konstruktionen av "A-laget", myndigheters bedömningar av asylsökandes trovärdighet, och hur myndighetspersoner ger sig själva tolkningsföreträde framför ungdomar vid ungdomskravaller. Sammantaget presenterar boken ett brett spektrum av analyser inom området.

I de tre kapitlen i del ett, som är författade av redaktörerna Frida Petersson och Tobias Davidsson, utvecklas bokens upplägg och teoretiska perspektiv på social exkludering. I kapitel två redogör redaktörerna kortfattat för fyra teoretiska perspektiv på eller definitioner av social exkludering: 1) social exkludering som berövande av förmågor; 2) social exkludering och fattigdom; 3) social exkludering ur system; och 4) social exkludering som vertikala processer. Det första refererar till ekonomen Amartya Sen; det andra till främst dansk fattigdomsforskning; det tredje till sociologisk systemteori representerad av främst undertecknad; och det fjärde till ekonomen Andrew Fischer.

Efter redogörelsen av de fyra nämnda perspektiven, presenterar redaktörerna fyra tematiseringar och teoretiska perspektiv som man menar bör vara centrala för studier av exkluderingsprocesser och med fokus på socialt arbete. Dessa, som också är centrala i boken, är I) makt, diskurser och gränsdragningar; II) stigmatisering, kategorisering och moralisk differentiering; III) institutioner och klientkonstruktioner; och IV) rumslig exkludering och gränskontroll.

Som redaktörerna poängterar i inledningen har Ingrid Sahlin varit central i nämnda

forskarnätverk. I sitt bidrag undersöker Sahlin, för att citera, ”hur olika aktörer legitimerar sina beslut att exkludera individer från bostäder” (s. 89). Som vi kunnat iaktta under flera decennier har välfärdssamhället utsatts för en backlash. Sahlin visar övertygande hur socialtjänstens sätt att fungera i den dubbla rollen både som myndighet och som hyresvärd inom en sekundär bostadsmarknad leder till ”en paradox: Åtgärder för att motverka hemlöshet verkar i stället till att den växer” (s. 93). Hennes slutsats är att hemlöshet som fenomen handlar om två maktformer där den ena syftar till exkludering medan den andra syftar till inkludering men också leder till exkludering. Socialtjänstens regelverk, visar Sahlin, handlar i mycket om disciplinering och att sätta gränser i Foucaults mening. Den bostadslöse tilldelas bostad under bestämda villkor, men kan avhysas då villkoren inte anses uppfyllda. Exkludering som maktutövning utövas i detta fall främst av socialtjänsten och av privata, kommunala och andra hyresvärdar.

Sahlin poängterar att socialtjänstens insatser inte bara syftar till att disciplinera klienterna i den praktiska meningen att de ska kunna klara av sitt boende och sin vardag, utan också att disciplineringen ingår som en del i en legitimerande maktutövning gentemot bidragstagarna med syftet att exkludera. Dessa insatser ses alltså som intentionell maktutövning. Om man i någon mening kan säga att marknaden globalt ”styr” av en ”osynlig hand” är det dock, menar jag, minst sagt problematiskt att förutsätta en osynlig, dold makt som har en avsikt, eller m.a.o. med intresse av, att exkludera grupper så att de blir hemlösa och därmed maktlösa. Hur ser denna makt ut? Varför skulle denna maktordning ha avsikten att exkludera? Och i vems intresse? Som Sahlin väl visar agerar i vissa fall socialtjänsten och hyresvärdarna med resultatet att t.ex. de som hamnat i en sekundär bostadsmarknad exkluderas permanent från den ordinarie bostadsmarknaden. Detta resultat skulle dock också kunna ses som en negativ men oavsiktlig konsekvens. Då socialtjänsten eller andra myndigheter ges direktiv som leder till försämringar för de redan utsatta i samhället handlar det om direktiv som bygger på politiska beslut i regering och riksdag fattade på den politiska demokratins premisser. Och det finns givetvis ofta goda grunder att förhålla sig kritisk till dessa beslut och de konsekvenser de leder till. Men hur kan dessa beslut och denna maktutövning sägas vara dolda?

Makt kan som bekant definieras på olika sätt. Enligt Webers klassiska definition, som delvis inspirerade bl.a. Foucault, är makt i det moderna samhället möjligheten att villkora andras handlande och med positiva eller negativa konsekvenser. Den som har makt har därmed i formell och rättslig mening kapacitet, eller resurser, att fatta avgörande beslut som rör andra. Men det förutsätts att den som utsätts för maktutövning, i princip och även om det medför svårigheter, har möjlighet att själv utöva makten att handla på annat sätt. Chefen kan fatta beslut man ogillar osv. men man kan då söka ett annat jobb. Partnern kan agera med makt, men man förutsätts då kunna lämna relationen. Osv. Då alternativa handlingsmöjligheter saknas handlar det om tvång. Makt skiljer sig därmed från tvång, dvs. fysiskt eller annat våld där den drabbade är helt maktlös.

Foucaults maktbegrepp är centralt också då redaktörerna i kapitel två definierar social exkludering enligt sin centrala teoretiska position: ”Exkluderingsprocesser möj-

liggörs, initieras och utförs (1) inom specifika diskursiva praktiker, (2) med hjälp av olika typer av tekniker, samt (3) av aktörer med specifika motiv och intressen” (s. 50). I tredje punkten argumenteras alltså för ett aktörsperspektiv, där aktörer dock inte syftar främst på enskilda aktörer som sådana, t.ex. tjänstemän som beviljar eller avslår asylansökan ”då deras handlingar inte kan förstås utanför det system de är verksamma inom” (s. 51). En sådan tes är helt i linje med det perspektiv jag presenterat i *Inklusion och exklusion. En distinktion som gör skillnad i det mångkulturella samhället* (2012). Dock blir skillnaden mellan system och struktur oklar då man sedan understryker att de enskilda aktörernas beslutsfattande snarast ”reproducerar” strukturer. Dominerande strukturer och även diskurser ses som ”överordnade aktörskap”, men vid empiriska studier kan fokus ändå, ”beroende på forskarens analytiska intresse” (s. 51) vara på aktören, alltifrån en enskild person till en stat eller ett globalt system. Om aktören är en enskild i det senare fallet förefaller det som om man kan studera aktörer utan att systemet, alltså kontexten, där aktören verkar behöver beaktas. Sammantaget kvarstår därmed den ”klassiska” sociologiska dikotomin mellan struktur och aktör.

Begreppet inkludering, alltså exkluderingens motsats, ges inte någon central plats i boken. I kapitel tre ”Är arbete inkluderande? Ett kritiskt perspektiv på det tidiga 2000-talets arbetslinje” använder Davidsson begreppen inkludering och exkludering eller ”utanförskap” närmast i (vissa) politikernas mening, inte i den betydelse den getts eller kan ges i en i vid mening sociologisk semantik. Ett undantag är Kristina Alstams studie i bokens sista kapitel om ”Exkluderande sortering på föräldraforum”, där inkludering respektive exkludering just appliceras som begrepp för tillhörighet respektive icke-tillhörighet till de sociala nätverken föräldraforum.

Varför redaktörerna istället för att ta upp inkluderingsbegreppet väljer att diskutera ekonomerna Sens och Fischers perspektiv på exkludering är svårt att förstå. Redaktörerna och flera av författarna tycks utgå från ett implicit antagande om att vi alla föds som inkluderade in i samhället och alla dess delar, men sedan riskerar vissa enskilda och grupper att exkluderas. En invändning mot ett sådant perspektiv är att det redan empiriskt är omöjligt att vi som enskilda eller i grupper, oavsett resurser, kan vara inkluderade överallt i alla organisationer, institutioner osv. Och det kan knappast vara önskvärt heller, vilket väl visats i många studier av de som lämnat eller försökt lämna organisationer eller relationer som de inte längre vill tillhöra. Även om exkludering självfallet är huvudproblemet vid studier av exempelvis hemlöshet bör betydelsen av exkludering relateras tydligt till inkludering också här. Oavsett hur författarna ser på detta saknar jag en diskussion om inkludering som process och som distinktion till exkludering i synnerhet i bokens inledande del.

Redaktörerna poängterar särskilt att exkludering bör förstås som process. Sett ur det perspektiv jag presenterat instämmer jag i att exkludering, liksom inkludering, alltid är en process. Samtidigt menar jag att exkludering i första hand måste göras förståelig som distinktion, skillnad. I en given situation eller kontext är en person alltid antingen exkluderad eller inkluderad. Det kan visas empiriskt, samtidigt som det för forskaren just är viktigast att studera processen dit. Det systemteoretiska perspektiv jag introducerat går i olika avseenden också väl samman med andra perspektiv

på exkludering. I synen på exkludering som vertikal process bör tilläggas att också de refererade danska socialforskarna Larsen och Mortensen poängterar att ”under 1990-talet sker en ändring av fokus från ’upp-ned’ till ’innanför-utanför’” (*Udenfor eller Indenfor. Sociale marginaliseringsprocessers mangfoldighed*, 2009). Systemperspektivets centrala distinktion ”innanför-utanför” är alltså gemensamt för tre av de fyra nämnda perspektiv som tas upp i kapitel två.

I bokens inledning poängteras vikten av tydlighet i begreppsanvändning. Som sociolog och med särskilt intresse för allmän sociologisk teori instämmer jag starkt i detta, men jag menar att flera av författarna i vissa viktiga avseenden inte lyckats med sin föresats. Å andra sidan ska framhållas att området socialt arbete jämfört med sociologin här har fördel av sin mer empirinära utgångspunkt. Oavsett de kritiska synpunkter som kan framföras mot vissa punkter i boken, är den ett välkommet tillskott till studierna av det komplexa temat exkludering.

Jan Inge Jönbill, Örebro universitet

Anna Gavanoas Pensionärplaneten. Spaniensvenskar och pensionsmigration i en globaliserad värld. Göteborg: Makadam Förlag, 2016

Med utsikt över Calimas strand tar Kitty ett bloss på e-cigaretten med hallondoft och berättar om sin yrkesbakgrund inom mode, och om hur nyfikenhet och äventyrslust tog henne från Sverige. Kitty berättar om hur hon nu, efter en skilsmässa, får dryga ut sin låga pension på femhundra euro i månaden med att förmedla lägenheter och tjänster, och manövrera ett spanskt byråkratiskt system hon har svårt att förstå och hantera. Västlig migration i jakten ”på det goda livet”, vad sociologerna Michaela Benson och Karen O’Reilly har kallat ”livsstilsmigration”, har fått en växande akademisk uppmärksamhet under senare år. Inte minst har fokus riktats mot nordeuropéers migration till Spanien, och då i synnerlighet den brittiska, vita, och ofta medelklass, migrationen till orter längsmed solkusten. Men även om svenskar så tidigt som på 1950-talet började åka till Spaniens kustlandskap, och så många som 90 000 svenskar i dag troligen är bosatta i Spanien, har den svenska närvaron, med några undantag, väckt betydligt mindre akademisk intresse. Det är själva myten om Spanienpensionären socialantropologen Anna Gavanoas tar fäste vid och vill slå hål på. Den myten som gärna kommuniceras i media; om Spanienpensionärerna som skattesmitare, alkoholister och golfare. En myt som Gavanoas informanter också själva har blivit trötta på. Eller som Spanierveteranen Konrad säger på bokens första sida: ”Jag är så hjärtligt trött på svenska journalister som klagar över att Spaniensvenskar inte integrerar sig”.

Reportageboken är resultatet av Anna Gavanoas och den spanska sociologen Inez Calzadas omfattande fältarbete och besök på 24 olika orter på Costa del Sol och Kanarieöarna under vintrarna 2013 och 2014, där de intervjuat mer än tvåhundra personer som lever under olika förhållanden. Färgrikt är boken illustrerad med fo-

tografier av Jessica Arneback och författaren själv. Och Pensionärsplaneten är tidvis som en berg-och dalbana fylld med människor, köttbullar, pastellvyer och tårar. Vi rör oss med antropologen, i genomträngande kanelbulleluft, genom gulltofsdekorerade vardagsrum, lutfisk på julafton och restaurang Janssons Frestelse, till förtältet på den bortglömda campingplatsen. Vi följer med till golfbanan tillsammans med trettiotalisterna Gustav och Gullan, vi går på dans på ”svenskhets högborg” Svea Park, vi söker efter uteliggaren Kalle bortkomna hund, och vi skrattar med Gunilla på Hårsalong Viking. Livsödena kommer på rad. Vi får träffa fyrtiotalisterna, fattigpensionärerna och Sverigemotståndarna, men också migrantarbetarna och entreprenörerna.

Stundtals går det nästan för snabbt. Läsaren kan lätt vandra sig vill mellan alla lägenhetsbalkonger, kaffekoppar och strandpromenader. Man skulle vilja stanna till lite längre innan man lämnar Agneta, Gunnar, Roland och Britta och de andra som försökt skapa sig en bättre tillvaro långt från snö och slask. Eller höra mer om de informella arbetarna, som bolivianska Paula, som jobbar 14 timmars långa städpass i skuggan av pensionärsmigrationen. Men Gavanas lyckas genom sin flängande resa på pensionärsplaneten att visa mångfalden i pensionärsmigrationen, och inte minst hur individuella människoöden är invävda i djupt rotade politiska och ekonomiska strukturer som också är i förändring. Hon gör korta analytiska avstickare med referenser till främst antropologisk och sociologisk forskning om migration, integration och välfärd, men behåller i det teoretiska drivna det lättsamma uttryck som genren kräver.

Anna Gavanas bok *Pensionsärplaneten* är en resa till Spaniensverige. Men också till pensionärernas vardag. Och kanske är det precis i det här sistnämnda bokens viktigaste bidrag ligger. För vem är egentligen den svenska pensionären? Och vilka kulturella, sociala och ekonomiska förutsättningar finns bakom och kring det tillsynes trygga och tillbakalutade livet med ett vinglas i handen som flera av Gavanas informanter har drömt om, men som få klarar att förverkliga. För Gavanas informanter kommer från alla samhällsklasser och deras ekonomiska och kulturella kapital spänner brett. Samtidigt förenas deras berättelser i boken kring tankar om ”svenskhets”, om ”integration” och om vad det goda livet kan vara – och vad det kostar. Gavanas lyckas sätta fingret på vad ett liv på marginalen faktiskt innebär. Därför handlar denna bok lika mycket om Sverige som om Spanien, och om de människor som rör sig mellan Europas två geografiska utkanter. Genom sina informanter visar Gavanas de förödande resultaten av en krympande välfärd och privatisering av äldrevården. Hon avslutar närmast dystopiskt, fördjupad i observationen om hur krympande pensioner och en ojämlig spansk arbetsmarknad går sida vid sida med reproduktionen av nya pensionärskullar som söker sig till solen. Och myten om Spaniensvensken tas verkligen håll på.

Pensionärsplaneten är en reportagebok, och en mycket läsvärd sådan. Mästerligt hanterar Gavanas det svåra hantverket att göra forskning både tillgängligt och förstäligt. Detta är en bok om Spanienpensionärerna, men det är lika mycket en bok *för* dem. Pensionärsplaneten har fått stor medial uppmärksamhet runt om i Sverige och min gissning är att den också i fortsättningen kommer lånas ut flitigt på landets alla bibliotek.

Mikael Stigendal, *Sambällsgränser: ojämlikhetens orsaker och framtidsmöjligheterna i en storstad som Malmö*. Stockholm: Liber, 2016

”Look what happend last night in Sweden”. Donald Trumps numera beryktade ord riktade strålkastarljuset mot Sverige i allmänhet, och Malmö i synnerhet. Presidentens informationskälla visade sig vara Fox News, en tevekanal med lång tradition av att använda Malmö som varnande exempel. Redan 2004 rapporterades om att ”the Muslim Breaking Point” hade nåtts i staden. I denna anda utmålade inslaget som föregick Trumps uttalande upp bilden av ett samhälle som en gång varit ett internationellt framgångsexempel, och som nu drabbats av en brottsvåg i kölvattnet av en ansvarslös invandringspolitik.

Mot denna bakgrund av pågående ideologisk kamp kring representationen av staden, där frågor om migration och rasism är i centrum, läser jag studien *Sambällsgränser: Ojämlikhetens orsaker och framtidsmöjligheterna i en storstad som Malmö*. Mikael Stigendal, professor i sociologi på Malmö Högskola, skriver om den plats som blivit hans forskningsfält. I *Sambällsgränser* ställs avgörande frågor om Malmö, om stadens historia, samtid och framtid. Stigendals analys har flera behållningar, samtidigt som hans tillsynes progressiva representation av Malmö, paradoxalt nog, uppvisar likheter med den reaktionära bilden av staden. I det som följer vill jag gå i kritisk dialog med Stigendal för att utreda denna spänning.

Stigendals syfte är att undersöka orsakerna bakom den ökande ojämlikheten i Malmö. Startskottet är beskrivningar av ungdomar i Rosengård som kastar stenar mot brandmän, något som ägt rum vid ett flertal tillfällen och fått stor medial uppmärksamhet. Hans utgångspunkt liknar alltså Fox News återkommande rapportering kring Malmö, som brukar ta sin utgångspunkt i just denna stadsdel. Stigendal förstår emellertid dessa händelser från en annan ideologisk horisont, nämligen som ett uttryck för ökad ojämlikhet. Han tolkar händelserna i Rosengård med hjälp av siffror som pekar på barnfattigdom, ett angreppssätt som bottnar i systemkritik. I kritiska ordalag beskriver Stigendal hur en tidigare välfärdsregim ersatts av en nyliberal. Initerat skildrar han de malmöitiska makthavare, med släkten Wehtje i förgrunden, som lägger grund för en lokal allians mellan arbetarrörelsen och kapitalägarna. Detta möjliggör ett sex decennier långt styre där Socialdemokratin kan förvandla Malmö till en blomstrande välfärdskommun. Därefter ökar ojämlikheten: Malmö förvandlas till en delad och segregerad stad.

Skildringen av Malmös förvandling, från traditionell industridriven arbetarstad till en kunskapsekonomi enligt entreprenöriell logik, känns igen från Stigendals tidigare produktion. Det som gör *Sambällsgränser* intressant är Stigendals sammanlänkning av sociala problem i staden med de materiella strukturer som reglerar dagens ojämlikhet; hur systemet producerar delar av befolkningen som icke-produktiva, och i förläggningen överflödiga enligt den dominerande konsumtionsideologin. Budskapet tycks vara att stenkastningen i Rosengård bör förstås i ljuset av rikedom i Limhamn, Lomma och London, det vill säga lokala och globala ekonomiska maktcentra.

Stigendal kompenserar för de empiriska bristerna i sin analys med ett uttömmande

teoretiskt anslag med marxistiska förtecken. Gramscis förståelse av hegemoni som en pågående kamp om samhällsutvecklingen är avgörande. Genom att vända blicken mot makten, mot systemets ideologi och funktionssätt, erbjuds ett viktigt brott med traditionen att isolera problem med kriminalitet till områden befolkade av rasifierad arbetarklass. Jag läser dessa avsnitt med stor behållning, inte minst mot bakgrund av att vi befinner oss i en eventuell hegemonisk brytpunkt, där vänsterns kris gör sig påmind samtidigt som högerextrema rörelser har vind i seglen. Vilka verktyg erbjuder Stigendal för att navigera i denna terräng? Och på vilket sätt förstår han migration och rasism i relation till vändpunkter i Malmös historia?

Stenkastningen i Rosengård är enligt Stigendal ett uttryck för ojämlikheten i det nyliberala samhällsbygget. Det står i skarp kontrast till det socialdemokratiska folkhemmets vision om "folket" i den enade staden:

"Folk kunde uppleva det som att de från mörkret steg mot ljuset, precis som det heter i 'Internationalen', och de bekräftade sin uppskattning genom att rösta fram SAP till makten i varje kommunalval under en oavbruten period på 67 år" (p. 125).

Den nostalgiska bilden av ett socialdemokratiskt projekt som bringar ljus i mörkret, är den historiska fond gentemot vilken den rådande situationen i staden tolkas. Vändpunkten beskrivs av Stigendal som en följd av förändrade lokala och globala relationer. Inte minst handlar det om att industrin flyttar utomlands, samtidigt som finanskapitalet får en allt viktigare roll. Men det finns också förändringar på "folkets" nivå:

"Skillnaderna mellan infödda och invandrare i språk och kultur införde ett nytt särskiljande drag inom arbetarklassen som förändrade förutsättningarna för kollektiv kamp. Redan 1969 bestod arbetsstyrkan på Kockums till en dryg tredjedel av invandare från över trettio olika länder. Verkstadsklubben klagade över språksvårigheter som uppstod och som fackliga företrädare tvingades lägga mycket tid på. Invandringen betraktades även som hot mot jobben och lönerna. För företagen underlättade invandringen stegringen av arbetstempot. På grund av språksvårigheterna ställde invandrare vanligtvis inte samma krav som sina svenska kollegor. Av samma skäl höll sig invandrarearbetarna bort från fackliga möten" (p. 270).

Den komplexa relationen mellan fackföreningar och rasifierade arbetare har länge varit ett tema för kritiska forskare. Paul Gilroy och Stuart Hall återkommer till exempel ofta i sina analyser till att politisk kamp reglerar vilka strategier och solidaritetsband som kan utvecklas: det finns ingen historiskt given utgång. Stigendals beskrivning av vad som "förändrade förutsättningar för kollektiv kamp" bygger dock på antaganden som fixerar skillnader och premierar ett föreställt svenskt arbetarsubjekts perspektiv. "Invandrarearbetarna" representeras som ett hot mot jobben, mot lönerna och mot arbetarnas enighet. Denna tankekedja osynliggör frågan om vad som hade kunnat

möjliggöra kollektiv kamp, nämligen att facket utvecklat en organisation som inte ställt arbetare mot varandra.

Viktigt i sammanhanget är att jag läser *Sambällsgränser* som ett ambitiöst försök att ge ett progressivt svar på sociala problem i en tid som utmärker sig av repression och krav på hårdare tag: Stigendal drömmer om ett system som bryter klyftor, och möjliggör ett anständigt liv för stadens alla invånare. Men det finns allvarliga brister i historieskrivningen i relation till frågor om migration och rasism. När Stigendal väljer att utelämna Skånepartiets rasistiska agenda, som varit grundläggande för att bryta den socialdemokratiska hegemonin i Malmö, och istället reducerar partiets ideologi till en kritik av makten till förmån för småföretagare, försvåras förståelsen av högerextremismens framväxt. När det gamla Malmö beskrivs som etniskt homogent, trots att Malmöpolisens sekellånga förföljelse av till exempel romer pekar på motsatsen, osynliggörs inte bara en historisk rasmaktordning, utan också förutsättningen för att utmana dagens.

Stigendals bristande förståelse för frågor om migration och rasism är anmärkningsvärd i en konjunktur där Malmös politiska liv präglas av sociala rörelser så som Asylgruppen, Ensamkommandes förbund, Afro-svenskarnas forum för rättvisa och Kontrapunkt. Ur dessa rörelsernas kamp växer en annan förståelse fram av vilka ”folket” är, kan vara och har varit. Givet den nationella och internationella bilden av Malmö, som märks i Trumps utsagor om staden, är det oroväckande att en studie vars ambition är att erbjuda en progressiv förståelse av staden förringar och osynliggör rasismen. Stigendal reproducerar också okritiskt beskrivningar av en oansvarig invandringspolitik som fört med sig problem till Malmö:

”Under 1990-talets första år sköt arbetslösheten i höjden från 2,4 procent till 12,4 procent. Under samma tid ökade invandringen och nådde en rekordnivå 1994. Nu rörde det sig inte längre om människor från Västeuropa och Latinamerika, utan från än mer främmande länder, framförallt allt från sådana med muslimsk kultur. (...) Från att tidigare ha varit betraktat som ’socialismens Mekka’ hade Malmö förvandlats till ett Mekka för Skandnaviens muslimer” (p. 311).

Bildspråket kring Malmö som ett Mekka för muslimer påminner om Fox News rapportering kring staden och hör hemma i en högerextrem föreställningsvärld, inte i en akademisk studie med progressiva ambitioner. Vad som också är anmärkningsvärt är att, trots Stigendals initiala intresse för frågor om ekonomi och makt, så faller han in i att reproducera en diskurs där kommunens rasifierade befolkning återkommande tillskrivs rollen som problem och belastning. Med tanke på Stigendals marxistiska förståelsehorisont är det förvånande att han inte utmanar det som den franska filosofen Étienne Balibar betecknar som en mekanistisk förklaring. Med detta menas ett förgivet taget samband mellan ekonomisk kris och *därför* arbetslöshet, eller i detta fall: ekonomisk kris och *därför* problem med invandring. Som om det inte fanns några alternativ, att kampen om hegemonin redan vore avgjord och inte ständigt pågick. Den teoretiska skärpa med vilken Stigendal undersöker den ekonomiska ord-

ningens skiftande och oavslutade karaktär försvinner när migration och migranter kommer på tal.

Eftersom Stigendal ägnar betydlig kraft åt att beskriva behovet av lokala initiativ när han diskuterar lösningar för Malmö – inte minst i de stadsdelar som i huvudsak bebos av rasifierade grupper – kommer han aldrig att bli uppringd av Fox News för att agera expert. Samtidigt har hans skenbart progressiva historieskrivning påtagliga beröringspunkter med en reaktionär förståelse av problemen i Malmö: nostalgin över en svunnen tid (då ljuset hägrade) som ställs emot utpekandet av rasifierade grupper som problem (orsaken till att vi famlar i mörkret).

Donald Trumps uttalande befäste Malmö som en projektionsyta för rörelser som vill tillskriva invandrare generellt, och muslimer specifikt, ansvar för samhällsproblemen. Det som står på spel här är en kamp om hegemonin. Jag avslutar förhoppningsfullt: detta är ett unikt tillfälle för progressiva akademiker att fundera på vilka samhällsgränser en själva är ansvariga för att befästa.

Leandro Schclarek Mulinari, Stockholms universitet

Sociology in a polarized world

Sociologi i en polariserad värld

Swedish Sociological Association ■ Sociologidagarna 7-9 March 2018 Lund

Call for Abstracts

Divisions and polarizations are increasingly prevalent in contemporary societies. They are visible in growing income disparities, divisions between rural and urban areas, between locals and migrants, and also in rifts between the political establishment and popular sentiments. The recent rise of populist movements and social upheavals have challenged the liberal consensus and power blocs that have shaped the last decades in many societies. These contenders may also unleash social forces imbued with xenophobia and anti-democratic sentiments.

Sociology has tools able to address the problem of growing polarizations, and its 'voice' in public debates is critical in this changing social landscape. This conference invites sociologists to take part in a critical examination of the current polarizing conditions as well as in a reassessment of sociology's contributions to the public debate.

Keynote speakers:

*Michèle Lamont (Harvard University) and
Elena Zdravomyslova (European University at St. Petersburg).*

Semi-plenaries are also being arranged on the topic.

We warmly welcome presentations of original work at our regular sessions, organized by our working groups, on any sociological theme. Please submit a 200-word abstract through our online system. Papers are welcome in either Swedish or English.

Working groups: https://mkon.nu/sociologidagarna/working_groups_english

Abstract submissions: https://mkon.nu/sociologidagarna/abstract_submission

The deadline for abstract submissions is 1 November 2017.

Welcome to Lund in March 2018!

Sincerely,

Sara Eldén and Christopher Swader,

Chairs of the organizing committee

www.sociologidagarna2018.se

Sociologidagarna 2018: Sociology in a polarized world

The Swedish Sociological Association welcomes you to *Sociologidagarna* 2018, at Lund University 7–9 March. Given the increasingly international character of Swedish sociology, with staff and PhD students coming from outside of Swedish speaking countries, and given our aim to also attract attention from scholars from outside of Scandinavia, this year's conference will be bilingual. This means that there will be a possibility of attending the conference even if you do not speak Swedish, as we will make sure that there is always an English speaking 'stream' throughout the conference. However, it will of course still be possible to submit your abstract and present your research in Swedish.

The conference theme is *Sociology in a Polarized World*, a topic that can be approached in different ways. We see today increasing divisions between groups of people, in, e.g., growing income disparities, between locals and migrants, and also in rifts between the political establishment and popular sentiments. We also witness a rise of populist movements, increased xenophobia, and anti-democratic sentiments. Sociology occupies a central position in relation to these processes. As a discipline, it possesses excellent theoretical and methodological tools for analysing the complex manifestations of social differences and hierarchies. In addition, sociologists have been the champions in research and in lecture halls of precisely the aspects of cosmopolitan and tolerant open society that are under threat. Yet sociologists have sometimes been reluctant to participate in public discourse, and those who do publicly engage often find their voices sidelined, or even threatened by anti-democratic forces. We are witnessing worrying tendencies today, of independent research – and individual researchers – being under threat in Europe and elsewhere. We invite you to participate in critical sociological discussions of the contours of current societal conditions, as well as of the role of sociology and sociologists today.

Prominent keynote speakers are Michèle Lamont and Elena Zdravomyslova, both of whom have addressed the conference theme in different ways throughout their impressive research careers. Michèle Lamont is Professor of Sociology and of African and African American Studies and the Robert I. Goldman Professor of European Studies at Harvard University. She currently serves as the 108th President of the American Sociological Association (2016–2017). A central theme throughout her research is group boundaries, with a special focus on class, race and ethnicity, such as in her studies of

working class and upper working class milieus (*The Dignity of Working Men*, 2000; and *Money, Morals, and Manners*, 1992), and of professional cultures of the humanities and the social sciences, in *How Professors Think* (2009). In her most recent work she, together with colleagues, presents an extensive comparative study of the experiences of racism by marginalized groups in different parts of the world (*Getting Respect: Responding to Stigma and Discrimination in the United States, Brazil, and Israel*, 2016). Our second keynote speaker is Elena Zdravomyslova, Professor at the Department of Political Science and Sociology at the European University at St. Petersburg, and also co-coordinator of the university's Gender Studies programme. She has served as a member of the executive committee of the International Sociological Association as well as the European Sociological Association. Her research focuses care and emotional work, reproductive health, and qualitative methods. She has co-managed several research projects, e.g., *The gender construction of private life in contemporary Russia* (Ford Foundation, 2008–2011), *Safety, sexual and reproductive health* (Carnegie Foundation, 2005–2007), and *New lifestyle: forms of familial organization and changes in domestic space* (Finnish Academy of Sciences, 2004–2006), and she has published widely in Russian and in English, in books, journals and also in the popular press. This has made her a central mentor for sociologists studying gender and feminist approaches in post-Soviet Russia.

In addition to the keynote speeches, the conference theme as well as other topics will be discussed in a number of semi-plenaries (keep an eye on our website!). Also, there will be author-meets-critics events, as well as a special opportunity for PhD students to meet and discuss with professor Lamont.

The core of the programme is, as always, the working groups: no less than 23 working groups have answered the call for this conference, giving you an excellent opportunity of finding the right place to present your research. Every group is presenting itself on our website, in Swedish and in English, and this is also where you submit your abstract, no later than November 1.

In addition to the scholarly programme, the conference will – as in previous years – serve as a good opportunity to socialize and get to know sociologists from all over (and maybe also outside of) Sweden.

On behalf of the Swedish Sociological Association and the local organizing committee, welcome to Lund!

www.sociologidagarna2018.se

Redaktörerna har ordet

Visible persons, invisible work? Exploring articulation work in the implementation of person-centred care on a hospital ward

Doris Lydahl

Massmedias hantering av vetenskaplig kritik mot Ritalin, Concerta och Strattera: Ett socialkonstruktionistiskt perspektiv på psykofarmaka

Jonas Lindblom & Josef Qaderi

Kontextualiseringens svåra konst: Kunskap, kön och förbindelselinjer i en förundersökning om "hedersvåld"

Jenny Westerstrand

An interview with Hans Joas

Carl-Göran Heidegren

Recensioner

Sociologiförbundet: Sociologidagarna 2018: Sociology in a polarized world

Anvisningar för författare

Sociologisk Forskning accepterar för eventuell publicering vetenskapliga artiklar på svenska eller annat skandinaviskt språk samt engelska. Tidskriften tillämpar ett (s.k. double blind) referee-förfarande, vilket innebär att artiklar som publiceras i Sociologisk Forskning är bedömda av oberoende kollegor. Sociologisk Forskning accepterar endast texter som inte tidigare publicerats och accepterar inte manuskript som samtidigt erbjuds annan tidskrift eller förlag. Inga avgifter tas ut för publicering i Sociologisk Forskning.

Artiklar

1. För bedömning accepteras endast kompletta manuskript. Redaktionen accepterar inte synkast, utkast till artiklar eller i övrigt ofärdiga manuskript.
2. Manuskriptets författare ska följa Sociologiförbundets principer för publicering.
3. Manuskript sänds per epost till adressen: sociologiskforskning@sverigessociologforbund.se
4. Manuskriptet ska vara skrivet i MS-Word med dubbelt radavstånd och försett med goda marginaler. Nytt stycke görs med radbrytning. Manuskriptets omfång ska vara minst 4000 ord och högst 10000 ord, inklusive abstract/sammanfattning. Redaktionen tar endast emot manuskript i elektronisk form.
5. Författare ska inte anges i manuskriptet. På manuskriptets första sida anges endast titel och antal ord.
6. På ett separat blad anges titel, författarnamn, akademisk titel, institution samt den adress, e-postadress och telefonnummer till (huvud-) författaren som redaktionen ska använda i sin kontakt med författaren.
7. Manuskriptet ska innehålla en sammanfattning på engelska om maximalt 175 ord, en engelsk översättning av titeln, samt fem nyckelord på engelska.
8. En kort författarpresentation på ca 50 ord ska bifogas.
9. Eventuella noter placeras som fotnoter. Slutnoter ska inte användas.
10. Om tabeller och figurer är infogade i den löpande texten ska de även skickas i separata filer i sitt ursprungliga filformat.
11. Eventuella förkortningar skrivs med punkt ("t.ex.").
12. Litteraturhänvisningar i löpande text görs enligt följande: (Sontag 1977:35) alternativt Sontag (1977:35).

Referenser utformas på följande sätt

Bok: Pilgrim, D. & A. Rogers (1993) *A sociology of mental health and illness*. Buckingham: Open University Press.

Artikel: Haavio-Mannila, E., J.P. Roos & O. Kontula (1996) "Repression, revolution and ambivalence: The sexual life of three generations", *Acta sociologica* 39 (4):409–430.

Kapitel i bok: Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor: Ett medel för minskad snedrekrytering?", 285–308 i R. Erikson, & J.O. Jonsson (red.) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlsson.

Recensioner

Recensioner av sociologiska avhandlingar och annan relevant litteratur (inklusive kurslitteratur) välkomnas och bedöms av redaktionen. En recension ska vara minst 700 ord och högst 1500 ord. En recensionssä, dvs. en recension där två eller fler böcker behandlas, ska vara högst 2500 ord. Ange författarens namn, bokens titel, utgivningsår och förlag. Recensioner skickas till sociologiskforskning@sverigessociologforbund.se

Repliker

I syfte att bidra till en levande debatt finns möjlighet att kommentera texter publicerade i tidskriften. En replik omfattar cirka 1000 ord. Kommentarer bör skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att texten publicerats. Författaren till den text som kommenteras ges alltid utrymme att svara på kommentarer som publiceras. Repliker skickas till sociologiskforskning@sverigessociologforbund.se